

159481

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

POST-FORDİST TEORİLER ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'DE KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTE
İŞLETMELERİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Aylin Yonca YEŞİLKAYA

159481

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Beyl  DİKEÇLİGİL

ANKARA-2005

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Aylin Yonca Yeşilkaya'ya ait Post-Fordist Teoriler Çerçevesinde Türkiye'de Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmelerin Sosyolojik Analizi adlı çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Kadir CANGIZBAY

Üye: Prof. Dr. Beyl  D KE L G L (Danışman)

Üye: Yrd. Doç. Dr. Suna BAŞAK

ÖNSÖZ

Sanayi toplumunun yerini sanayi ötesi topluma bıraktığı şeklindeki görüşlerin hızla yaygınlık kazanmasından yola çıkarak Türkiye'deki KOBİ'leri fordizmden post-fordizme geçiş sürecini teorileştiren kuramlar temelinde ele alan bu çalışma, KOBİ'lerin Türkiye'nin genel ekonomik ve sosyal gelişimi çerçevesinde sosyolojik analizini içermektedir. Ülkemizde post-fordizm tartışmalarına ve KOBİ'lere yönelik önemli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak söz konusu çalışmalar genellikle ekonomik temellidir ve konunun sosyal yönüne ilişkin analizler çok sınırlıdır. Bu durum literatür taramasına dayalı olan çalışmanın en önemli sorun alanını oluşturmuştur.

Çalışmayı yaparken ulaştığım bilgiler bana çok farklı bir bakış açısı kazandırdı. Bu nedenle her şeyden önce beni bu konuyu incelemeye yönlendiren, bana kendisi ile çalışma fırsatı veren, karşılaştığım güçlükleri aşmam için yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Beylül DİKEÇLİGİL'e tavsiyeleri ve katkıları için çok teşekkür ederim. En bunaldığım anlarda bir şekilde bana yeniden güç verdiği için kendisine her zaman minnettar kalacağım.

Bir yıl boyunca sosyolojinin derinliklerini bana gösteren yüksek lisans programındaki tüm hocalarıma, bu süre içinde bana her zaman destek olan ve yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Mehmet GÜÇER'e teşekkürlerimi sunarım.

Yaptığım her şeyde olduğu gibi bu çalışmada da gizli gücüm olan yaşam kaynağım canım kızım Gökekin'e, hayatımın her aşamasında bana maddi manevi her türlü desteği fazlasıyla veren annem Hatice GENÇOĞLU ve babam Mustafa GENÇOĞLU'na çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	v
TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE METODOLOJİSİ

1.1. Araştırmanın Konusu	7
1.2. Kuramsal Yaklaşım	8
1.3. Araştırmada Kullanılan Bazı Temel Kavramlar	10
1.4. Araştırmanın Kapsamı ve Soru Cümleleri	12
1.5. Veri Toplama Tekniği	13

İKİNCİ BÖLÜM

DÜZENLEME KURAMI ÇERÇEVESİNDE FORDİZM VE POST-FORDİZM

2.1. Düzenleme Kuramı ve Birikim Rejimleri	14
2.1.1. Yaygın Birikim Rejimi ve Fordizm	15
2.1.2. Yoğun Birikim Rejimi Olarak Fordizm	20
2.1.3. Esnek Birikim Rejimi Olarak Post-Fordizm	29
2.2. Çevre Ülkelerde Fordist ve Post-Fordist Biçimler	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ SANAYİ AYRIMI VE ESNEK UZMANLAŞMA

3.1. Genel Nitelikler	39
-----------------------	----

3.2. Bir Tercih Olarak Kitle Üretimi-----	41
3.3. Kitle Üretiminin Krizi-----	45
3.4. Başarının Anahtarı Olarak Esnek Uzmanlaşma-----	48
3.5. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Esnek Uzmanlaşma -----	56
3.6. İdeal Tip Olarak Fordizmin ve Post-Fordizmin Karşılaştırılması -----	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE KAPİTALİST ÇEVRESEL BİÇİMLER

4.1. Türkiye Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi-----	62
4.1.1. Osmanlı Devletinin Son Dönemi -----	63
4.1.2. 1923-1930 Kuruluş Yılları -----	66
4.1.3. 1930-1946 Devletçilik ve Sonrası -----	69
4.1.4. 1946-1960 Hızlı Toplumsal Dönüşüm -----	72
4.1.5. 1960-1980 Planlı Kalkınma-----	76
4.1.6. 1980 ve Sonrası Dışa Açılma ve Finansal Serbestlik -----	79
4.2. Türkiye’de Kapitalist Gelişimin Çevresel Biçimleri -----	83
4.2.1. İlksel Birikim Rejimi ve Türkiye -----	84
4.2.2. Alt-Fordizm ve Türkiye -----	86
4.2.3. Kanlı (İlkel) Taylorizm ve Türkiye -----	92

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ İŞLETMELER

5.1. KOBİ’lerin Tanımlanmasında Kullanılan Ölçütler-----	101
5.1.1. Nitel Ölçütler-----	101
5.1.2. Nicel Ölçütler -----	105
5.2. KOBİ Tanımları-----	108
5.2.1. Çeşitli Ülkelerde KOBİ Tanımları-----	108
5.2.2. Uluslar arası Kurumlarda KOBİ Tanımları -----	110

5.2.3. Türkiye’de KOBİ Tanımları-----	111
5.3. Dünyada ve Türkiye’de KOBİ’lerin Yeri ve Önemi -----	113
5.3.1. Dünyada KOBİ’lerin Yeri ve Önemi-----	113
5.3.2. Türkiye’de KOBİ’lerin Yeri ve Önemi -----	117

ALTINCI BÖLÜM

POST-FORDİZM AÇISINDAN TÜRKİYE’DE KOBİ’LER

6.1. Türkiye’de KOBİ’lerin Genel Durumu-----	120
6.2. Kolektif Verimlilik ve KOBİ’ler-----	128
6.3. Teknoloji ve KOBİ’ler -----	130
6.4. KOBİ’lerde Ürün Yeniliği -----	134
6.5. KOBİ’ler Arasında Yeni Örgütlenmeler -----	136
6.6. Anadolu Kaplanları -----	137
6.7. Bursa Dokuma-Giyim Sanayiinin Fordizm ve Post-Fordizm Açısından Karşılaştırılması-----	141
6.8. Esnek Uzmanlaşma Açısından OSTİM Sanayi Bölgesi -----	143
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME -----	146
KAYNAKÇA -----	159
ÖZET-----	164
SUMMARY -----	165

KISALTMALAR CETVELİ

c.	: Cilt
Ç.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	: Editör
EGS	: Ege Giyim Sanayi ve Dış Ticaret Anonim Şirketi
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
No.	: Numero
s.	: Sayı
S.	: Sayfa
TOSYÖV	: Türkiye Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Serbest Meslek Grupları ve Yöneticileri Vakfı
Vol.	: Volume

TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ

Tablo 1: Fordizm ve Post-Fordizmin Karşılaştırılması	60
Tablo 2: Japonya'da KOBİ Ölçütleri	108
Tablo 3: Japonya'da KOBİ'ler (İmalat ve Ticaret Sektörü)	109
Tablo 4: Almanya'da KOBİ Ölçütleri	109
Tablo 5: AB KOBİ Ölçütleri	110
Tablo 6: Dünya Bankasının Türkiye İçin KOBİ Ölçütleri	111
Tablo 7: Halkbank KOBİ Ölçütleri	111
Tablo 8: İmalat Sanayiinde KOBİ Ölçütleri	112
Tablo 9: DİE ve DPT KOBİ Ölçütleri	112
Tablo 10: TOSYÖV KOBİ Ölçütleri	112
Tablo 11: Türkiye İçin KOBİ Sınıflaması	113
Tablo 12: Çeşitli Ülkelerde Küçük İşletmelerle İlgili Ekonomik Göstergeler	116
Tablo 13: KOBİ İşletmelerinin Ölçeksel Dağılımı	117
Tablo 14: İşyerleri ve Çalışanların Sektörel Dağılımı	120
Tablo 15: İşyerlerinin Çalışanlar Sayısına Göre Bölünümü:1927	121
Tablo 16: İmalat Sanayii Bileşimi	122
Tablo 17: Yıllara ve Büyüklüklere Göre İmalat İşletmelerinin Dağılımı	125
Tablo 18: İmalat Sanayiinde İstihdamın İşletme Büyüklüklerine Göre Dağılımı	125
Tablo 19: KOBİ'lerin Toplam İhracattaki Payları	127
Tablo 20: İleri İmalat Teknolojilerinin Kullanımının Düzeyleri	132
Tablo 21: İleri İmalat Teknolojilerinin Kullanımından Beklenen Amaçlara Ulaşılma Dereceleri	132
Tablo 22: İleri İmalat Teknolojilerinin Kullanımının Tedarik Zinciri Uygulamalarına Etkisi	133
Tablo 23: EGS İhracat Performansları	136
Tablo 24: Bursa Sanayiinin Fordizm ve Post-Fordizm Açısından Karşılaştırılması	141
Şekil 1: KOBİ'lerin Nitel Özellikleri	102
Şekil 2: Küçük Ölçekli İşletmelerde Nitelik Değişimleri	114

GİRİŞ

Günümüzde dünya çapında köklü bir değişim sürecinin yaşandığı gerçeği herkesçe kabul edilmektedir. Ekonomi, siyaset, kültür gibi toplumsal yapının temel alanlarını kapsayan ilişkilerde ve sosyal yaşam kalıplarında gerçekleşen bu değişim daha önce görülmemiş bir hızla gerçekleşmektedir. Bu durum, mevcut toplumsal yapı ve ilişki kalıplarının yeni bir toplum tipine doğru evrildiği şeklindeki görüşlerin de yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

Böylece son zamanlarda bu değişimin; sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma doğru bir kopuş olarak yaşandığı görüşünü merkeze alarak anlamaya ve açıklamaya çalışan yeni kuramsal yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar genellikle yeni teknolojilerin yeni hayat biçimlerini belirlediği savını benimsemektedirler.

Değişimi incelemek için farklı bir çerçeve kullanarak üretim ilişkilerini vurgulayan post-fordizm için ise teknolojinin, kullanımı ve uygulanması toplumsal ilişkiler tarafından belirlenen bir olgudur. Buna göre, 1960'ların sonu ve 1970'lerdeki bunalım, Taylorist üretim örgütlenmesi ile standart ürünlerin kitlesel üretimi olan ve sosyal yaşamın her alanına nüfuz eden fordizmin çöküşünü temsil eder. Fordizm sonrası dönemde teknoloji ve özellikle bilgisayar teknolojisi hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde farklılaşan sosyo-ekonomik ilişki biçimleri tarafından fordizmin sorunlarının üstesinden gelebilmek yönünde birbirinden farklı pek çok amaca uyarlanmaktadır. Post-fordizm kavramıyla ifade edilen bu süreçte, fordizmle birlikte ortadan kalkacağı düşünülen küçük firmaların yeniden canlanarak önem kazanmaları ve önemli başarılar elde etmeleri önemli bir yer tutmaktadır.

Ülkemizin sosyo-ekonomik koşulları ve bu koşullarda ortaya çıkan değişim süreçleri dünyada yaşanan gelişmelerden bağımsız değildir.

Dolayısıyla söz konusu koşulları ve süreçleri anlamak ve açıklamak açısından yeni teorik yaklaşımlara başvurmak önemli bir gerekliliktir.

Ülkemizin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan bir tanesi ekonomik krizlerdir. Aslında bu durum tüm dünya için geçerlidir. Araştırmada ele alınan post-fordist teoriler, ekonomik krizlere yönelik çözümlemeler ortaya koymaktadır. Diğer taraftan küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ekonomik krizlerden çok daha az etkilendikleri ve yeni koşullara uyum sağlama yetenekleri son dönemlerde özellikle 1970'lerde yaşanan petrol krizinden sonra iyice anlaşılmıştır. Bu nitelikleri ile ekonomik krizlerden çıkış için bir çözüm yolu olma potansiyeline sahip olduğu görülen küçük ve orta ölçekli işletmelerin önemi her geçen gün biraz daha artmaktadır.

Bu çerçevede post-fordist teoriler aynı zamanda, küçük ve orta ölçekteki işletmelerin ekonomide oynadıkları role, sahip oldukları potansiyellere ve bu konuda geliştirilebilecek stratejilere ışık tutmaktadırlar. Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Türkiye'de KOBİ'lerin sözü edilen teoriler temelinde analizi oldukça önemlidir.

Günümüzde önemle üzerinde durulması gereken ve ülkemizin sosyo-ekonomik gelişimi açısından ciddi bir potansiyele sahip olduğu düşünülen KOBİ'lerin fordizmden post-fordizme geçiş sürecini teorileştiren düzenleme kuramı ve esnek uzmanlaşma teorisine dayalı olarak sosyolojik analizi araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

Dolayısıyla KOBİ'lerin giderek daha çok öneme sahip olduğu yeni bir üretim biçimine geçişin sosyal yapıdaki tezahürleri de araştırmanın kapsamı içinde yer almaktadır. Bu doğrultuda yaşanan değişimler ve bunların toplumsal yapıya yansımaları post-fordist yaklaşımlar açısından Türkiye'nin ekonomik gelişimi temel alınarak değerlendirilecektir.

Araştırmanın sonucunda ulaşılmak istenen nihai hedef genelde Türkiye'nin ekonomik sorunları ve özelde KOBİ'ler ile ilgili literatüre katkıda bulunabilmektir. Bu amaca ulaşmak için çalışmanın sonunda ulaşılmak istenen temel hedef, dünyada gerçekleşen son ekonomik ve sosyal gelişmeleri anlama ve açıklamaya yönelik teorilerden hareketle bir analiz ortaya koyabilmek ve böylece KOBİ'ler gibi spesifik bir konuda genel bir dönemleştirme amacı güden teorilerin sunabileceği veriler konusunda bir fikir edinebilmektir.

Araştırmanın amacına yönelik olarak ilk bölüm araştırmanın konusu ve kullanılacak kuramsal yaklaşımın açıklanmasına ayrılmıştır. Bu bölümde öncelikle araştırma konusunun temel boyutları üzerinde durulacaktır. Ardından iki farklı teoriden yola çıkılarak bütünsel bir bakış açısı benimsendiğinden araştırmada kullanılacak teorilerin tez konusu bakımından açıklayıcı yönleri belirtilecek, söz konusu teorilerin birbirleri ile uzlaştıkları ve ayrıldıkları noktalar hakkında bilgilere yer verilecektir. Ayrıca araştırmada kullanılan temel kavramlar ve soru cümleleri de bu bölümde yer alacaktır.

Post-fordizmi kapitalist gelişimin evrelerinden biri olarak gören düzenleme kuramı ikinci bölümde ele alınacaktır. Düzenleme kuramının temel nitelikleri üzerinde durulacak ve kuramın kapitalizmin her bir evresine yönelik olarak yaptığı dönemleştirmeler ayrı başlıklar altında incelenecektir. Bunlardan ilki kapitalizmin ortaya çıkış evresi olan yaygın birikim rejimidir. Toplumsal yapıda rekabete dayalı düzenleme biçimlerinin hakim olduğu yaygın birikim rejimi açıklanırken fordizmin ortaya çıkış koşulları ve bu birikim rejimini krize götüren nedenler üzerinde durulacaktır. Kapitalizmin ikinci evresi ise, düzenleme kuramı tarafından, yoğun birikim rejimi olarak adlandırılmaktadır. Fordist üretim biçimlerinin hakimiyeti ile karakterize olan bu dönem açıklanırken fordizmin nitelikleri, onun üretim biçimi haline gelmesini sağlayan koşullar ve fordizmi krize sürükleyen nedenler çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ardından esnek birikim rejimi

olarak postfordizm ele alınacak ve bu evrelerin azgelişmiş ülkelerde aldığı biçimler yine düzeleme kuramına dayalı olarak konu edilecektir.

Üçüncü bölümün konusunu ise esnek uzmanlaşmayı gelişmiş ülkelerin içine düştükleri krizden bir çıkış yolu olarak gören Piore ve Sabel'in esnek uzmanlaşma teorisi oluşturmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak esnek uzmanlaşma ile neyin kast edildiği ortaya konulacaktır. Ardından kitlesel üretim biçimi olarak fordizmin zanaat üretimine tercih edilerek yaygınlaşmasının nedenleri zanaat üretiminin bu dönemdeki nitelikleri de göz önüne alınarak incelenecek ve fordizmin çıkmazlarının yol açtığı kriz sürecine değinilecektir. Daha sonra başarının anahtarı olarak esnek uzmanlaşmanın üç biçimi, söz konusu biçimlerin sosyal ilişki ağı ve bunların taşıdıkları ortak özellikler ele alınacaktır. Bu bölümde değinilecek bir başka nokta esnek uzmanlaşmanın çevre ülkelerde ortaya çıkış koşulları olacaktır.

Fordizm ile post-fordizmin ideal tip olarak karşılaştırılması küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin post-fordizm açısından analizi için gerekli olan temel kriterlerin belirlenmesini sağlayacağından üçüncü bölümde bu konuya da yer verilmiştir.

Türkiye'de KOBİ'lerin ülkede ekonomisinin genel gelişim sürecinden ayrı olarak incelenmesi mümkün değildir. Bu nedenle dördüncü bölümde Osmanlı Devletinin son dönemlerinden günümüze kadar Türk ekonomisi; Osmanlının son dönemi, Cumhuriyetin kuruluş yılları, devletçilik ve sonrası, 1946-1960 hızlı toplumsal dönüşüm, planlı kalkınma dönemi, 1980 ve sonrası dışa açılma ve finansal serbestlik olarak yapılan dönemleştirmelere dayalı olarak ortaya konulacaktır. Her bir dönemde uygulanan ekonomi politikaları ve bunların getirdiği sonuçlara toplumsal yapı özellikleri de göz önüne alınarak değinilecektir.

Kapitalizmin az gelişmiş ülkelerde aldığı görünümünü ifade eden kapitalist gelişimin çevresel biçimlerinin Türkiye'de nasıl ortaya çıktığı sorusu

yine bu bölümde açıklanmaya çalışılacaktır. Bunlar, geleneksel ihracata dayalı ilksel birikim rejimi, İthal ikameci politikalarla karakterize olan alt-fordizm, ihracata dayalı gelişmeyi hedefleyen ve Taylorist ilkelerin uygulandığı kanlı Taylorizm ve fordizm olarak adlandırılabilir olan, onun temel niteliklerini taşıyan ihraç malları üretiminde gelişmiş teknolojilerin kullanıldığı yine de kalifiye istihdamın bu ülkelerden sağlanması nedeni ile çevresel olma niteliğini devam ettiren çevresel fordizmdir. Türkiye’de bu biçimlerin ortaya çıkışı, temel nitelikleri, diğer çevre ülkelerle olan benzerliği, merkezin söz konusu süreçlerde oynadığı rol ve tüm bunların Türk ekonomisi ve sosyal yapısı üzerindeki etkisi bu bölümde açıklanmaya çalışılan konular arasında yer alacaktır.

Araştırmanın beşinci bölümünde KOBİ’lerin temel nitelikleri, dünyada ve Türkiye’de taşıdıkları önem ele alınacaktır. Bu çerçevede KOBİ’lerin tanımlanmasında kullanılan nitel ve nicel ölçütler açıklandıktan sonra birtakım değişkenlere bağlı olarak ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye hatta sektörden sektöre değişiklik gösteren KOBİ tanımlarına; çeşitli ülkelerde, uluslar arası kurumlarda ve Türkiye’de olmak üzere yer verilecektir. Ardından dünyada KOBİ’lerin artan önemi, bunların nedenleri ve çeşitli kriterler açısından bazı ülkelerde KOBİ’lerin durumu hakkında bilgiler verilecektir. KOBİ’lerin Türkiye’deki yeri bazı sayısal verilere dayalı olarak açıklandıktan sonra bunların ülkenin sosyo-ekonomik kalkınması açısından oynayabilecekleri roller üzerinde durulacaktır.

Araştırmanın altıncı bölümünde Türkiye’de KOBİ’lerin post-fordist kriterler açısından bir analizi yapılmaya çalışılacaktır. Post-fordizm daha önce değinildiği üzere üretim ilişkilerine vurgu yapmakta ve sanayi üretiminde başka bir deyişle sanayi toplumunda meydana gelen radikal değişimleri açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle post-fordizm açısından KOBİ’ler incelenirken sanayi üretimi yapan imalat sektöründeki işletmeler ele alınacaktır. Diğer sektörlerdeki küçük ve orta ölçekli işletmeler analizin dışında tutulacaktır.

Bu amaçla öncelikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren imalat sektöründeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin nitelikleri, ülke ekonomisi açısından konumları, sosyo-ekonomik gelişmeye katkıları ve gelişimleri çeşitli araştırmalara dayalı olarak açıklanacaktır.

Ardından post-fordist üretim biçiminin küçük ve orta ölçekli işletmeler için temel karakteristiklerinin Türkiye'deki KOBİ'lerde ne derece uygulanabildiği yine bu konularda yapılmış bazı araştırmalara dayalı olarak ele alınacaktır. Bunlardan ilki sektörel iş bölümü ve dayanışmaya dayalı bir rekabet ortamını ifade eden kolektif verimlilik olacaktır. İkincisi, hem düzenleme kuramının hem de esnek uzmanlaşma kuramının önemle üzerinde durduğu, küçük işletmelerin yeni ve ileri teknolojileri üretim süreçlerinde uygulama ve uyarılama konusundaki yeteneklerinin değişen ve istikrarsızlaşan piyasalardaki rekabet güçlerini önemli ölçüde arttırdığı yönündeki görüşlere paralel olarak Türkiye'deki KOBİ'lerin ileri imalat teknolojilerini kullanma konusundaki durumları incelenecektir. Üçüncü olarak yeni üretim biçiminde rekabetin ürün yeniliği temelinde gerçekleştirilmesi nedeniyle küçük ve orta ölçekli işletmelerde ürün yeniliği açısından Türkiye'deki durum araştırılacaktır.

Ayrıca bu bölümde Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan sanayi işletmelerinin, Ostim sanayi bölgesindeki KOBİ'lerin ve Bursa giyim ve dokuma sektöründeki firmaların post-fordist üretim biçimleri açısından araştırıldığı çalışmalara yer verilecektir.

Araştırmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde ise post-fordist kuramlar ve post-fordist üretim biçimi açısından Türkiye'de KOBİ'ler üzerine daha önceki bölümlerde sunulan veriler, araştırma sorularının yanıtlanmasına yönelik olarak tartışılacak ve değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KONUSU ve METODOLOJİSİ

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu fordizmden post-fordizme geçiş sürecini teorileştiren düzenleme kuramı ve Piore ve Sabel'in "İkinci Endüstriyel Bölünme" isimli eserlerine dayalı olarak Türkiye'de KOBİ'lerin analizidir.

Teknoloji ve haberleşmede yaşanan baş döndürücü gelişmeler ve son dönemde yaşanan ekonomik bunalımla birlikte, günümüzde, toplumun ve sanayi üretiminin temel bir nitelik değişimi gösterdiği konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Yaşanan bu değişimin açıklanmasına yönelik çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerden bir kısmı üretim ilişkilerini temel almakta ve post-fordist teoriler olarak adlandırılmaktadır.

Araştırmanın boyutlarından birini oluşturan post-fordist teorilerin temel tezi şöyle özetlenebilir: Standartlaştırılmış malların bir montaj hattı üzerinde kitlesel üretime dayalı bir üretim sistemi olan fordizmin yerini artık farklılaşmış ürünlerin esnek teknolojiler kullanılarak küçük ölçekli üretime dayanan post-fordist üretim sistemi almaktadır. Ele alınan teorilerden birincisi olan düzenleme kuramı bu süreci kapitalizmin kendini yeni koşullara uyarladığı yeni bir birikim süreci olarak nitelendirmektedir. Piore ve Sabel ise aynı süreci kapitalist ölçek ekonomilerinin devrinin kapandığı bir dönem olarak görmektedir.

Araştırmanın diğer boyutunu ise pos-fordist teorilerin açıklamaya çalıştığı yeni sosyo-ekonomik koşullara; hızlı karar verme yetenekleri, yeniliklere açık, esnek ve dinamik yapıları ile çok daha rahat uyum sağlama potansiyeline sahip oldukları gözlenen KOBİ'ler oluşturmaktadır. Genel

olarak KOBİ'ler, az sermaye kullanımı yanında, düşük düzeyde yönetim giderleri ve daha çok el emeği ile çalışan, daha çabuk karar verme yeteneğine sahip iktisadi teşebbüsler olarak ifade edilmektedir. KOBİ'ler tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye ekonomisinin de dinamik ve sürükleyici unsurlarından biri olup, ülkemizin sosyo-ekonomik gelişimi açısından çok büyük öneme sahiptir (Uludağ ve Serin,1994:14)

1.2. Kuramsal Yaklaşım

Araştırma iki farklı kuramsal çerçeveye dayalı olarak gerçekleştirilecektir. Bunlardan birincisi Alain Lipietz ve Michael Aglietta'nın öncülüğünü yaptığı düzenleme kuramı, ikincisi ise Piore ve Sabel'in "İkinci Endüstriyel Bölünme" isimli eserlerinde ortaya koydukları esnek uzmanlaşma kuramıdır. Burada vurgulanması gereken nokta, söz konusu analizin belirli tanımlamalar ya da tikel olgulara değil geniş bir teorik çerçeveye oturtulmaya yönelik bir çalışma olması yani bütünsel bir bakış açısı içermesidir. Bu doğrultuda KOBİ'ler, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında iç ve dış etkenlere dayalı olarak meydana gelen oluşumlar içerisinde, post-fordist teoriler açısından taşıdıkları nitelikler çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın bu iki teori temelinde yapılmasının başlıca nedeni söz konusu teorilerin post-fordizme ilişkin olarak birbirini tamamlayan bakış açıları sunmalarıdır. Düzenleme kuramı, post-fordizm olarak adlandırılan sürecin uluslararası boyutunu kapitalizmin gelişim evreleri temelinde açıklayarak, bu süreçte azgelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin konumunda ortaya çıkan gelişmelerin anlaşılmasına olanak vermektedir. Esnek uzmanlaşma kuramı ise fordist ve post-fordist üretim süreçlerinin ortaya çıkışında rol oynayan çeşitli etmenleri ortaya koyarak söz konusu süreçlerin kendi iç dinamiklerine ışık tutmaktadır.

Her iki kuram da yeni bir döneme girildiğinin işaretlerinin görülmeye başlandığını kabul etmekte ve post-fordizm olarak nitelenen olguyu tarihsel bir bakış açısı ile açıklamaktadır. Düzenleme kuramının çözümlmeleri kapitalizme ve onun temel karakteristiklerine dayanırken, esnek uzmanlaşma kuramı değişen piyasa koşullarını temel almaktadır. Dolayısıyla biri Marksist yaklaşımla post-fordizme eleştirel bir tavırla yaklaşırken, diğeri Smithçi yaklaşımı temsil etmektedir ve esnek uzmanlaşmayı (post-fordizmi) dönemi kapanan fordizmin alternatifi olarak görmektedir.

Bu çerçevede post-fordizmi tarihsel bir perspektifle ele alan ve bu süreci kapitalizmin gelişme aşamalarından biri olarak gören düzenleme kuramı, özellikle Türkiye'nin sosyo ekonomik gelişiminin taşıdığı niteliklerin incelenmesinde temel alınacaktır. Dolayısıyla Türkiye'de KOBİ'lerin düzenleme kuramı çerçevesinde/açısından çözümlenmesi Türk ekonomisinin tarihsel gelişimi göz önüne alınarak ve kuramın ortaya koyduğu kavramlar ve analiz araçları kullanılarak gerçekleştirilecektir.

Piore ve Sabel, ortaya koydukları esnek uzmanlaşma modelini yeni dönemde ekonomik başarının anahtarı olarak görürler. Esnek uzmanlaşmaya dayalı post-fordist üretim sistemini, kitle üretiminden zanaat üretimine yeni yapılanmalarla geri dönüşün bir ifadesi olarak ele alırlar. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin kültürel temelli ilişki ağları ve örgütlenmeler yolu ile oluşturdıkları kümeleşmeler söz konusu yapılanmaların en önemlisidir. Bu nedenle esnek uzmanlaşma kuramı özellikle Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişiminde KOBİ'lerin, sahip olduğu potansiyellerin ve mevcut durumlarının, post-fordist dönemin nitelikleri açısından incelenmesinde temel alınacaktır.

1.3. Araştırmada Kullanılan Temel Kavramlar

Araştırmada kullanılacak bazı temel kavramlar aşağıdaki gibidir:

Fordizm: Henry Ford'un seri otomobil üretimi sistemi ile örneklenen bir üretim organizasyonudur. Hareketli bir montaj hattını, standartlaştırılmış ürünlerin en düşük maliyetle kitlesel ölçekte üretimi ile üretimde işgücünün mekanik süreçlere endekslendiği Taylorist ilkeleri birleştiren bir üretim biçimidir. Verim büyük ölçek ve standart ürün ile sağlandığından ürünün niteliğinde, talep ve üretim organizasyonunda değişmezliği gerektirir. Bu nedenle fordizmin temel karakteristiğinin katılık olduğu öne sürülmektedir (Eraydın, 1992:15).

Fordizm kavramı, aynı zamanda bu üretim tarzının ortaya çıkardığı kitle üretimi ile kitle tüketimini birbirine eklemlen kurumsal düzenlemeleri de içerir: Standart ürünlerin tüketimini teşvik eden reklam vb. yolların kullanımı; dış rekabetten korunan ulusal pazarların oluşturulması; talepteki yıkıcı düşüşleri önlemek için devletin ekonomiye, toplam talebi harekete geçirecek, tam istihdamı sağlayacak Keynesçi politikalarla müdahalesi bunların en önemlileridir (Callinicos, 2001:208).

Böylece fordizm kavramı, temel dayanakları tam istihdam, seri üretim, refah devleti ve yükselen tüketim standartları olan ve İkinci Dünya Savaşından sonraki ileri kapitalist toplumları karakterize eden bir üretim sistemine işaret eder.

Post-Fordizm: 1970'lerde ortaya çıkan ekonomik bunalımın ardından ortaya çıkan, Fordist üretim biçiminin temel karakteristiği olan katılığa karşı esneklik temelinde oluşmuş bir üretim biçimidir. Bu yeni üretim biçimi kapitalizmin bunalım eğilimlerine mali çözümler aranırken, üretimde, işgücü pazarında ve tüketimde ortaya çıkan esneklikler olarak tanımlanmaktadır.

(Eraydın,1992:22). Post-fordizmin bazı temel nitelikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Aynı tür malın kitlesel üretimi yerine değişik ürünlerin stoklama olmadan küçük bölümlerde üretimi, yeni teknolojilerin belirli bir modele bağlanmadan pek çok amaca uyarlanabilecek şekilde kullanılması, fabrika boyutlarının küçülmesi

- Üretim sürecine etkin bir biçimde katılan küçük, birden fazla vasfı olan çekirdek bir işgücü etrafında düşük ücretli, geçici, çoğunlukla tam gün çalışmayan bir işgücünün kullanımı

- Kitlesel pazarların, tasarımın satışta temel etmen olduğu küçük bölümlere ayrılması; malların yalnızca işlevleri için değil, tasarımlarının çağrıştırdığı yaşam tarzları için de tüketilmeleri (Callinicos,2001:208)

- Sendikalaşmış iş gücünün üretimdeki ağırlığının sarsılması, toplumun sosyal refah ilkeleri üzerine kurulan dengeleri ve işgücü pazarlarının niteliğinin değişmesi (Eraydın, 1992:24)

Birikim Rejimi ve Düzenleme Tarzı: Düzenleme kuramının kapitalist gelişimi açıklamakta kullandıkları temel kavramlardır. Bu kurama göre, kapitalist üretimin amacı sermaye birikimi ve değer arttırımıdır. Tüm sosyal ve ekonomik yapılar, kurallar, yasalar ve normlar üretim sürecinin piyasaya uyumunu sağlamaya yönelik olarak ortaya çıkarlar. Bu çerçevede birikim rejimi, üretim, gelir ve tüketimin sermaye birikimi amacı ile örgütlenmesini; düzenleme tarzı ise, tüm üretim ve birikime yönelik kararların sürekliliğini sağlamak üzere tanımlanan yapı ve kurumsal düzenlemelerdir (Yentürk, 1999:5). Bu düzenlemeler, birikim rejiminin yapılanmasını ve istikrarını sağlarlar.

Kitlesele Üretim: Standart ürünlerin niteliksiz işgücü ve özel amaçlı makineler kullanılarak büyük ölçekli üretimidir (Taymaz,1993:8)

Esneklik: Kapsamı oldukça geniş olarak kullanılan esneklik kavramı, istihdam hacim ve biçimlerinde, ürün niteliğinde, emek piyasalarında, iş pratiklerinde, teknolojiye ve örgütlenme biçimlerinde, fordizmin değişmez, katı düzenlemelerinin ve standartlaştırmanın esnetilmesi anlamına gelmektedir (Belek, 1999:66).

Esnek Uzmanlaşma: Geniş bir alanda sürekli değişen mal çeşitlerinin, büyük fakat parçalanmış ve değişen pazarlar için, genel amaçlı ve karmaşık makineler kullanan vasıflı işçilerce gerçekleştirilen küçük ölçekli üretimidir.

1.4. Araştırmanın Kapsamı ve Soru Cümleleri

Araştırmanın kapsamını post-fordist kriterler açısından Türkiye'deki KOBİ'ler oluşturmaktadır. Söz konusu kriterler, araştırmanın konusu dikkate alınarak, düzenleme kuramı ve esnek uzmanlaşma kuramının ortaya koyduğu kriterlerle sınırlı tutulacaktır. Ele alınan kuramların tarihsel bir perspektif taşımaları nedeniyle Türkiye'deki KOBİ'ler Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren günümüze kadar Türk ekonomisinin tarihsel gelişimi çerçevesinde ele alınacaktır. Ekonomik gelişme genellikle sanayileşme ile eş anlamlı olarak görüldüğü, temel aldığımız kuramlarda sanayi mallarının üretimi ve sanayileşme çok önemli bir yer tuttuğu için özellikle sanayi alanında faaliyet gösteren KOBİ'ler araştırma kapsamı içine alınacaktır.

Tez, konusu ve amacı itibariyle bir durum tespiti, betimleyici bir çalışmadır. Bir olgu ya da problemin, belirli hipotezlerin sınanması yoluyla açıklanmasına yönelik değildir. Bu nedenle araştırma sırasında hipotezler değil, soru cümleleri kullanılacaktır.

- 1) Düzenleme kuramının analiz araçları nelerdir ve kuram fordist ve post-fordist üretim sistemlerini nasıl açıklamaktadır?
- 2) Esnek uzmanlaşma kuramının analiz araçları nelerdir ve kuram fordist ve post-fordist üretim sistemlerini nasıl açıklamaktadır?
- 3) KOBİ'lerin genel nitelikleri ve dünyada ve Türkiye'deki önemleri nelerdir ?
- 4) Birikim rejimlerinin çevresel biçimleri açısından Türkiye'nin durumu nedir?
- 5) Türkiye'deki KOBİ'ler düzenleme kuramı ve esnek uzmanlaşma teorisi açısından post-fordizmin neresindedir?

1.5. Veri Toplama Tekniği

Araştırmada veri toplama tekniği olarak literatür taraması tekniği kullanılacaktır. Taranacak literatürün büyük çoğunluğu Türkçe olmakla beraber özellikle teorik çerçeveyi oluştururken yabancı dilde kaynaklara da başvurulacaktır. Konuyla ilgili olarak yapılmış araştırma , uygulama ve makalelerden yararlanılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜZENLEME KURAMI ÇERÇEVESİNDE FORDİZM VE POST- FORDİZM

2.1. Düzenleme Kuramı ve Birikim Rejimleri

1970' lerde Fransa'da geliştirilen, siyasal-iktisadî bir kuram ileri süren düzenleme okulu, 20. yy kapitalizmindeki fordist ve post-fordist dönemleri ayırt etme ve fordizmden post-fordizme geçiş sürecini çözümlemede kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Son yılların kapitalist dönüşümlerini, yaşanan pratikleri de ele alarak değerlendiren düzenleme kuramı bugün, pek çok çağdaş iktisatçının kapitalizm ve özellikle kriz tahlillerinde önemle başvurduğu bir yöntemdir (Ç. Şahin, 2000:179). Düzenleme kuramının amacı, sosyo-ekonomik gelişme süreçlerinin neden tarihsel ve mekansal farklılaşmalar gösterdiğini ortaya çıkarmak, sürekli bir gelişme süreci sonrasında ortaya çıkan durağanlık ve dengesizlikler ile bir dönemdeki bunalımın niteliği ve yoğunluğunun hangi etkenler sonucu bir diğerinden farklı olduğunu açıklamak olarak özetlenebilir (Eraydın,1992:36).

Düzenleme okulu, kapitalizmin tarihini değişik dönemlere ayırır. Bu dönemleştirme, kapitalizmin aslî işlevine yönelik değil, bu işlevi gerçekleştiren mekanizmalara yöneliktir. Kâr için üretime dayalı bir sistem olan kapitalizmin işleyişini ve kendi içinde geçirdiği dönüşümleri açıklarken, sermaye birikim sürecinin incelenmesini başlangıç noktası olarak alan düzenleme kuramı, bu dönemleştirmeleri "birikim rejimi" ve "düzenleme tarzı" kavramları ile açıklar.

"Birikim rejimi, net ürünün tüketim ve birikim arasında tahsis edilmesi sürecinin uzun vadeli istikrara kavuşturulmasını tanımlar, üretim koşulları ve ücretli emeğin yeniden üretiminin koşulları arasında bir bağıntıyı ima eder. Matematiksel olarak, bir birikim rejimi bir yeniden üretim şemasıyla tanımlanabilir. Belirli bir birikim rejimini mümkün kılan yeniden üretim şeması tutarlı olmalıdır. İlişki ağlarını düzenleyen ve

böylece sürecin bütünlüğünü sağlayan normlar, alışkanlıklar, kanunlar biçiminde bir birikim rejiminin gerçekleşmesi de mevcut olmalıdır. Bu içselleştirilmiş kurallar ve toplumsal süreçler bütünü, düzenleme tarzı olarak adlandırılır". (Lipietz,1993:61-62).

Çiğdem Şahin (2000:184-185), düzenleme okulunun, kapitalizmin her seferinde yeniden yapılanmasına yardımcı olacak ve sonra sistemin istikrarını sağlayacak düzenlemeler için "düzenleme tarzı" kavramını kullandığını, düzenleme tarzının bir anlamda mevcut birikimin can damarını oluşturduğunu, bu damar tıkanıldığında ise sistemin krize girdiğini belirtir. Düzenleme kuramına göre kriz, yeniden sağlığın kazanılmaya çalışıldığı bir sonraki birikim rejimlerine geçiş koşullarının olgunlaştığı bir geçiş sürecidir .

Kapitalist gelişim sürecinin safhalarını üç temel birikim rejimi ile karakterize eden düzenleme kuramına göre, bir safhadan diğerine geçiş, kendini öncelikle mevcut birikim rejimindeki krizle gösterir ardından krizin aşılmasını ve yeni birikim rejiminin ortaya çıkışını sağlayan düzenleme tarzlarının oluşması ile geçiş tamamlanır ve yeni bir krize kadar sürecek olan istikrar dönemi başlar. Taymaz (1993:19), yeni birikim rejiminin gelişiminin engellenmesi ya da mevcut düzenleme tarzı ve birikim rejiminin potansiyellerini tüketmeleri sonucu büyük krizlerin oluştuğunu belirtir. Söz konusu birikim rejimleri şunlardır: 1- Yaygın Birikim Rejimi, 2- Yoğun Birikim Rejimi: Fordizm, 3- Esnek Birikim Rejimi:Post-fordizm.

2.1.1. Yaygın Birikim Rejimi ve Fordizm

Yaygın birikim rejimi, kapitalist üretim tarzını oluşturan birikim rejimlerinden ilkinde verilen addır. Tarihte karşılığı 19. yüzyılın ortalarından, Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi kapsamaktadır. İki savaş arası dönemi ise geçiş dönemini ve kriz safhasını işaret etmektedir. Yaygın birikim rejiminde henüz bugünkü anlamda bir kapitalist gelişme olmamış, üretim ve tüketim ilişkilerinde geniş toplum kesimlerini kapsayacak bir yaygınlaşma sağlanamamıştır (Ç.Şahin, 2000:194,196). Bu durum, sermayenin yoğun

olduğu tekelci bir sistemin henüz oluşmadığı anlamına gelmektedir. Söz konusu olan, makul düzeyde sermayeye sahip, rekabet içindeki firmaların egemen olduğu bir birikim rejimidir. Yaygın birikim rejimi ile kast edilen, üretim için gerekli tesisler, makineler ve diğer altyapı mallarından oluşan sermaye mallarının yaygın bir şekilde fazla üretiminden dolayı birikmesidir.

Yaygın birikim rejimine karşılık gelen düzenleme tarzı ise, rekabetçi düzenleme tarzıdır. Rekabetçi düzenleme, sanayiinin geliştiği, firmalar arasında serbest rekabetin geçerli olduğu bir durumda ortaya çıkan, krizlerin genellikle aşırı üretim krizi şeklinde olduğu bir düzenleme tarzıdır (Taymaz,1993:20).

Rekabetçi düzenlemede devletin pazar mekanizmalarına müdahalesi çok azdır. Birinci Dünya Savaşına kadar, yaygın birikim rejiminin merkezî faaliyeti, büyük kapitalist ülkelerin hakimiyeti altındaki mallardan oluşan sermaye mallarının genişletilmiş yeniden üretimi olmuştur. Böylesi bir düzenleme tarzında, kolektif büyümelerini doğru olarak sezinleyemeyen farklı sermayeler için deneme yanılma kabilinden dış pazar arayışları devamlı bir sorundur ve aşırı üretim önemli bir risktir (Lipietz,1993:68).

Devlet müdahalesinin bulunmadığı rekabetçi bir ortamda firmaların, ayakta kalabilmek için teknolojiye yatırım yaparak bunları üretimde kullanmaları sonucu kapitalist ülkelerde sermaye mallarının üretimi hızla yaygınlaşmıştır. Tüketim yeterli olmadığından üretim-tüketim dengesinin kolayca bozulması, toplam piyasayı ve ekonomiyi etkileyerek aşırı üretim krizlerine yol açmıştır.

Harvey (2003:147)'e göre, fordizmin sembolik başlangıç yılı hiç kuşku yok ki 1914 olarak kabul edilmelidir. Yaygın birikim rejiminin bunalımının başlangıcına tekabül eden bu tarihte Henry Ford, otomobil fabrikasında montaj hattına dayalı iş örgütlenmesini hayata geçirmiştir. Bu Taylor'un bilimsel yönetim anlayışının uygulamaya konulması sureti ile yepyeni bir

Üretim tarzının ortaya çıkışını simgeliyordu. Fordist sistem, Taylorist bilimsel yönetim olarak adlandırılan, ayrıntılı iş bölümü esasına göre örgütlenmiş, her işçinin dar anlamda tanımlanmış, rutin bir işi sürekli olarak yaptığı bir işleyiş ile verimlilik artışı sağlamaya yönelmiştir. Son derece özel, tek amaçlı makinalar ve eğitimsiz, niteliksiz iş gücü kullanılarak, üretimin sürekli kayan bir üretim hattı üzerinde yapılması söz konusudur. Makina ve işçi arasında sabit bir ilişkinin kurulduğu bu hat, farklı ritim ve farklı işlemleri koordine ederek çıktının standartlaşmasına el vermekte, bu da kitle üretiminin teknik koşullarını sağlamaktadır (Yentürk,1993:44). Atölyelerde ve bürolarda yapılan ve önemli bir beceri gerektirmeyen, bunun yanı sıra sürekli tekrarlayan işleri inceleyen Taylor'un nergeleri şunlardır:

1. Bir işi yapmak için "en iyi tek yol" bulmak amacıyla zaman ve yöntem araştırmasını kullanır. En iyi yöntem günlük üretimi en yüksek ortalama düzeye çıkaran yönetim anlayışıdır.

2. Işiler her iki el hareketlerini anında doğal olarak yapabilir hale gelmelidir.

3. Işin en iyi biçimde ve en hızlı bir biçimde yapılabilmesi için işçi özendirilmelidir. Bu amaçla bütün aletlerin yerleri sabit ve tanımlanmış olmalıdır.

4. Işiye verilen ücret ile onun performansı arasında yakın ilişi olmalıdır. Işçi standart üretim düzeyine eriştiği zaman, günlük ücret dışında belli bir ek prim verilerek motive edilmelidir. Işinin çalışmasını kuşatan yönetimde, makinelerin hızı, iş öncelikleri gibi koşulları düzenlemek için uzmanlaşmış kimseler kullanılmalıdır.

Özetle belirtmek gerekirse mevcut teoriler içerisinde en deterministik ve teknokratik karakterli teori olan Taylor'un yönetim anlayışının temel karakteristikleri şunlardır:

- Babadan kalma yönetim anlayışı yerine bilimsel yönetim tesisi,
- Çatışma değil uyum,
- Bireycilik değil işbirliği.
- Sınırlı üretim yerine maksimum üretim.
- Her insanın etkinliğinin ve refahının maksimum düzeyde arttırılmasıdır (Bozkurt,2005:117).

Taylor'un bilimsel yönetim anlayışının emek sürecine etkisini Ç. Şahin (2000:217) şu şekilde ortaya koyar:

- Emek süreci bilimsel iş örgütlenmesi yöntemiyle tamamen denetim altına alınmıştır.
- Aynı işin aynı kişiler tarafından sürekli olarak sistematik bir biçimde yapıldığı bu süreçte emek en yüksek randımanı alacak biçimde yerleştirilmiştir.
- İş mekânı olarak büyük ölçekli üretim birimleri yani fabrikalar kurulmuş, üretimde kitlesel üretime dönük tek tip, standart ürün çıkaran özel işlevli makineler kullanılmıştır.

Lipietz bu süreci açıklarken 1920'lerde Amerika ve belirli bir miktarda Avrupa'da devrimci bir iş organizasyonu biçiminin yaygınlaşmaya başladığını belirtir. Bu, işçinin bilgisinin ve vasıflarının ortadan kaldırılması vasıtasıyla, mühendis ve teknikerlerin teknik ve ekonomik verimlilik üzerinde odaklanan bilimsel metotlarını kullanarak ustaların edimlerinin sistematize edilmesidir. Bu çalışma metodunda işçiler makinenin emrindedir (Lipietz,1987:35).

Fordist sistem böylece ortaya çıkmıştır; ancak yayılması ve yerleşik hale gelmesi oldukça uzun bir süre almıştır. Harvey (2003:151-152), fordizmin yayılmasının önünde iki temel engel bulunduğunu belirtir. Her şeyden önce, kapitalist dünya ölçeğinde sınıflar arası ilişkilerin durumu,

işçinin uzun saatler boyunca bütünüyle yeksenaklaştırılmış bir emek harcayacağı, geleneksel zanaat becerilerine pek az ihtiyaç gösteren, işçiye tasarım, çalışma temposu ve üretim sürecinin plânlanması konusunda neredeyse ihmal edilebilir ölçüde bir denetim olanağı tanıyan bir üretim sisteminin kabulüne hiç de uygun değildir.

Bu dönemde işçi örgütlenmeleri ve zanaat gelenekleri henüz gücünü koruduğundan 1945'lere değin işgücü, geleneksel becerilerini dışlayan, işin kontrolünde, aşamalandırılmasında ve programlamasında etkin olamayacağı sıradanlaştırılmış iş düzenini ve uzun çalışma saatlerini tepkiyle karşılamaktadır. Bu nedenle Ford, üretim sistemini kurarken hemen hemen bütünüyle göçmen işçilere dayanmıştır, ama göçmenler, Amerikan yerlisi işçiler de düşmanca tavır sürdürmüşlerdir, Ford'un iş gücündeki devir hızı çarpıcı bir biçimde yüksek olmuştur. Aşılması gereken ikinci engel ise, ekonominin kendiliğinden dengeye ulaşacağını öngören iktisadi argümanlarla şekillenen devlet müdahalesinin biçimlerinde ve mekanizmalarında yatmaktadır.

“Bir dönem süreç böyle devam etti ve emek üretiminin hızla yükselmesine, mekanizasyonun da yardımıyla-sabit sermaye hacminin hızla büyümesine önderlik etti. Bu üretim artışı 1930'larda imalat artışı krizini başlattı” (Lipietz,1987:36).

Fordizm olarak literatüre geçen bu süreçte, emek en verimli kullanılabileceği şekilde örgütleniyor, teknoloji mucizeler yaratacak ölçüde üretimi yeniden yapılandırıyordu. Tamamen teknolojik yatırımlara bağlı bu sürecin devam edebilmesi, yatırımların sürekli kılınmasına ve mevcut teknolojik gelişmenin üretime derhal uygulanabilmesine bağlıydı. Bu arada üreticiler arasında müthiş bir rekabet söz konusuydu ve bunlar birbirlerine üstünlük sağlamak için sürekli olarak yeni gelişmeleri takip etmek zorundaydılar. Bunlardan uzak kalmak demek rekabet gücünü yitirmek ve piyasadan silinmek anlamına gelmekteydi. Teknolojik yatırımların artmasının beraberinde getirdiği maliyet artışını karşılayabilmenin tek koşulu ise

cretleri düşük tutmaktı. Yani artan üretim hacmine karşılık sürekli azalan bir alım gücü bulunmaktaydı (. ahin,2000:201). Bu çelişki, yaygın birikim rejiminin kriz tipi olan aşırı üretimin en yoğun şekilde yaşanmasına neden oldu ve yoğun birikimin ilk, rekabetçi düzenlemenin son krizini; 1930'ların dünya krizini başlattı.

Dünya Buhranı, fordizmin tam olarak gelişmesine izin verecek yeni bir düzenin, ardı arkası kesilmeyen bir tüketim düzeninin ortaya çıkışını sağlayacak gelişmeleri beraberinde getirdi. nl bir formlizasyonla, insanlık kendini, sınıfsal ve politik projelerin çözeceği on be yıl süren milletler arası büyük bir ekimenin ortasında buldu (Lipietz,1987:36).

2.1.2. Yoğun Birikim Rejimi Olarak Fordizm

Yaşanan krizin ardından bazı firmalar, bu krizden güçlenerek çıkmışlardır. Bir çok firma piyasadan silinirken, ayakta kalanlar zenginlemiler ve krize dayanamayarak iflas eden firmaları bünyelerine katmılardır. Böylece birbirileri ile rekabet eden irili ufaklı firmalar yerlerini dev tekellere bırakmışlardır. Sonuç rekabetçi düzenleme tarzının ortadan kalkması ve tekelci düzenleme tarzının yoğun birikim rejimi ile birlikte kendisini göstermesi olmuştur. Böylece dev firmalar, fordizmin yayılmasının önündeki engellerin ortadan kalkması ile birlikte yeni dönemin gerçekleri haline gelmişlerdir.

Eksik talep sorunu, toplumun orta ve düşük gelir gruplarını da tüketici konumuna getiren bir gelir dağılımının devletin ekonomiye etkin müdahalesi ile sağlanabileceğini savunan Keynesçi tip makro ekonomik politikaların benimsenmesi ile çözümlenmiştir. Böylece fordist üretimin egemen olduğu ülkelerde refah devleti türü bir kalkınma politikası balatılmı ve fordist üretimin koşulları sağlanmıştır (Yentürk, 1999:9)

Taymaz (1993:21), düzenleme kuramı çerçevesinde bu süreci açıklarken iki dünya savaşı arasındaki krizin yoğun birikim tarzı ile rekabetçi düzenleme tarzı arasındaki uyumsuzluğun sonucu ortaya çıktığını, İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemde ise tekelci düzenleme tarzının kurumsallaşarak Fordizmin “altın çağını” başlattığını belirtir. Tekelci düzenleme tarzını oluşturan temel öğeler ise şunlardır:

1-Toplu sözleşmeler, sosyal sigorta ve işsizlik sigortası sistemini geliştiren refah devleti ve düzenli talep artışlarını garantileyen Keynesçi devlet

2- Fiyat rekabetini sınırlayan oligopolistik rekabet

3- Birikimin gereksinimine göre para ve kredi arzını düzenleyen banka sistemi

Daha önce değinildiği üzere Harvey, fordizm önündeki iki temel engel olarak işçilerin direnişini ve devlet yetkilerinin biçimlendirilmesini tespit etmiştir. Bu engellerden ilki, savaş için her şeyin seferber edildiği bir dönemde, rasyonalizasyonu reddetmenin hem kapitalistler hem de işçiler için mümkün olmaması ile aşılmıştır. Devlet yetkilerinin doğru biçimlendirilmesi ve kullanılması sorunu ise Keynesçi, refah devleti uygulamaları ile 1945'ten sonra çözüme kavuşmuştur. Bu da fordizmin bütünüyle olgunlaşmış ve özgül bir birikim rejimi olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır (Harvey,2003:152).

“Fordist sistemin verimli işleyişini sağlayan, fiziksel ve teknolojik özellikleri ile bir üretim mekanizması haline gelmesi, bir yandan standart tüketim kalıplarının olmasına, diğer yandan geniş ve istikrarlı pazarların varlığına bağlıdır. Çünkü pazarlar, hem büyük miktarda üretilmiş malların yutulmasına elverecek kadar geniş olmalı, hem de büyük ölçekli yatırımın amorti olabilesine yetecek sürece istikrarlı olmalıdır. Gerek ulusal gerekse uluslar arası boyutta geniş ve istikrarlı pazarların olabilesi II. Dünya savaşından sonra ortaya çıkan konjonktürde sağlanmış ve nüveleri 1930'lardan beri görülen fordist sistemin gelişme ve yayılması için talep koşulları sağlanmıştır”. (Yentürk,1993:44).

Fordist üretim sisteminin belirli bir talebi garantilemek için Keynesyen tipi bir makro ekonomik politikaya gereksinimi vardır. Keynesyen iktisat ekonomik dengenin kendiliğinden oluşmasını beklemek yerine, hükümetlerin toplam talebi harekete geçirerek ekonomiye etkin biçimde müdahalesini ön görür (Eraydın,1992:16). Keynesyencilik, fordizmin sağladığı üretim artışına karşılık, gerekli talebi yaratmak için uygulanan tüketim artırıcı politikaların bütününe verilen addır (Şahin,2000:212). Harvey'in fordizmin yayılmasını engelleyen temel engellerden biri olarak gördüğü devlet müdahalesinin biçimleri ve mekanizmaları, Keynesçi ekonomi anlayışının hakimiyeti ile değişerek Fordist üretim biçiminin tam olarak yerleşmesine uygun hale gelmiştir.

Çiğdem Şahin, fordist sistem ve devlet müdahalesi arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder:

"Bu sistemde devlet, üretim ilişkilerine her düzeyde müdahale etmekte, gerek üretimi gerekse tüketimi arttıracak politikalar uygulama rolünü üstlenmektedir. Üretimi arttırmak, yatırımları yükseltmek için banka ve kredi mekanizmalarını kullanmakta, sanayi kesimine sürekli fonlar aktararak bu kesimi canlı tutmaya çalışmaktadır. Aynı şekilde artan üretime karşılık gelecek alım gücünü yaratmak üzere iş gücünün çalışma koşulları ve ücretleri konusunda gerçekleşen gelişmeleri desteklemekte ve bu doğrultuda emeğin örgütlenmesi önündeki engellerin kalkmasına da önemli katkılarda bulunmaktadır. Yani devlet bu birikim rejiminde sistemin işlemesi için gerekli her tür zeminde varlığını hissettirmekte, gerektiğinde de müdahale etmekten çekinmemektedir". (Ç. Şahin, 2000:222).

- Bu noktada vurgulanması gereken konulardan biri de fordizmin uluslararası boyutudur. Harvey (2003:159,160), savaş sonrasının fordizmini aynı zamanda büyük ölçüde uluslararası bir olgu olarak niteler ve fordizmin hızlı yayılma sürecini de bu olguya bağlar. Ona göre, savaş sonrası dönemde işgal altındaki bölgelere dayatılan politikalar ya da doğrudan ve dolaylı yatırımlar aracılığıyla fordizm sağlamlaşmış ve yayılmıştır. Büyük şirketler ülke içindeki talebin sınırlılığını aşmak amacıyla dış dünyaya yönelmişlerdir. Böylece fordizmin uluslararası alanda gelişmesi, küresel ölçekte kitle

piyasalarının oluşumunu ve dünyanın büyük bölümünün yoğun birikim rejiminin küresel dinamiğine çekilmesini sağlamıştır. Fordizmin bu boyutu Çevre Ülkeler ve Fordizm başlığı altında daha ayrıntılı incelenecektir.

1920'lerde ortaya çıkan 1930 Dünya krizi ile birlikte özellikle ABD'de etkin bir konuma sahip olan ve nihayet İkinci Dünya Savaşından sonra tüm dünyaya yayılarak etkisini her alanda hissettiren fordizmin temel özellikleri şöyle sıralanabilir:

“1- Standartlaşmış parçaların birleşimi, özel amaçlı makineler, emek hünelerinin parçalanması ve hareket eden birleşmiş hatlar,

2- Ölçek ekonomisi ile büyük ölçeklerde kitlesel üretim; (Fabrika ve makinelerin yüksek maliyetine karşın, yüksek ölçekteki üretim çıktı başına maliyeti azaltmaktadır).

3- Ulusal pazarların korunduğu sisteme bağlı standartlaşmış uzun ömürlü mallar,

4- Büyük fabrikalarda yüksek ölçeklerle istihdam edilen, yarı vasıflı işçi yığınları;

5- Merkezî yönetim tarafından belirlenen, hiyerarşik, bürokratik iş organizasyonu;

6- Gelir, talep ve refah düzeyinin Keynesyen Politikalarla ayarlandığı ulusal ekonomi politikası doğrultusunda bir devlet yönetimi;

7- Son ve en önemlisi, bütün üretim sürecinin kitlesel üretime bağlı kitlesel tüketimle işlemesi” (Allen,1993:185, aktaran Ç. Şahin,2000:210).

Temel karakteristiklerini tanımladığımız fordizm, daha önce de belirtildiği üzere yalnızca ekonomik bir sistem olarak kalmamış -düzenleme okuluna göre bu fordizmin ya da kapitalizmin doğası gereğidir- yaşamın tüm alanlarına nüfuz etmiştir. Kumar (1999:122), fordizmi sosyolojik koşulları içinde değerlendiren Gramsci' nin bu konudaki görüşlerini şöyle özetler;

“Amerikanizm ve Fordizm” (1993) başlıklı incelemesinde fordizmi mümkün en geniş çerçevede tanımlayan Gramsci'ye göre, fordizm, kapitalist

medeniyette yeni bir dönemi başlatarak plânlı ekonomiye geçişe damgasını vurmuştur. Ama yalnızca üretimi plânlamamış, aynı zamanda bireyi de plânlamıştır. Fordizm, sadece fabrika ile sınırlı kalmayarak, evi ve işçinin hayatının en özel ve mahrem alanlarını işgal ederek. yeni bir işçi ve insan tipi yaratmayı hedeflemiştir. Montaj hattı demek olan fordizm, aynı zamanda içki yasağı ve “püritanizm”, işçinin çalışma hayatının yanı sıra cinsel ve ailevi hayatını da düzenleme girişimi demektir. Gramsci'ye göre, “yeni çalışma metotları özgül bir yaşama, düşünme ve hissetme tarzından ayrı tutulamaz” bir niteliktedir.

Aynı şekilde Bozkurt (2005:122), fordist üretim biçimiyle birlikte fabrikanın toplumun merkezi haline geldiğini ve böylece fordizmin eğitiminden aile yapısına kadar nüfuz ettiğini belirtir. Bu durumu eğitim kurumları ile örnekendirerek, eğitim sisteminin öğrencilere bir taraftan kitle eğitimi çerçevesinde okuma-yazma, hesap ve biraz tarih bilgisi vermenin yanı sıra endüstrinin gerektirdiği her şeyi zamanında yapmak, söz dinlemek, gösterileni kafa kullanmadan öğrenmek gibi montaj hattına uygun bireyler yetiştirdiğini vurgular.

Harvey de fordizmi yalnızca bir kitle üretim sistemi olarak görmez. Ona göre fordizmle birlikte kitle üretimi ve tüketiminin yanında ürün de standartlaşır. Bu durum yeni bir estetiği ve kültürde metalaşmayı beraberinde getirir. Ayrıca, devlet müdahaleciliği ve politik güç biçimlenmelerinin, özel çıkar grupları aracılığıyla sağlanan bir kitlesel ekonomik demokrasi fikrine dayanır (Harvey,2003:159).

Böylece fordizm, 1945-1960 yılları arasında hakim üretim tarzı olarak varlığını sürdürmüş ve düzenleme kuramcılarının deyimiyle “altın çağını” yaşamıştır. Ancak, 1960'lara gelindiğinde kapitalist gelişimin sürekli büyümeye dönük doğasından kaynaklanan ve yeni bir birikim rejimini ortaya çıkaracak olan krizin ilk işaretleri görülmeye başlanmıştır.

Standartlaştırılmış malların, en az maliyetle ve kitlesel ölçekte üretimi ile karakterize olan fordist üretim tek bir model için uygun olarak tasarlanmış makinelerin geniş ölçekte kullanılmasını gerektirdiğinden sabit maliyeti yüksek bir üretim sistemidir. Bu nedenle garantilenmiş kitlesel pazarların varlığını gerektirir (Callinicos, 2001:208). Keynesçi devlet müdahaleleri ve tüketime teşviki, talep düşüşlerinin engellenmesi sağlamış ancak pazarların doygunluğa ulaşması sonucu standart malların kitlesel tüketimi yerini talep değişikliklerine, pazarlardaki istikrar yerini istikrarsızlığa bırakmıştır. Böylece büyüme kriz ve yeniden büyüme sarmalı içinde gelişen kapitalizmin fordist üretim aşaması krize girmiştir. Fordizmin krizi bu çalışmanın temel bir boyutunu oluşturan post-fordizmin ortaya çıkışını da beraberinde getirdiğinden bunalımın nedenleri ve niteliği üzerinde durmak gerekmektedir.

Taymaz (1993:22)'a göre fordizmin krizi, temsilcisi olduğu ve kendisinin yarattığı yoğun birikim rejiminin artık sınırlarına dayanması sonucu ortaya çıkmıştır. Yoğun birikim rejimi dolayısıyla fordizm, kapitalizmin sürekli gelişme ve yenilenme ihtiyacını karşılayamaz duruma gelmiştir. Bunun sonucunda temel güdüsü kâr olarak tanımlanan kapitalizmin fordist dönemi kâr oranlarında düşme eğiliminin ortaya çıkması ile beraber 1960'ların ortasında kriz eğilimine girmiştir. 1960'lara kadar yüksek üretkenlik artışı ile kâr oranlarındaki düşme engellenebilmiştir. Ancak, bu tarihlerden itibaren tüm potansiyelini tüketen fordizm kâr oranlarındaki düşüş karşısında çaresiz kalmıştır.

“1960'ların ortalarına gelindiğinde, Avrupa ve Japon ekonomileri toparlanmış, iç pazarlar doygunluğa ulaşmıştı. Aynı zamanda fordist rasyonalizasyonun başarısı sonucunda üretim gittikçe daha az işçiye ihtiyaç duyuyordu. Bu durum, iç talebin azalması ile sonuçlanıyordu. Dış pazarlar yaratma çabası, pek çok üçüncü dünya ülkesinde Batı ile rekabet edebilecek güçte fordist sanayilerin ortaya çıkması ile birlikte uluslararası rekabeti artırıyordu”. (Harvey,2003:164).

Lipietz (1993:69)'e göre, 1960'ların sonlarına ve 1970'lerin başlarına doğru, emek sürecinde teyakkuza dayalı bir sermaye birikimi tarzı olarak fordizm, teknik ve toplumsal sınırlarına dayanmıştır. Makineleşmeye paralel

Üretkenlik kazanımlarının da bir yavaşlama görünümü arz etmesi ile birlikte bir kârlılık bunalımının koşulları da hazırlanmıştır. Böylece cretli emek ilişkisinde tekelci düzenleme bir ikilemle sonuçlanmıştır. Bu ikilem, halkın satın alma gücünde herhangi bir azalmanın doğrudan bir durgunluğa sebep olması; herhangi bir yükselmenin ise kâr oranlarını düşürmesidir.

Bu ikilem karşısında kr oranları ve üretkenlikteki azalmaya sermayenin verdiği tepkiyi Taymaz (1993:23) emek yoğun süreçlerin ücretlerin düşük olduğu bölgelere ihracı, devletin tepkisini ise çeşitli istikrar tedbirleri olarak belirtir. Sonucu ise istihdam olanaklarının azalması, refah devletinin bunalıma girmesi ve 1970'lerde krizin talep yönünde yoğunlaşması olarak ortaya çıkar.

1965-1973 arasındaki dönemde fordizmin krizinin belirginleşmesini Harvey (2003:165) tek kelime ile özetler: "katılık". Harvey'e göre, katılık, uzun vadeli ve geniş ölçekli sabit sermaye yatırımlarının emek dağılımında ve tüketiciler piyasalarında istikrarlı bir büyüme varsayımından kaynaklanır ve tasarımıdaki esnekliği büyük ölçüde engelleyen; üretim sistemlerinin, ürünlerin ve iş süreçlerinin değişmezliğini ifade eder (Harvey,2003:165).

Katılık, fordizmin kendi yapısı içindeki bir ıkmaızı teşkil eder. Fordizmin bu niteliği iş gücü piyasası ve ilişkilerinin yanı sıra tüketicinin niteliği ve taleplerinin de değişmezliğini gerektirir. Tüketim toplumunun ortaya çıkması ile birlikte tüketiciler alışkanlıklarında meydana gelen değişim, fordizmin standart kitle üretiminin tüketiciler taleplerindeki çeşitliliği karşılayamamasına yol açmıştır. Talepteki eşitlilik aynı zamanda fordist üretim biçimini ciddi verimlilik sorunları ile karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü bu üretim biçimi standart malların büyük miktarlarda üretimine dayalıdır.

Fordizmin en büyük başarısı üretkenlikteki artıştır. Çok büyük miktarlarda ve ucuza mal edilen standart malların üretilmesi fordizmin yayılma döneminde büyük oranda ücretlerin arttırılması ve tüketim

güdüünün kısıktılması ile gerçekleşmiştir. Ç. Şahin (2000:225)'e göre maddi olanakları kısıtlı bir kitleyi tüketici haline getirmek, bu kitlenin olanaklarını iyileştirmekle çözümlenecek bir sorundur. İmrendiği bir çok şeyi maddî olanaksızlıklar nedeniyle alamayan bir kitle bu olanaklara kavuşunca kendiliğinden tüketici konumuna gelecektir. Bu nedenle ürün çeşitliliğine, markaya ve kaliteye yönelik bir talep bu süreçte ortaya çıkmayacak ve kitle üretimi yapılan mevcut mallar kolaylıkla tüketilecektir.

Ancak, tüketicinin doyum aşamasına gelmesi ile birlikte önemli bir sorun ortaya çıkacaktır. Bu durum, tüketimin teşvik edilmesi ile ancak belli bir süre devam edebilecektir. Tüketim için kısıktılmış kitle bir süre sonra sürekli bir yenilik ve değişiklik talep edecektir. Böylece sermaye sürekli bir araştırma ve yeni yatırımlar yapmak zorunda kalacak bu durum önce verimliliğin, ardından kârların düşmesi sonucu yeni bir birikim kriziyle sonuçlanacaktır. Zira fordist üretim biçiminin büyük yatırımlarla gerçekleştirilmiş, büyük işletmelerde, tek amaçlı makinaların kullanıldığı ve standart malların üretildiği katı yapısıyla sürekli değişen bir talebi kârlı ve verimli bir şekilde karşılayabilmesi mümkün değildir.

Fordizmin krize girmesinin nedenlerini Nurhan Yentürk (1993:45-47) şöyle sıralar:

1- Talepteki azalma:

Fordist sistemin işleyişi için gerekli olan istikrarlı pazarlar ve yüksek talep sağlayan refah devleti politikaları, açık bütçe, yüksek devlet harcamaları ve geniş sosyal sigorta sistemi kâr oranını düşürmüştür. Bunlara tüketicinin standart, ucuz mala doymuş olması ve ürün çeşitliliği talebi eklenince kitlesel pazarlar çökmüş ve değişken bir talep yapısı ortaya çıkmıştır.

2- Fordist sistemin kendi içsel sorunları:

-Kayan üretim hattı üzerinde çalışma ilkesi iş yoğunluğu farklı noktaların koordinasyonunu gerektirdiğinden bazı noktalarda yığılmalar

oluşurken bazılarında boş bekleme süreleri oluşmuştur. Ayrıca, yarı mamul malın bir noktadan diğerine taşınması da bir sorundur. Yarı mamûl malı beklerken ve yarı mamûl mallar makineler arasında gidip gelirken geçirilen süre ciddi verimlilik kayıplarına neden olmaktadır.

-Üretim hattının yüksek tampon stoklarla çalışması ölü sermaye ve depolama giderlerini arttırarak, sistemin eldeki stoklara bağlı olarak arz yönlü işlemesine ve talep değişikliklerinden kopmasına neden olmaktadır.

-Üretim ile kalite ve standart kontrolün ayrı işlevler olması ve ayrı kişiler tarafından yapılması hatalı ürün oranını arttırarak verim kaybına yol açmaktadır.

-Ayrıntılı iş bölümleri, basit tekrarların yanı sıra hız ve verimlilik artışını sağlamak ve işçinin üretim sürecindeki kontrolünü azaltmak amacı için niteliksizleşmesini beraberinde getirmiştir.

-İşin gittikçe ayrıntılandırılması ve emek yerine makine ikâmesi üretim hattının giderek büyümesine ve makinalaşmasına yol açmış ve verimliliğin arttırılmasını engellemiştir.

3- Sanayileşmekte olan ülkelerin standart malda gelişmiş ülkelerle rekabet edebilir hale gelmesi.

Tüm bunlar, sonucunda sermayenin yeterince değerlendirilmesini sağlayacak verimlilik artış oranları gerçekleşememiş, sermayenin getirisinin ve kâr oranının azalmasıyla spekülâtif yatırımlar üretken yatırımlardan daha kârlı hale gelmiştir.

Artan uluslararası rekabet, üretim ve ticaret hacmi global dünya pazarının çökmesine yol açmıştır. 1960'ların ortasından başlayarak buraya kadar anlattığımız sorunlar, geçici çözümler üretilerek aşılmaya çalışılsa da giderek ağırlaşmış 1973 Arap-İsrail savaşının tetiklediği büyük krizle yeni bir birikim rejimi ortaya çıkmaya başlamıştır.

2.1.3. Esnek Birikim Rejimi Olarak Post-Fordizm

Düzenleme kuramının kurucularından Aglietta, fordizmin krizden çıkış biçimi ile ilgili olarak “yeni fordizm” kavramını kullanmış ve yeni fordizmi, kapitalizmin devamını sağlayacak biçimde krizden çıkılmasına yönelik bir evrim olarak nitelendirmiştir. Ona göre esnek örgütlenme modeli ve üretimle tüketimin daha da toplumsallaştırılması ile fordizmin krizi çözülebilecektir. Aglietta'nın yeni fordizm kavramını kullanmasına karşılık düzenleme kuramını izleyen yeni çalışmalarda bu kavram çok az kullanılmaktadır (Taymaz,1993:23-24).

Daha önce değinildiği üzere düzenleme kuramının, kapitalist gelişim sürecine ilişkin son dönemleştirmesi esnek birikim rejimi olarak post-fordizmdir. Genel olarak düzenleme kuramcılarının esnek birikim rejimine ilişkin görüşleri bu dönemin karakteristiklerinin henüz tam olarak belirginleşmediği noktasında birleşir. Ancak, yeni döneme ilişkin çeşitli ipuçları da mevcuttur.

Örneğin Boyer'e göre, kriz sonrası dönemde gelişmiş ülkelerde,

- 1) Sürekli yenilenen ve geliştirilen teknolojik ürünlerin kitlesel üretimi olan esnek kitlesel üretim, modern yüksek-teknoloji ve olgun orta teknoloji sektörlerinde,
- 2) Sürekli değişen mal çeşitlerinin, genel amaçlı ve karmaşık makineler kullanan vasıflı işçilerce gerçekleştirilen küçük ölçekli üretimi olan esnek uzmanlaşma, tekstil gibi sık model değişikliği yaşanan ve gerileme döneminde olan sektörlerde,
- 3) Eski fordist yöntemler daha az sanayileşmiş ülkelere ihraç edilebilecek ağır kimya ve çelik gibi sektörlerde

- 4) Mikro elektroniğin yaygınlaşması sonucu (Taylorist) Bilimsel Yönetim'in geleneksel hizmet sektöründe yaygınlaşması mümkündür (Taymaz,1993:24).

İş süreçleri, iş gücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıplarının sürekli değişim içinde olduğu esnek birikim rejiminin genel görünümüne ilişkin olarak Harvey (2003)'in görüşleri oldukça aydınlatıcıdır. Bu nedenle aşağıda Harvey'in düzenleme kuramına dayalı olarak yaptığı analizler üzerinde durulacaktır.

Harvey, esnek birikimi kapitalizmin yeni bir biçimi olarak kabul eder ve bu doğrultuda üç temel önerme üzerinde durur:

1. Kapitalizmin yüzü büyümeye dönüktür. Bu nedenle kapitalizm, ortaya çıkabilecek toplumsal, politik, jeopolitik ve ekolojik sonuçlar ne olursa olsun, üretimin genişlemesi ve gerçek değerlerin artması için bir zemin yaratmak ve fiiliyatta bu sonuçlara ulaşmak zorundadır.

2. Gerçek değerlerde artış, canlı emeğin üretimde sömürülmesine dayanır. Bunun anlamı emek üzerindeki denetimin zorunluluğudur.

3. Kapitalizm, teknolojik ve organizasyonel bakımdan zorunlu olarak dinamiktir. Dolayısıyla teknolojik ve organizasyonel yenileme vazgeçilmezdir.

Bu temel önermelere dayalı olarak esnek birikim rejimine doğru bir geçiş süreci yaşandığını düşünen Harvey, söz konusu süreçlerin sonuçları konusunda belirsizliğin sürdüğünü ve bu nedenle ulaştığı sonuçların geçici niteliğini vurgular: "Bu deneyle yepyeni bir birikim rejimine ve bununla bağlantılı olarak bütünüyle farklı bir politik ve toplumsal düzenlemeye geçiş sürecinde ilk kıpırtıları oluşturuyor olabilir". (Harvey,2003:170)

Ona göre, esnekliğin arttığını gösteren bulgular (taşeronlaşma, geçici istihdam, küçük üretim vb.) tartışmasız bir ağırlık kazanmıştır ancak, esnek teknolojiler ve organizasyonel biçimler her yerde hegemonik hale gelmemiştir. Günümüz konjonktürüne damgasını vuran, bazı sektör ve bölgelerdeki fordist üretim ile zanaat türü üretim ilişkilerine dayanan daha geleneksel üretim sistemlerinin bir bileşimidir. Buna rağmen 1970'ten sonraki dönem içinde zanaat türü esnek üretim ilişkileri fordizmin aleyhine bir büyüme göstermektedir.

Harvey, esnek birikimin genel niteliklerini şöyle ifade eder: Esnek birikim, fordizmin katılıklarıyla açıktan çatışma içinde olmasıyla belirlenir. Esnek üretim süreçleri, iş gücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıpları bakımından fabrika içinde üretimin şart olmadığı, insanların sırasında kendi evlerinde, küçük atölyelerde fabrika üretiminin parçalarını yapabildiği, hatta hizmet sektöründe evinde çalışarak işe katıldığı, üretimin bazı bölümlerinde taşeronlara iş verilerek üretimin fabrika dışına taştığı, geçici istihdamın mümkün olduğu kısaca fordizmin katı kurallarının esnediği bir yapıya dayanır.

Esnek birikimin temel özelliklerinden biri, yepyeni üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yepyeni yöntemlerin, yeni piyasaların ortaya çıkması ve hepsinden önemlisi ticarî, teknolojik ve örgütsel yeniliklerin büyük ölçüde hızlanmış olmasıdır. Esnek birikim hem sektörler hem coğrafi bölgeler arasında eşitsiz gelişme kalıplarında hızlı değişikliklere yol açmış, örneğin hizmet sektörü diye anılan alanda istihdamın hızla yükselmesini sağlarken bu güne kadar az gelişmiş olarak kalmış bölgelerde yepyeni sınıf kümeleri (örneğin "Üçüncü İtalya", Belçika'nın Flaman bölgesi, çeşitli "slikon vadileri" ve elbette yeni sanayileşen ülkelerde sınai faaliyetlerdeki patlama) yaratmıştır (Harvey,2003:170).

Harvey, genel niteliklerini bu şekilde belirttiği esnek birikimle ilgili olarak işgücü piyasalarında, sanayiinin örgütlenmesinde, hizmet sektöründe ve finansman alanında meydana gelen oluşumlar üzerinde durur. Hizmet

sektörü ve finansman konuları sanayi örgütlenmesi başlığı altında ele alınacaktır.

a) İşgücü Piyasası: İşgücü piyasasında radikal bir yeniden yapılanma gerçekleşmiştir. Bu yapı, çekirdek iş gücü ve çevresel iş gücü olmak üzere ikili bir ayırıma dayanır. Tam zaman çalışan, sürekli statüye sahip ve kurumun geleceği için merkezî önem taşıyan çalışanlardan oluşan çekirdek iş gücünün, iş güvencesi, yükselme ve yeni beceri edinme şansı vardır. Ayrıca emeklilik, sigorta vb. haklara sahiptir.

Çevre iş gücü iki farklı alt gruptan oluşur. Bunlardan birincisi rutin işler ve az vasıflı bedensel işler gibi piyasada her an bulunabilecek vasıflara sahip tam zamanlı çalışanlardır. İkinci çevresel grup ise, yarım zaman çalışanlar, ihtiyaç oldukça istihdam edilenler, geçici işçiler, taşeron işçiler vb. kapsar. Bu grubun esneklik sağlama alanı yüksek olduğundan sayısında önemli artışlar görülmektedir.

Genel eğilim, çekirdek işçilerin sayısını azaltarak (bu çoğunlukla çekirdek grubun reklam, finans yönetimi gibi işlevlerinin taşeronlara devredilmesi yoluyla gerçekleşir) süratle işe alınabilen ve gerektiğinde de rahatlıkla işten çıkarılabilecek bir iş gücüne yaslanmaktadır.

b) Sanayiinin Örgütlenmesi: Bu alanda yaşanan değişim, temel olarak küçük işletmelerin kurulması ve eski çalışma sistemlerinin yaygınlaşmasıdır. Üretimde yeni teknikler ve örgütsel biçimlerin ortaya çıkması en güçlü şirketlerde dahi iflaslara, sanayileşmemeye ve yeniden yapılanmalara yol açmıştır. Ölçek ekonomileri karşısında çeşitli malların küçük desteler halinde imal edilmesi olanağı güç kazanmıştır. Yüksek derecede belirsizlik ve koyu rekabet ortamında iyi örgütlenmiş şirketlerin küçük işletmeler karşısındaki üstün konumuna rağmen küçük işletmeler, patriyarkal ve zanaat tipi örgütlenme tarzları ile gelişimlerini arttırarak sürdürmüşlerdir. Bu süreçte

ortaya yeni eş güdüm sistemlerinin çıkması önemli rol oynamıştır. Bu eş güdüm sistemleri:

1) Küçük firmaları büyük ölçekli hatta çok uluslu şirketlere bağlayan, karmaşık ve çeşitli taşeron düzenlemeleri.

2) Çeşitli küçük işletmelerin bir araya toplanmasının önemli yakınlık ekonomilerine yol açan sanayi sitelerinin oluşumu.

3) Küçük işletmelerin güçlü finans yada pazarlama örgütlerinin semsiyesi ve hakimiyeti altında bütünleşmesi olarak sayılabilir.

Sanayiinin örgütlenmesinde yaşanan değişimlerde diğer iki önemli faktör, doğru ve güncelleştirilmiş bilgi ve finansal eş güdüm olanaklarının artırılmasıdır.

Bilgiye hakim olma ve ona ulaşma olanağında ortaya çıkan gelişmeler döviz kurlarında, moda ve zevklerde meydana gelen değişimlere ve rakiplerin hamlelerine hızlı ve doğru cevap verme olanağını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, esnek birikim rejiminde bilginin fordizmde hiç olmadığı kadar çok, hayati bir önem taşıması anlamına gelmektedir. Böylece bilgiye anında ulaşip veri analizlerini yapabilecek çok çeşitli, yüksek uzmanlaşma derecesine sahip iş hizmetleri, danışmanlık şirketleri ve sektörel örgütler ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bilginin kendisi de üretilen ve alınıp satılabilen bir değer niteliği kazanmıştır.

Harvey (2003:184)'e göre birincisinden çok daha önemli olan ikinci gelişme ise global finansal sistemin bütünüyle yeniden düzenlenmesi ve finansal eş güdüm olanaklarının büyük ölçüde artmasıdır Burada ikili bir gelişmeden söz edilebilir. Bunlar: 1) küresel düzeyde olağanüstü güce sahip finans holdinglerinin ve borsa şirketlerinin ortaya çıkması 2) yepyeni finansal

araçlar ve piyasaların yaratılması yoluyla finansal faaliyet ve akımların süratle çoğalması ve adem-i merkezileşmesidir.

Düzenleme kuramı çerçevesinde buraya kadar yapılan açıklamalar daha çok, fordist ve post-fordist süreçlerin, ortaya çıktıkları gelişmiş ülkelerdeki niteliklerine ilişkindir. Şimdi çevre ülkelerde söz konusu süreçlerin aldıkları görünüşleri yine düzenleme kuramı doğrultusunda açıklamaya çalışacağız.

2.2. Çevre Ülkelerde Fordist ve Post-Fordist Biçimler

Kapitalizmin tarihini değişik dönemlere ayırarak geçirdiği aşamaları birikim rejimi ve düzenleme tarzları kavramları temelinde açıklamaya çalışan düzenleme kuramı açısından ulusal birikim rejimleri ve global birikim rejimleri aynı şeyin iki ayrı veçhesini oluştururlar. Bu nedenle fordist ya da post-fordist egemen üretim tarzı çevre ülkelerde ortaya çıkan gelişmelerde belirleyici bir güçtür. Yani gelişmiş ülkelere özgü birikim rejimleri çevre ülkelerde merkezdeki konumlarına sıkı sıkıya bağlı bir biçimde tezahür ederler. Ancak, alacakları biçim her bir toplumun kendi iç koşullarına göre şekillenir. Bir birikim rejimi, çevre ülkelere yayılırken merkezin belirleyici gücü ve karşılaştığı iç koşulların bir kombinasyonunu oluşturur.

Düzenleme kuramının bu iç ve dış dinamiklerin etkileşimini birlikte alan yaklaşımı içinde, kapitalist sermayenin birikim rejimlerinin çevresel biçimleri Lipietz'e göre şunlardır:

- 1- İlksel birikim rejimi;
- 2- Alt fordizm;
- 3- Kanlı Taylorizm,
- 4- Çevresel fordizm (Ç. Şahin,2000:255).

Her bir birikim rejiminin, belli bir dönemde yaşanmış ve bitmiş olması zorunlu değildir. Çevre ülkeleri kendilerine özgü koşulları nedeniyle bu aşamaları farklı zamanlarda ve farklı şekillerde yaşayabilirler.

Lipietz (1998:49), ilksel birikim rejiminde, çevre ülkelerin kapitalist büyümeyi düzenleyen dev bir termostat gibi olduğunu söyler. Bu aşamada dış dünya, kapitalist sanayiinin ürünlerine, karşılığında ham madde ve ihraç edilecek emek sunan bir pazar sağlar.

İlksel birikim aşamasını izleyen alt-fordizm, çevre ülkelerde ithal ikâmecî politikalarla karakterize olur. Lipietz'e göre ulaşılmak istenen amaç, çevre ülkelerin, merkezden sermaye mallarını alarak diğer taraftan yeni gelişen endüstrilerini gümrük duvarlarıyla koruyarak tüketim malları endüstrisinde iptidai ihraç gelirlerini sağlamaktır. Bu sürecin ilk aşamalarında ciddi başarılar sağlanmasına rağmen, ilerleyen dönemlerde ithal ikâmecî politikalar başarısızlığa uğramışlardır. "Çevrenin üretimde ve tüketimde merkezi modeli uyarlayan, fakat buna tekabül eden toplumsal ilişkileri uyarlayamayan bu modelle endüstrileşmesi, onu merkezi fordizmin doğru düzgün döngüsü içerisine dahil etmede başarısız oldu". (Lipietz, 1993:71-72).

Lipietz, bu başarısızlığın üç ana nedeni olduğunu söyler. Bunlardan birincisine göre, makinaların ithali istenilen amaca ulaşmak için yeterli değildir. Fordist çalışma tarzlarını işletecek işçi sınıfı ve işletme personeline de ihtiyaç vardır. Bunlardan yoksun olan çevre ülkelerin fordist üretim tarzının gerektirdiği kuramsal verimliliğe ulaşmaları mümkün değildir.

İkinci olarak bu ülkelerin dış pazarlarda rekabet edebilmeleri yeterli verimliliğe ulaşamadığından mümkün değildir. Diğer taraftan, iç pazarda işçilerin ve köylülerin satın alma gücü düşüktür. Bu durum, üretimin iç pazarda verimli bir şekilde eritilmesini imkânsız kılar.

Üçüncü neden ise, ithal ikâmesinin yatırım hacminde, dolayısıyla ithalatta yüksek düzeyde bir büyümeyi gerektirmesidir. İthalattaki büyüme hammadde ihracatındaki artışlarla karşılanamamıştır,

İthal ikameci politikalar çevre ülkelerde bazı toplumsal dönüşümleri teşvik etmiş ve böylece yeni sanayileşen ülkeler ortaya çıkmıştır. Yine de gerekli toplumsal koşullar olmadan fordist teknoloji ve tüketim modelleri ile bu sistem, fordizmin bir karikatürü olmaktan öteye gidemez (Lipietz,1993:72). Her durumda bu ilk deneyim, başarısızlıkla (yavaş büyüme hadleri, artan dış borç, yüksek enflasyon vb.) sonuçlanmıştır.

1960'lı yıllarda ise, bu başarısızlığın ardından çevre ülkelerde yeni bir sanayileşme tipi ortaya çıkmıştır. Lipietz'in "Kanlı Taylorizasyon" adını verdiği bu sanayileşme tipinin karakteristiği ise, ihraç ikâmesine dayalı olmasıdır. Özellikle elektronik montaj sanayi ve tekstil alanında üretim gümrük duvarları ile korunan bir yerli sanayiciler grubu tarafından gerçekleştirilir. Ürünler yeniden merkez ülkelere ihraç edilir. Eski teknolojiler ve tek işlevli makinelerle Taylorist ilkelere dayalı üretimin yapıldığı, özellikle kadın iş gücünün kullanıldığı bu sanayilerde kâr, düşük ücret politikaları ile sağlanır. Lipietz, bu üretim sürecinin niteliği ile ilgili olarak şunları söyler:

"Bu süreç fordizm'den çok, Taylorculuk olarak nitelenebilir. "transfer edilmiş" işler, herhangi bir makine sistemi aracılığı ile bağlanmamış, tipik biçimde bölünmüş ve tekrara dayanan işlerdir. Kullanılan teçhizat hafif niteliktedir ve tek bir işletmen için yapılmıştır. Buna örnek olarak giyim sanayiinde dikiş makineleri ve elektronik sanayiinde mikroskoplara ve cımbızlar verilebilir. Kısaca bu sanayiler kelimenin tam anlamıyla emek yoğun sanayilerdir" (Lipietz,1988:456).

Lipietz, Asya'nın serbest bölgelerini bu gelişmenin tipik bir örneği olarak kabul eder. Bu bölgelerde günde 1-2 dolar kazanan kadınlar, iş gücünün % 80'ini oluşturmaktadır. Hamilelik, işten, eğer yabancıysa ülkeden kovulmaya nedendir. Bu nedenle Lipietz(1988:457), bu modelin ayırıcı özelliklerinden birisini kanlı bir sömürüye dayanması olarak tarif eder.

Ona göre bu üretim modeli, çok kârlı olmasına karşın geçici bir artık değer oluşturmaktan öteye geçemez. Zira, dünya üretiminin son derece ikincil alanlarını oluşturmaktadır ve herhangi bir makro ekonomik soruna çözüm getirmekten uzaktır (Lipietz,1988:458).

Çevre ülkelerde kapitalist gelişmenin son aşamasını ise Lipietz, daha önce değinildiği üzere “Çevresel fordizm” olarak adlandırır. 1970’lere gelindiğinde artık bazı çevre ülkelerde fordist üretimin gereklerini yerine getirebilecek geniş şehirli orta sınıf ve tecrübeli bir işçi sınıfı oluşmuştur. Bir dizi sanayileşmekte olan ülke önemli bir güç haline gelmeye başlamıştır. Bu Lipietz’in deyimiyle fordizmdir, ancak yine de çevreseldir. Çünkü üretken sektörlerin global döngüsünde kalifiye istihdam konumları (özellikle mühendislik) çevre ülkelere yabancıdır (Lipietz,1993:75).

Bu aşamada iki yönlü bir program söz konusudur. Bunlardan biri ihrac malları üretiminde daha gelişmiş teknolojilere geçme çabası diğeri ise yerel tüketim malları üretiminde daha ileri aşamaları kavrama çabasıdır (Lipietz,1988:461).

Bunlara ek olarak çevresel fordizmin özellikleri ile ilgili şunlar söylenebilir: Fordist sanayileşme modelinin emek süreci, teknolojisi, ücret düzenlemeleri ve tüketim tarzı kısmi olarak çevreye yayılmıştır. İthal ikamesi ihrac ikamesi ile birleşmiş ve geleneksel ihracatla desteklenmiştir. Merkezin ihtiyaçları ve talepleri büyük önem taşır. Merkezdeki koşullarla çevre ülkelerin kendi koşulları kesiştiği oranda çevresel fordizm gerçekleşebilir. İhracat merkez ülkelere düşük fiyatlarla yapılır vb. (Ç. Şahin,2000:266-271).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan hareketle düzenleme kuramına göre çevrede yaşanan her gelişme merkezde yaşanan süreç ve krizlerin bu ülkelerdeki içsel koşullarla birleşen bir tezahürü olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre kapitalizmin ilk gelişim evrelerinde çevre ülkelerde, merkezin pazar, hammadde ve iş gücünü karşılamaya yönelik bir düzenleme biçimi hakimdir.

1930'da yaşanan dünya bunalımının sonunda bu ülkeler, ithal ikameci politikalarla kendi sanayilerini kurmaya çalıştılar. Ancak daha önce belirtilen nedenlerden dolayı başarısız oldular. İthal ikameci politikalar önemli ölçülerde dış ticaret açığı ve borçlanma ile sonuçlandı. İhraç ikamesine dayanan gelişme çabaları ise tali alanlarda gerçekleştiği ve makro düzeyde bir etki yapamadığı için geçici olmaktan öteye geçemedi.

Yine de yaşanan bu gelişmeler, bazı çevre ülkelerde önemli dönüşümlere yol açarak çevresel fordizm olgusuna gerçekleşme olanağı tanıdı. Çevresel fordizm ise 1997 Asya krizi gibi ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır ve yeni bir dönemin işaretlerini vermektedir. Tüm bunlara merkezde gelişen post-fordist dönüşüm eklendiğinde yeni dönemin çevrede meydana getireceği yeni oluşumların neler olabileceği sorusu büyük önem taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ ENDÜSTRİYEL BÖLÜNME VE ESNEK UZMANLAŞMA

Ele alacağımız ikinci teorik çerçeve, değişen piyasa koşullarını merkeze alması nedeniyle yeni Smithci kuram olarak da adlandırılmaktadır ve Piore ve Sabel tarafından “İkinci Endüstriyel Bölünme” isimli kitapta ortaya konulmuştur. 1984 yılında yayınlanan eser, yayınlandığı yıldan itibaren Post-fordizm ve esnek uzmanlaşmaya ilişkin tüm tartışmalarda sürekli referans gösterilmiş, özellikle akademik çevrelerde büyük yankı uyandırmıştır. Ayrıca eser, esnek uzmanlaşma kavramının ilk olarak bu kitapta tanımlanmış olması nedeniyle de önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu bölümde yapılacak açıklamalarda temel kaynak olarak kullanılacaktır.

3.1. Genel Nitelikler

Piore ve Sabel (1984), esnek uzmanlaşma adını verdikleri modeli açıklarken iki teknolojik gelişim modeli üzerinde durur. Bunlardan birincisi, standart ürünlerin niteliksiz iş gücü ve özel amaçlı makineler kullanılarak büyük ölçekli üretimi olan kitle üretimidir. İkincisi ise, geniş bir alanda sürekli değişen mal çeşitlerinin, büyük fakat parçalanmış ve değişen pazarlar için, genel amaçlı ve karmaşık makineler kullanan vasıflı işçilerce gerçekleştirilen küçük ölçekli üretimi olan zanaat üretimi, yani esnek uzmanlaşmadır.

Piore ve Sabel’in ortaya koydukları kuramın temel kavramları “Kitlesele Üretim”, “Esneklik”, ve “Uzmanlaşma” kavramlarıdır. Kitlesele üretim, daha önce açıklandığı için burada üzerinde durulmayacaktır. Esneklik, üretim sistemlerinin yapısını niteler. Yüksek düzeyde teknoloji ve vasıflı işçi kullanımına, bireysel firmalara, firma gruplarına ve üretim düzeyinin yaygınlığına atıfta bulunur. Uzmanlaşma ise, merkezîyetçilikten uzaklaşma ve taşeronlaşma üzerine kuruludur.

Bu yaklaşımda esnek üretim sistemlerinden kastedilen, bilgi teknolojileri ve bunların farklılaşmış ürünleri üretmek üzere kullanılabilmesini mümkün kılan genel amaçlı makineler ile bu makineleri etkin olarak kullanabilecek düzeyde bilgi ve beceriye sahip olan eğitilmiş iş gücünün bileşimidir. Uzmanlaşma ise, bu yaklaşımda ürün piyasalarının yapısını nitelenmek için kullanılmaktadır. Kitlesele piyasalar pek çok uzmanlaşmış piyasaya bölünmekte ve böylece tüketicinin farklılaşmış tercihlerini karşılamayı mümkün kılacak belirli alanlarda uzmanlaşmaya dayanan sosyal ekonomik ve coğrafi ilişkiler ortaya çıkmaktadır (Köse ve Öncü, 2003:76).

Kitaba adını veren endüstriyel bölünme olgusu ise, kitlesele üretim ve esnek uzmanlaşma olarak adlandırılan bu iki teknolojik gelişim modelinden birinin seçilerek hakim konuma gelmesini içerir. İlk bölünme zanaat üretimi karşısında 19. yüzyılda kitle üretiminin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde başlangıçta Büyük Britanya ve Birleşik Devletler’de kitle üretim teknolojilerinin ortaya çıkması ile birlikte Avrupa’nın diğer bölgelerinde oluşmuş, kitle üretimini tersine başarının rekabete olduğu kadar iş birliğine de bağlı olduğu, daha esnek üretim teknolojileri kullanan zanaat üretim sistemlerinin gelişimini sınırlandırmıştır (Piore ve Sabel, 1984:5). Böylece bir tercih olarak kitle üretimi başlığı altında değinilecek gelişmelerin ardından kitle üretimi egemen üretim biçimi haline gelmiştir.

Ancak günümüzde, kitlesele üretim maddi sınırlarına dayanmıştır ve ekonomik performanstaki mevcut gerileme bunun bir sonucudur. Buradan hareketle Piore ve Sabel’in temel iddiası ise, bugün ikinci bir endüstriyel bölünmenin eşiğinde olduğumuzdur. Yazarlar, mevcut gelişmelere dayanarak gelişmiş ülkelerde iki karşıt potansiyel stratejinin varlığını ileri sürerler. Birinci strateji, kitlesele üretim teknolojisinin hakim prensipleri üzerine kuruludur; fakat Uluslararası Keynesçilik gibi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yeniden tanımlanmasını içeren düzenlemelerin gelişmesini gerektirir. Buradaki düzenleme kavramı daha önce düzenleme

kuramı çerçevesinde ele alınan kavrama gönderme yapmaktadır. Piore ve Sabel, bu kavramı ödünç aldıklarını belirtirler. İkinci strateji ise, yerleşik teknolojik ilkelerden keskin bir dönüşü içerir ve ilk endüstriyel bölünmede kaybedilmiş olan zanaat üretiminin yöntemlerine dayanır. Bu strateji, açıkça modern endüstrinin vasıtalarına güvenmemeyi, zanaat üretimine dayalı yeni ekonomik organizasyon biçimlerinin kuralları ile birlikte yeni düzenleme mekanizmaları oluşturmayı gerektirir (Piore ve Sabel, 1984:5,6).

Piore ve Sabel bu çalışmalarında, günümüzün kronik ekonomik rahatsızlıklarının çözümünü anonim şirketlerin iş görme prosedürlerinin ve teknolojilerinin tümünün düzeltilmesi hattâ terk edilmesinde görmektedirler. Bunlar arasında emek hareketleri tarafından korunan emek pazarı kontrol biçimlerini, bürokratlar ve ekonomistler tarafından geliştirilen makro ekonomik kontrol vasıtalarını, uluslararası para ve ticaret sistemlerinin rollerini sayarlar.

Piore ve Sabel (1984:4)'e göre, kitle üretiminin sınırlılıklarının neden olduğu krizler, bugün dünyayı bazı tercihlerle karşı karşıya bırakmıştır. Bu tercihleri anlamak ise, ancak geçmişte yapılmış olan tercihleri açıklığa kavuşturmakla mümkündür.

3.2. Bir Tercih Olarak Kitle Üretimi

Bu başlık altında Piore ve Sabel (1984)'in, teknolojik gelişim modellerinin tarihsel süreç içindeki biçimleri ve gelişimleri üzerine ortaya koydukları görüşler açıklanmaya çalışılacaktır.

Piore ve Sabel (1984)'e göre, 19. yüzyıl boyunca teknolojik gelişmenin iki biçimi olan zanaat üretimi ile kitle üretimi, birbiri ile çarpışma halinde olmuştur. Bu süreçte birbirine zıt prensipler üzerine kurulu olan kitle ve zanaat üretimi çok farklı iki dünya vaat etmiştir.

Zanaat üretiminin temel ilkelerine göre, üretimde kullanılan makine ve yöntemler, çalışana bilgisini çeşitli ürünlerde somutlaştırma imkânı vermelidir ve böylece zanaatçının becerileri arttırılmalıdır. Daha esnek makineler, geniş uygulama alanı olan yöntemler ve zanaatçının kapasitesi ile üretimin anlamı genişletilmelidir. Bu ilkeler doğrultusunda zanaat üretimi taraftarları, her biri belli bir alanda özelleşmiş ve aynı zamanda işbirliği içinde olan bir küçük üreticiler dünyası öngörmüştür.

Kitle üretimi ise, bunların tersine belirli bir malın maliyetinin ancak o malın üretiminde gerekli olan insan hünerinin yerine makinenin geçirilmesi ile en aza indirilebileceği ilkesine dayalıdır. Buna göre, her iş, tek amaçlı bir makinenin insan elinden çok daha kusursuz ve hızlı bir şekilde yapabileceği en basit adımlarına ayrıştırılmalıdır. Böylece daha az sayıda ve düşük vasıfta işçiye ihtiyaç duyan, daha özelleşmiş ve daha hızlı olan makine üretimi maliyeti düşürmede çok daha etkili olacaktır. Buradan hareketle kitle üretiminin vaat ettiği dünya ise, daha otomatikleşmiş, daha az sayıda ve daha vasıfsız çalışanlarla işleyen devasa fabrikalar dünyasıdır.

Piore ve Sabel'e göre, Ferguson'dan Smith ve Marx'a kadar tüm klasik ekonomi teorisyenleri sanayileşmiş toplumların nasıl işlediğini, nereden geldiğini ve niçin bu şekilde olmak zorunda olduğunu başarılı bir şekilde açıklayan görüşleri ile kitle üretiminin modern zamanların bir ifadesi olarak görülmeye başlamasını sağlamışlardır. İngiltere'nin ve Amerika'nın başarısı ise bu durumu desteklemiştir.

Ancak, kitle üretiminin erken başarısına 19. yüzyıldaki ünlü endüstriyel bölgeler meydan okumaya devam etmişlerdir. Endüstriyel yoğunlaşma ve rasyonalizasyon dalgalarına rağmen bazı bölge ve endüstriyel alanlarda zanaat üretiminin ilkeleri uygulanmaya devam edilmiş ve başarılı da olunmuştur. Söz konusu endüstriyel bölge ve alanlardaki küçük işletmeler daha fazla büyümeden yeni teknolojiler geliştirmiş, ya da onları kullanmışlardır. Büyük firmalar ise, daha karmaşık teknolojiler kullanmaya

başlayarak zanaat ilkelerine dayalı üretim biçimlerini sürdürmüşlerdir. Bu küçük ve büyük işletmelerdeki teknolojik dinamizm zanaat üretiminin, ekonomik eylemin geleneksel ya da ikincil bir biçimi olduğu görüşlerini çürütmüşler ve teknolojik ilerlemede zanaat üretimini kitle üretimine alternatif bir model olarak sunmuşlardır.

Söz konusu bölgeler birbirine bağlı üç özellikte tanımlanabilir. Birinci ve en açık olan özellik, bölgelerin pazarla olan ilişkisidir. Bu bölgeler, yerli ya da yabancı çok yüksek derecede farklılaşmış bölgesel pazarlar için üretim yapmışlardır. Geniş bir ürün yelpazesi içinde, kısmen değişen beğenileri karşılamak için, kısmen de yeni pazarlar açmak üzere zevkleri değiştirerek üretim yapmışlardır. İkinci özellik, genel bir uygulama alanına sahip teknolojilerin esnek kullanımı ile verimliliğin artırılması , üçüncüsü, firmalar arası rekabet ve işbirliğini dengeleyen kurumsal yapılanmalardır.

Esnekliği ve yeniliği mümkün kılan kurumsal yapılanmaları ise Piore ve Sabel (1984:31-35); belediyecilik, refah kapitalizmi ve aileler olarak adlandırır ve açıklar.

Kurumsal yapılanmalardan ilki olan belediyecilik, üretim ünitelerinin küçük ve sermaye gelirinin makul seviyelerde olduğu durumlarda ortaya çıkar. Üretimin bölgesel merkezlerde toplandığı ve belediyelerce kontrol edildiği bir kurumsal yapılanmadır. Bu yapılanma içindeki endüstriler her biri üretimin belli bir safhasında uzmanlaşmış küçük işletmelerden oluşur ve taşeronluk sistemi üzerine kuruludur. Bu sistemde tüccar fabrikatör, taşeronlara kredi ve hammadde sağlar ve son ürünün satışından kâr eder.

Diğer taraftan talepteki çeşitlilik, taşeronluk modellerinin sürekli olarak yeniden düzenlenmesi anlamına gelir. Şöyle ki, herhangi bir yıldaki talebi doğru tahmin edemeyen bir firma o yıl taşeronluk anlaşmaları yapmak durumunda kalır. Ancak, ertesi yıl durumu tam tersine dönebilir. Bir sonraki raunt önceki raundun kazananlarını teçhizatlarını geçen yılın kaybedenlerine

satmaya zorlayabilir. Sürekli değişen bu koşullarda her iş veren taşeron, her taşeron da iş veren konumuna gelebilir.

Bu sistem içinde belediyenin yaptığı şey ise kaynakların akışkanlığını garanti altına almaktır. Bunu üç şekilde yapar:

1. Firmaları pazarın felç eden şoklarından koruyarak,
2. Firmaların ihtiyaç duydukları bilgi ve beceriye ulaşmalarını sağlayarak,
3. Rekabeti güvenceye alarak.

Üretimde yeniliği ve esnekliği sağlayan kurumsal yapılanmalardan ikincisi olan refah kapitalizminde ise büyük fabrikaların üretimi vardır. Bu fabrikalardaki üretim esneklik ve beceri gerektirmesine rağmen zanaatkarların tek başlarına karşılayamayacakları pahalı teçhizatlarla gerçekleştirilmektedir. Yüzeysel bir bakış bu büyük fabrikaları kitlesel üretimin gerçekleştirildiği fabrikalarla karıştırırsa da biraz daha dikkatle bakıldığında söz konusu firmaların zanaat üretiminin ilkeleri doğrultusunda işledikleri görülebilir. Bunlar gerçek zanaat gruplarının tek bir imalathanenin çatısı altında toplandığı oluşumlardır.

Kaynakların esnek kullanımının korunmasının üçüncü kurumsal aracı ise ailelerdir. Bu sistemde üretim birimleri ne refah kapitalizmindeki kadar yoğun ne de belediyecilikteki kadar dağınıktır. Her bir imalat unsurunda özelleşmiş küçük ve orta ölçekli firmalar gevşek fakat güvenilir bir ittifak içindedirler. Aile bireylerine ait şirketler finansal ve duygusal bağlarla birbirine bağlanmıştır. Böylece zor dönemlerde birbirlerine destek veren güvenilir partnerler yapının devamlılığını sağlarlar.

19. yüzyıl boyunca iki teknolojik gelişim modeli birlikte var olmaya devam etse de nihayet Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında kimin daha doğru bir vizyona sahip olduğu netlik kazanmıştır. Waltham saatleri, Lynn

ayakkabıları, Colt tabancaları, Singer dikiş makineleri vb. özelleşmiş makineler kullanan, inanılmaz büyük miktarlarda malı yerel üreticilerin hiç karşılaşmadıkları fiyatlarla üreten büyük sanayi firmaları hakim konuma gelmeye başlamışlardır. Bu süreçteki en önemli gelişmelerden bir tanesi 1913'te Henry Ford'un fabrikasında yürüyen bant sistemini uygulamaya koymasıdır. Bu sistem yüz yıllık bir kitlesel üretim deneyiminin sonucunda ortaya çıkmıştır. Yürüyen bant, ürün parçalarının makineler tarafından kusursuz bir biçimde ve neredeyse el değmeden üretilmesini sağlamıştır. Üstelik işletilmesi o kadar kolaydır ki neredeyse çalışanlar olmadan da süreç kendiliğinden işlemektedir.

Ancak, kitlesel üretimin zanaat üretimi aleyhine büyümesinin asıl nedeni, bu tekniklerin Amerika'nın Birinci Dünya Savaşındaki başarısı üzerindeki tartışılmaz etkisidir. Kitle üretim teknolojilerinin savaş sırasında oynadığı rol, kitle üretiminin millî bekanın bir olgusu olarak görülmesine yol açmıştır. 1936 yılıyla birlikte endüstrileşmiş dünya, montaj hattının bugünün ve geleceğin gerçeği olduğunun farkına varmıştır.

İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar bazı bölgeler yeniliğe, zanaat yapılarını ve esnek pazar ilişkilerini korumaya devam etmişlerdir. Ancak bu noktada, ulusal hükümetler kendi ekonomik gelişme tahminleri doğrultusunda işletmeleri kitle üretimine geçmeleri yönünde teşvik etmişlerdir. Bazı işletmeler ise, tüm yapılarını ve çevrelerini değiştirmek ve yenilik kapasitelerini kaybetmek pahasına da olsa kendi kararları ile kitlesel üretime geçmişlerdir. Böylece kitle üretimi ticari aklın bir gereği olarak değil, fakat politik bir tercih olarak tüm dünyaya yayılmıştır.

3.3. Kitle Üretiminin Krizi

İkinci Dünya Savaşından sonraki ilk yirmi yıl, kitle üretim modelinin ekonomik yapıları büyük bir başarı ve sosyal istikrar sağlamışlardır. Sanayileşmiş ülkeler hızla ve ilk dönemlerde istikrarlı bir şekilde

büyümüşlerdir. Enflasyon makûl bir düzeyde tutulmuş, işsizlik oranları aşağılara hatta bazı yerlerde ihmal edilebilir seviyelere çekilmiştir. Bu dönemde, kitle üretiminin yayılması meyvelerini vermiş ve genel bir iyimserlik havası oluşmuştur (Piore ve Sabel, 1984:165).

Kitlesel üretimin gerekleri olan yüksek kâr marjı, yüksek ücretler, düşük tüketici fiyatları, yüksek yatırım, anonim şirket yapısı ve Keynesçi politikaların sağlanması ile bu süreç pekişerek devam etmiştir. Tekelci firmalar ve Keynesçi refah devleti, fiyat rekabetini ve toplam talebin gelişimini düzenleyerek kitle üretiminin devam edebileceği mikro ve makro kurumları oluşturmuştur (Taymaz, 1988:11).

Piore ve Sabel'e göre (1984:165-166), 1960'ların sonuna gelindiğinde endüstriyel dünya problemli bir döneme girmiş ve bir ekonomik bunalım bir diğerini izlemiştir. Bu bunalımlar, yaygın bir memnuniyetsizlik ve sosyal huzursuzlukla başlamış, ardından hammadde açığı ortaya çıkmış, bunu yüksek enflasyon, artan işsizlik ve sonunda ekonomik durgunluk izlemiştir. 1980'lere kadar devam eden bu süreç, birbiri ardına gelen beş bölüme ayrılabilir:

1. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başındaki sosyal huzursuzluklar
2. Döviz kurlarının dalgalanması
3. 1973-1979 yıllarında petrol fiyatlarındaki ve tarımsal ürün taleplerindeki artışlar
4. İran devrimi ve ikinci petrol şoku
5. Yüksek faiz oranlarının yarattığı ekonomik durgunluk

Daha önce belirtildiği üzere, kitle üretiminin temel tezi, işin en basit adımlarına ayrıştırılarak, her adımın, özelleşmiş bir makine tarafından niteliksiz iş gücü kullanılarak üretilmesinin verimliliği arttıracaktır. Gerçekten de bu yöntem, en düşük maliyetle en fazla sayıdaki standart malın üretimini gerçekleştirmekte emsalsizdir. Ancak, bu sonucun oldukça ağır bir bedeli vardır: Katılık... İşin daha fazla alt bölümlerine ayrılması ve keskin bir düzen içinde birbirine bağlanması, nihaî ürünün elde edildiği üretim ağının oluşturulmasını daha da güçleştirmekte, kaynakların alternatif biçimde kullanımını engellemektedir. Bu durum, kitle üretimini iki açıdan talebe çok duyarlı hale getirmektedir. Bunlardan birincisi, artan verimliliğin artan talebi gerektirmesi; ikincisi ise çeşitli ürünler yerine, standart ürünlerin üretiminin talep edilen mallardaki kısa dönemli değişimleri karşılayamamasıdır. Bu hassasiyet nedeniyle, kitle üretiminin devamlılığı için tüketicinin standart malları almaya teşvik edilmesi, dış rekabete karşı korunan ulusal pazarların oluşturulması, Keynesçi devlet müdahaleleri gibi düzenlemelerin sağlıklı bir şekilde işlemesi şarttır.

Bu doğrultuda Piore ve Sabel, krizlerin nedenlerini açıklamamanın iki yolu olduğu üzerinde durular. Bunlardan biricisi, kitle üretiminin devamlılığını sağlayan düzenlemeleri gerçekleştiren Keynesçi ulusal devletin değişimlere ayak uyduramamasıdır. İkincisi ise, kitle üretiminin katılığından ileri gelen yapısal sınırlılıklardır. Dolayısıyla 1970'lerde yaşanmaya başlanan kriz, aslında kitle üretimine dayalı teknolojik gelişme modelinin krizidir. Bu krizin temel nedenleri:

1. Otomobil, beyaz eşya gibi kitlesel üretimin egemen olduğu ve gelişmenin motoru olan dayanıklı tüketim malları sektörlerinde piyasaların doymaya başlaması (talebin artış hızının düşmesi),

2. Geliri artan tüketicilerin artık daha çeşitli mallar talep etmesi (piyasaların parçalanması),

3. Ekonomilerin uluslararasılaşması, artan uluslararası rekabet ve petrol şokunun etkisi ile piyasalarda yaygınlaşan belirsizlik ortamı, üretim artış oranlarındaki istikrarsızlıklar (Taymaz,1993:11).

Bu konuyla ilgili olarak Köse ve Öncü yeni Smithçi yaklaşımın, krizin kaynağını piyasa ve talep koşullarında gerçekleşen değişimlerde aradığını belirterek şunları söylerler:

“Nitekim, Piore ve Sabel 1960’ların sonundan 1980’lerin ortalarına kadar olan dönemi kapsayan araştırmaları sonucunda, söz konusu temel nedenleri, piyasaların standart mallarda doygunluğa erişmiş olmasına indirgemekte ve böylece dünya ekonomisinde yaşanan dalgalanmaların ve durgunluğun aslı sebebini talep yönünden çeşitlenen piyasalara farklı ürünler sunmakta yetersiz kalan kitlesel üretim tarzı olarak belirtmektedirler” (Köse ve Öncü, 1998:138)

Piore ve Sabel (1984:), 1980’lerle birlikte endüstriyel yoğunlaşma ve ekonomik başarı arasındaki ilişkinin Henry Ford’un umduğunun tam tersine geliştiğini öne sürer. Japonya’nın, sağlam küçük işletme sektörü ile büyüyüp başarı kazanırken, Büyük Britanya’nın yüksek yoğunlaşma derecesine sahip ekonomisi ile gevşemesini örnek göstererek kitle üretim süreçlerinin pek çok alanda kendi karşıt ilkelerine ihtiyaç duyduklarını iddia ederler.

3.4. Başarının Anahtarı Olarak Esnek Uzmanlaşma

Piore ve Sabel (1984:251-253) kitlesel üretim olarak fordizmin içine düştüğü krizden çıkış yolu olarak, iki stratejinin varlığından söz ederler. Bunlardan ilki, Keynesyen makro düzenlemelerin genişlemesi üzerine temellenen uluslararası Keynesçiliktir. Krizin nedeni, üretim ve tüketim arasındaki dengenin bozulması olduğundan, kitle üretimi için krizden çıkışın tek yolu talebin yükseltilmesidir.

Talebin yükseltilmesi ancak hali hazırda alım gücü düşük olan ülkelerin alım gücünün arttırılması ile mümkündür. Bu tür bir gelişme, ancak uluslararası arz-talep dengesini sağlayacak makro ekonomik düzenlemelerle

mümkündür. Uluslararası şirketlerin böyle bir düzenlemeyi başarmaları ise imkânsızdır. Çözüm, Keynesyen politikaların uluslararası boyutta genişletilmesidir. Uluslararası Keynesçilik, uluslararası alanda talebi üretim kapasitesine eşitleyecek, iş ortamını istikrara kavuşturacak, sanayileşmiş ve yeni sanayileşen ülkelerin üretken kapasiteleri arasında dengeyi sağlayacaktır (Çetindamar,1998:208).

Uluslararası Kenesçiliğin alternatifi ise, yeni bir ekonomik düzen olarak esnek uzlaşmadır. Ekonomik krizlerin ortaya çıkması ile birlikte zanaat üretiminde 19. yüzyılda yaşanan gelişmelere benzer oluşumlar ortaya çıkmıştır. Belirli firmalar ve ürünler kendilerine pazarlar bulmuşlar ve gelişmişlerdir. Bu başarı öykülerinden bazıları basitçe, gelişmekte olan ülkelerin ya da gelişmiş ülkelerin geri kalmış bölgelerinin düşük ücret ve uysal emek avantajını kullanarak büyük pazarlardan pay kapmaları ile açıklanabilir.

Ancak bu başarılı şirketlerin bir kısmı da, Üçüncü İtalya, Baden Württemberg gibi, olgunlaşmış endüstriyel bölgelerde bulunmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerden meydana gelen bu bölgesel ekonomiler özellikle çelik, kimya, lüks ayakkabı, tekstil, mobilya vb. alanlarda yeni pazarlar oluşturmak için yeni ürünler ve yöntemler geliştirmişlerdir. Pek çok durumda da büyük şirketlerle yaptıkları taşeronluk anlaşmalarına dayanarak istikrarsız endüstri alanlarında ayakta kalmışlardır (Piore ve Sabel,1984:205-206). Bir diğer gelişme ise bu sürecin büyük firma versiyonudur. Japonya'da ortaya çıkan bu modelde büyük firmalar, üretimde destantarilizasyona giderek, ana firma içinde "toplam kalite", "tam zamanında üretim", ve "kalite çemberleri" gibi hem kaliteyi hem de prodüktiviteyi arttıran bazı üretim teknikleri ile dünya piyasasındaki rekabette büyük başarı sağlamıştır (Ansal,1997:227)

Söz konusu süreçteki en önemli gelişme, 1970'lerde yarı iletken ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler sonucu yeni imalat aletlerinin; sayısal kontrollü makinelerin doğuşudur. Bu yeni aletler zanaatçının hünelerini

Üretimde en üst düzeyde kullanma imkânını da doğurmuştur (Piore ve Sabel,1984:217-219).

Piore ve Sabel bu gelişmelere dayalı olarak, İtalya, Japonya ve Almanya'nın deneyimlerinden hareketle, değişen piyasa koşullarına hızla adapte olma imkânı veren esnek üretim teknolojilerinin krizden çıkışa bir alternatif oluşturup oluşturmadağı üzerinde dururlar. Bu noktada can alıcı soru, esnek uzmanlaşmanın imalat veriminin kalıcı bir gelişimini sağlayacak teknolojik dinamikler ortaya koyup koymadığıdır.

Piore ve Sabel (1984:258)'e göre, esnek uzlaşmanın dinamizminin geçici olmadığına inanmak için iki neden vardır. Bunlardan birincisi, hali hazırda mevcut bir teknolojik gelişim mantığının varolduğu düşüncesine dayalıdır. Bu da bilgisayarların endüstriye uyarlanması ve esnek sistemlere yarar sağlayacağıdır.

Bilgisayar ve esneklik arasındaki ilişkiyi Piore ve Sabel (1984:259-261) şöyle görürler: Bilgisayar teknolojisi, teçhizatların üretime bilgisayar programları ile adapte edilerek, teçhizatların farklı alanlarda kullanımını, fiziksel düzenlemelerle değil, basitçe yeniden programlama ile gerçekleştirme olanağı sağlar. Japonya ve İtalya'daki küçük ve esnek fabrikalar bilgisayar destekli makinelerin kullanıldığı çarpıcı örneklerdir. Bilgisayar teknolojisinin esnek uzmanlaşmada oynadığı rol, bilgisayarın Marx'ın zanaatkâr aleti tanımını karşılayacak bir makine olarak görmeyi gerektirir. Kullanıcının retim kapasitesine cevap veren ve bu kapasiteyi genişleten bir araç olarak , esnek uzmanlaşmanın amaçları doğrultusunda kullanıldığında bilgisayar, insanın üretim süreci üzerinde yeniden denetim kurmasını sağlar. Bu nedenle bilgisayar teknolojisi, tek amaçlı özelleşmiş makinelerin ve vasıfsız işçilerin hakimiyetine son verecek ve zanaat üretiminin ilerlemesinin önünü açacaktır.

İkinci neden ise; politika, pazar ve teknoloji arasındaki ilişkiye dayanır. Buna göre, bilgisayar dışındaki teknolojilerin kullanımını da, verimlilik

artışının, değişen rekabet koşulları altında teknolojik gelişimin her safhasında esneklikle ortaya çıkacağı tezini desteklemektedir. Bu ikinci perspektif açısından üretim ve pazar politikasındaki esneklik bilgisayar teknolojilerinin ilerlemesine yardımcı olmaktadır. Piore ve Sabel'in burada vurgulamak istediği nokta, esnek uzlaşmanın yeniden ortaya çıkarak gelişmesinin nedeninin bilgisayar teknolojisindeki ilerlemeler olmadığıdır. Onlara göre, aslında bilgisayar, üretim modelinin bir aynası olmanın ötesinde bir işleve sahip değildir. Bilgisayar teknolojisi, kitle üretim modelinin hizmetine sunulduğunda onun karakteristik özelliklerine, dolayısıyla katılığına ayna tutacaktır(Piore ve Sabel,1984:161-162).

Bu duruma, dev bilgisayar firması IBM'de yaşanan gelişmeleri örnek verebiliriz. Kumar, IBM'de yaşanan bu gelişmeleri şöyle özetler:

"IBM, 1960'lı yıllarda, IBM 360 kodlu ürünüyle standartlaştırılmış yekpare bilgisayarı –"Bilgisayar sanayiinin Model T' sini"- üretmeye çalıştı. IBM 360' ın herkese ve her şeye uyan bir makine olması, kendi içinde eksiksiz bir sistem olması, pazarın tanımını bütünleştirecek ve kitlesel üretim ekonomilerine uzanan yolu açacak tekil bir ürün olması amaçlanmıştı. Ama IBM 360' ın tamamen kendine yeterli bir sistem olması, git gide daha büyük bir esneklik, verimlilik ya da ucuzluk sunmaya başlayan yabancı bileşkelere bağlanmasını güçleştirdi. Tekil, bütünleşmiş bilgisayar sistemine olan talep düştü; kitle pazarı çözülüp dağıldı. 1980' li yıllarda IBM, kendine yeterli bir sistem arz etmek yerine kendi mikrobilgisayarlarını tasarlayarak pazarladı; böylece öbür üreticilerin hepsi kendi donanım ya da yazılımlarını IBM' e bağlayabildi" (Kumar,1999:62).

Anlaşılabacağı üzere IBM, bilgisayar teknolojisinin değil, pazarın esnekliği gerektirmesi nedeniyle üretim politikasında değişikliğe gitmek zorunda kalmış ve böylece büyük firmaların esnek uzmanlaşma modeline uyarlanması konusunda başarılı bir sınav vermiştir.

Piore ve Sabel (1984:251-280)'e göre kitle üretimi, istikrarlı ve sürekli genişleyen pazarlara ihtiyaç duyar. Ancak günümüzde kitlesel piyasalar, pek çok uzmanlaşmış piyasalara bölünmektedir. Bu da kitle pazarının doygunluğa ulaştığını ve kitle üretiminin sınırlılıklarının karşılaştığı zorlukları aşmada

başarısızlığa uğradığını göstermektedir. Farklılaşan ve çeşitlenen talep ve pazarlar, esnek uzmanlaşmaya dayanan yeni ve esnek bir üretim sistemini gerektirmektedir. Yani esnek uzmanlaşmanın ilerlemesi değişen pazar koşullarının getirdiği bir zorunluluktur.

Buradan hareketle diyebiliriz ki, her ne kadar Piore ve Sabel krizden çıkış yollarından birinin Uluslararası Keynesçilik, diğerinin de esnek uzmanlaşma olduğunu söyleseler de, aslında onlara göre tek çözüm yolu esnek uzmanlaşmadır. Esnek uzmanlaşma ise, firmaların bölgesel kümeler oluşturmaları, federal işletmeler ve güneş benzeri firma yapısı olmak üzere üç temel şekilde ortaya çıkar.

Bölgesel Kümeleşmeler:

Piore ve Sabel (1984:265-267), bu yapılanmanın tipik örnekleri olarak kuzey İtalya'daki Üçüncü İtalya Bölgesini, Güney Almanya'da Baden-Württemberg'i, New York'ta giyim endüstrisi bölgesini gösterir. Bu endüstriyel bölgelerin her biri az ya da çok birbirine denk küçük ve orta boy işletmelerden meydana gelir. Bu işletmeler, karmaşık bir rekabet ve iş birliği ağı içinde birbirine bağlanan endüstriyel merkezler oluştururlar. Taşeronluk sisteminin güçlü bir şekilde işlediği, üretim bilgisinin paylaşıldığı, işletmelerin tek başlarına üstesinden gelemeyeceği eğitim, araştırma, kredi temini gibi faaliyetlerin ortaklaşa yürütüldüğü bu ağ içinde rekabet, üretim sürecindeki yeniliklerle gerçekleştirilir.

Bu modelde hiçbir girişim sürekli olarak dominant değildir ve aralarındaki düzeni, işletmelerin rollerinin sürekli değiştiği kısa dönemli sözleşmeler tayin eder. Bu endüstriyel bölgelerde, yaratıcı girişimlerin yeniden terkiğini kolaylaştıracak ticaret ortaklıkları, birlikler, loncalar, materyal alımı için kooperatifler vb. düzenleme kurumları mevcuttur. Fakat hiçbir tekil kurum üretim birimlerini formel bağlarla gruplaştırmaz. Endüstriyel birleşmeler etnik, politik ve dinî temelli cemiyet bağlarına dayalıdır. Çalışma

şartlarının iyileştirilmesi ve ücret düşürülmesinin engellenmesi gibi konularda cemiyet bağları etkin bir rol oynar.

Federatif Girişimler:

Esnek uzmanlaşmanın bu ikinci biçimi, Systeme Motte ile savaş öncesi Japon Zaibatsu arasındaki bağ ve savaş sonrasının gevşek Japon girişim federasyonları ile tartışıla gelmiştir. Burada da ortaklıklar ekonomik ve sosyal nitelikler taşırlar. Ortaklıkların ekonomik tanımlaması personel ve finansal ittifakların kenetlenmesine dayanır. Hiyerarşik bir organizasyon biçimi söz konusu değildir. Diğer taraftan aidiyet duyguları bölgesel kümeleşmelerden çok daha keskindir.

Sosyal federasyonlar aileye dayanır. Bu, biyolojik yapılarından çok organizasyon ilkelerinden anlaşılır. Her bir girişim, aile dışından yetenekli iş verenlerle çalışan bir aile üyesi tarafından kurulmuştur. Modern Japon federasyonları iş güçlerini aile bağlarına dayalı olarak oluşturmaz, ancak işverenler organizasyonlarını bir aile bağı gibi düşünürler (Piore ve Sabel,1984:267).

Güneş Benzeri Firmalar ve Atölye Fabrikalar:

Daha önce üzerinde durduğumuz refah kapitalizmine benzer bir yapıları vardır. Fakat bunları kitle üretimi yapan anonim şirketlerden ayırt etmek çok daha güçtür. Ama kitle üreticilerinden farklı olarak uzun dönemli standart mallar üretmezler ve büyük miktarlarda sermaye gerektirmezler.

Büyük ölçülerinin tersine bu yapılanmalar dış tedarikçilerin iş birliği ile çalışırlar. Kitle üretiminin tersine taşeronlar geniş bir otonomiye sahiptir. Sık sık tasarım ve üretim problemlerinin çözümünde taşeronlarının önerilerine baş vururlar. Çünkü, genelde üretimlerini içerde yapmak yerine dışarıda taşeronlara yaptırırlar. Üretim parçalarının yapımı ve birleştirilmesi, fason

alışan atölye ve fabrikalar tarafından yapılır. Sistemin merkezinde güneş olan ana firma, yörüngedeki kurumlarla ve fabrikasıyla bir bütündür (Piore ve Sabel,1984:267-268).

Sayılan bu üç temel esnek uzlaşma biçiminin ortak özellikleri ise Piore ve Sabel tarafından (1984:268-271) şöyle sıralanır:

1. Esneklik Artı Uzmanlaşma: Farklı organizasyon biçimleri esnekliğin ve uzlaşmanın bir kombinasyonunu içerir. Buna göre kapasite, üretim süreçleri, üretimin unsurları yeniden düzenlenerek sürekli olarak yeniden biçimlendirilir. Ancak, bu yapılar aynı zamanda uzmanlaşmıştır. Dolayısıyla mümkün düzenlemeler birbirine bağlıdır ve yeni açılım amacı sınırlanmıştır. Sınırlamalar, üretilen ürünün türüne ve içinde bulunan maddi şartlara dayanır.

2. Girişin Sınırlanması: Girişin sınırlanması, cemiyet bağlarına dayalı olarak sosyal refahın sağlanmasıya yöneliktir. Bu sınırlamaların büyük çoğunluğu enformeldir: Yeni bir iş almak kimi tanıdığınızla bağlıdır, kimi tanıdığınız ise, sizin kim olduğunuza. Bu tür sınırlamalar, yabancıların yoğunluğunu, hünelerinin (skills) tüm cemiyetin yararına kullanılması için azaltır. Girişe konulan engeller bu nedenle topluluk kaynaklarının yeniden üretimi için önemli bir faktördür.

3. Rekabetin Teşvik Edilmesi: Esnek uzmanlaşmada rekabetin teşvik edilmesi yenilenmenin sağlanmasıya yöneliktir. Rekabet baskısı, hem içeriden hem de dışarıdan kaynaklanır. İçerideki rekabet baskısı, firmaların topluluğun onaylanmış hiyerarşisinde iyi bir yer edinme çabasının sonucudur. Zira, üyelerin cemiyet içinde edindiği yer hiçbir zaman garanti altında değildir. Dışarıdan gelen rekabet baskısı ise, cemiyetlerin esnek uzmanlaşma içindeki rekabetinden kaynaklanır. Her durumda sonuç yeniliktir.

4. Rekabetin Sınırlanması: Başarılı bir esnek uzmanlaşma bileşimi, yeniliğe yönelik rekabet dışındaki tüm rekabet türlerini engeller-özellikle de ücretler ve çalışma koşullarındaki rekabeti- cemiyetten tecritle cezalandırılma korkusu rekabetin başarılı bir şekilde sürdürülmesinde kritik bir rol oynar.

Bu özellikler esnek uzmanlaşmanın başarılı bir şekilde işleminde hayati öneme sahiptir. Başka bir deyişle, başarılı bir esnek uzmanlaşma yapılması ancak bu özelliklerin taşınması ile gerçekleştirilebilir.

Piore ve Sabel (1984)'in, esnek uzmanlaşmanın üç temel biçiminden ve özellikle üçüncü İtalya örneğinden hareketle oluşturdukları modelin temel nitelikleri özetle şöyle sıralanabilir:

-Çok amaçlı makinelerin kullanımı,

-Üretimin, kapsamlı becerilere sahip ve sadece üretimin bir parçasını yapan değil, aynı zamanda üretim sürecinin tasarlanmasına katkıda bulunan işçilerce gerçekleştirilmesi,

-Firmalar arası rekabet ve iş gücünden daha fazla yararlanmak yerine çok yeni ürün ve üretim süreçleri ortaya çıkarılarak başka bir deyişle, yenilik ve buluşlar yoluyla ekonomik başarının sağlanması,

-Ürün çeşitliliği aracılığı ile taleplerin karşılanması,

-Sürekli buluşları destekleyen yerel politik ve sosyal kurumların oluşturulması.

Firmaların, esnek uzmanlaşma modeline uyarlanmalarını Belek (1999:113), Piore ve Sabel' e göre şöyle açıklar:

“Böylece Piore ve Sabel, firma yapısındaki ve ilişkilerdeki esnekleşmenin iki mekanizma ile gerçekleşmekte olduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan ilki temel kitlesel üretim yapan ve hiyerarşik yapıdaki büyük firmaların, hiyerarşik yapılarını düzeltmeleri ve alt düzey yöneticilerine daha fazla sorumluluk vermeleri ile ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise, küçük ölçekli, ancak rekabet avantajlarından yararlanan firmaların belli ileri teknoloji bölgelerinde odaklaşmaları ile gerçekleşmektedir”.

3.5. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Esnek Uzmanlaşma

Piore ve Sabel analizlerini, gelişmiş ülkelerdeki durumu açıklamak üzere yapmışlardır. Buna göre, ya uluslararası Keynesçiliğin gelişmesi ile kitle üretim modeli varlığını sürdürecektir ya da yeni bir üretim modeli olarak esnek uzmanlaşma egemenliğini ilan edecektir. Ancak üçüncü bir şık daha vardır. O da bu iki paradigmanın uluslararası alanda bir arada var olmasıdır. Bu durumda eski kitlesel üretim sanayileri, az gelişmiş dünyada kurulurken, ileri teknoloji sanayileri, geleneksel beceri ve yeni teknolojilerin birleşmesiyle yeniden canlanan takım tezgâhları, giyim, tekstil gibi ürün çeşitliliğinin önemli olduğu sektörler sanayileşmiş ülkelerde kalabilecektir (Taymaz,1998:12).

Piore ve Sabel (1984:279), kitle üretim sistemlerinin az gelişmiş ülkelere transfer edilerek, esnek üretim yapan küçük işletmelerin bunlara eklenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak, çalışmaları gelişmiş ekonomilere yönelik olduğu için bu konunun üzerinde fazla durmamışlardır.

Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sistemlerinde küçük ve orta ölçekli işletmeler, esnek uzmanlaşmaya dayalı küçük işletmelerden farklı bir yapıya sahip olmalarına rağmen önemli bir yer tutmaktadırlar. Dolayısıyla esnek uzmanlaşma, gelişmekte olan ülkeler için çekici bir niteliğe sahiptir. Yine de esnek uzmanlaşmanın az gelişmiş ekonomilerde uygulanabilirliği konusunda çok az çalışma mevcuttur. Burada, Piore ve Sabel’in yaklaşımından hareketle esnek uzmanlaşmayı gelişmekte olan ülkelere uyarlamaya çalışan Schmitz’in görüşlerine yer verilecektir.

Eraydın (1992:160-61), Schmitz'in öne sürdüğü varsayımları şöyle özetler:

1. 1970'ler krizinde büyük kitlesel üretimin talep dar boğazı ile karşılaştığı, toplam dünya talebinin hızla azalmasının dünyadaki rekabeti arttırdığı görülmektedir. Artan rekabet, değişen koşullara uyum gerektirmektedir. Bu varsayım gelişmiş ülkelerde olduğu kadar az gelişmiş ülkeler için de geçerlidir.

2. Bugün gelişmekte olan ülkelerin de dünya ekonomik sistemine değişen düzeylerde entegre oldukları ve dünya ekonomik sistemindeki gelişme ve daralmalardan etkilendikleri görülmektedir. Ayrıca bu ülkeler için uyum kapasitesi gelişmiş ülkelere daha önemlidir.

3. Bunalım koşullarında küçük sanayi in iyi performans gösterdiği konusunda ampirik çalışmalar mevcuttur.

4. Ancak, tek başına küçük sanayi in bu uyum kapasitesini kazanması mümkün değildir. Bir bütün olarak verimliliği arttırmak amacına yönelmek bir çözüm olabilir.

Schmitz (1989)'in bu yaklaşımına göre esnek uzmanlaşma, küçük işletmelerin kendi aralarında iş bölümü yapmaları, dayanışma içinde olmaları, teknik bilgi akışını sağlamaları, üretim sürecinin farklı yönlerinde uzmanlaşmaları ve karşılıklı araç-gereç kullanımı gibi nitelikleri taşımaları ile mümkündür. Bu özelliklerin hayata geçirilmesi, küçük işletmelerin birbirlerine yakın olmaları ile mümkündür. Dolayısıyla, coğrafi ve sektörel olarak dağınıklık, esnek uzmanlaşmanın gerçekleştirilmesi önünde bir engel teşkil etmektedir.

Gelişmekte olan ülkelere iş birliği ve dayanışma ağının çok daha güçlü bir şekilde oluşturulması gerekir. Küçük işletmelerin, değişen piyasa

koşullarına uyum sağlayabilmeleri açısından şart olan bu durum, ancak belli işletmelerin, üretim sürecinin belli alanlarında uzmanlaşmaları ile gerçekleşebilir. Buna göre, belirli bir sanayi bölgesinde toplanmış ve aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelerin her biri taleplerdeki farklılaşmaya paralel olarak üretim sürecinin yalnızca bir yönünde uzmanlaşmalıdır (Suğur,1994:127).

Bunlara paralel olarak Eraydın (1992:61-62), Bursa çalışmasındaki bulgularından hareketle, teknolojik yapıdaki yenilenme sürecinde değişik tipte teknoloji kullanan ya da arz eden firmalar arasındaki coğrafi yakınlığın çok önemli olduğunu vurgular. Eraydın'ın burada üzerinde durduğu bir başka nokta, emek fazlasının sistemi nasıl etkileyeceğidir. Eraydın'a göre, gelişmiş ülkeler düşük işçi ücretleri ile rekabet avantajına sahip olmadıklarından, rekabet edebilmek için sürekli yeni buluşlara yönelmek zorundadırlar. Az gelişmiş ülkelerde ise iş gücü fazlasının çok olması, buluşlar yerine ucuz iş gücü kullanımına yol açmaktadır. Bu da, esnek üretimin en temel gereklerinden biri olan sürekli yenilenme özelliğinin ortadan kalkması anlamını taşır.

Ancak Eraydın'a göre, rekabet ortamlarında emek fazlasının olduğu durumlarda yaratıcı taklit yoluyla buluşlar ortaya çıkabilmektedir. Diğer taraftan, işçi ücretlerinin düşüklüğünün girişimciliği artırma yönünde dolaylı bir etkisi söz konusudur. Düşük ücret, kişileri kısa sürede kendi iş yerlerini açma yolunda teşvik etmektedir. Bu durum, küçük işletmelerin esnek uzmanlaşma ilişkilerindeki tipik özelliklerini oluşturan fason üretimi, firmalar arası rekabeti ve iş bölümünü arttırmaktadır.

Hem Schmitz (1989)'in hem de Eraydın (1992)'in üzerinde durdukları bir başka nokta, esnek üretim biçimlerinin gelişmesinde kurumsal yapıların oynadığı roldür. Yerel politik güçler ve özellikle yerel yönetimler bu noktada önem kazanmaktadır.

Yapılan araştırmalar az gelişmiş ölkelerde devlet politikalarının coğrafi yakınlık ve sektörel bütönlük esasında oluşan sınai kümeleşmelerin oluşumuna herhangi bir katkı sağlamadığını göstermektedir. Ancak kendiliğinden oluşmuş kümeleşmelerin gelişerek rekabet güçlerinin arttırılmasında devletin destek politikalarının önemli bir payı vardır. Ayrıca yerel devlet kurumlarının verdiği krediler ve eğitim, teknolojik danışmanlık, tasarım merkezlerinin kurulması gibi hizmetler bu kümeleşmelerin başarılarını arttırmalarına yol açabilmektedir (Ansal,1997:231).

Ancak, az gelişmiş ölkelerde yerel yönetimlerin zayıf olması çeşitli zaafılara yol açmakta, yetkilerin merkezde toplanması özel nitelikli sosyal kurum ve düzenlemelerin ortaya çıkışını gerekli kılmaktadır.

3.6. İdeal Tip Olarak Fordizm ve Post-Fordizmin Karşılaştırması

Daha önce belirtildiği üzere fordizm ekonomik girişimlerin ulus devlet çerçevesinde yoğunlaşması, merkezileşmesi ve düzenlenmesi; kitlesel üretim; kooperatis bir sanayi ilişkileri örüntüsü; üretimin sanayi kentlerinde coğrafi ve mekansal yoğunlaşması gibi özelliklerle karakterize edilmektedir (Kumar,1999:65).

Post-fordizm ise fordizmin içine düştüğü çıkmazların temel nedeni olan değişmez-katı ilişkilere bir tepki olarak esneklik temelinde oluşmuş bir üretim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Esneklik kavramı ise istihdamın hacim ve biçimlerinde, teknolojiye, üretimin niteliğinde ve örgütlenme biçimlerinde fordist katı düzenlemelerin ve standardizasyonunun esnetilmesi anlamına gelmektedir (Sayer,1989:671). Dolayısıyla bu iki üretim biçimi çeşitli başlıklar altında yapılacak ideal tipik bir karşılaştırma ile daha iyi anlaşılabilecektir.

Aşağıda Eraydın (1992:27-28) ve Harvey (2003:202-205)'den yararlanılarak fordist ve post-fordist üretim biçimlerinin üretim, işgücü,

firmalar arası ilişkiler, mekansal özellikler, devlet ve ideoloji alanlarında ideal tipte bir karşılaştırması yapılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: Fordizm ve Post-Fordizmin Karşılaştırılması

FORDİZM	POST-FORDİZM
ÜRETİM	
Aynı tür malın kitlesel üretimi	küçük bölümlerde üretim
benzerlik ve standartlaşma	esnek, küçük ölçeklerde ve değişik ürün türlerinde üretim
Emniyet amaçlı büyük stoklama	Stoklama olmadan üretim
Üretim sonrası kalite kontrolü	Üretim sırasında kalite kontrolü
Üretim bandının düzenlenmesi, bozuk parçaların ayıklanması ve yedek parça temini nedeniyle uzun süren üretim süresi	Üretim süresinin kısaltılması, günlük iş kayıplarının önlenmesi
Kaynakları yönlendirici düzey kimi kez yatay bütünleşme	Talep yönlendirici düzey ayrışma ve fason iş yaptırma
Ücretlerin kontrolü ile maliyetlerin azaltılması	Uzun erimli planlamada yaparak öğrenme ve ucuz maliyetle üretim

İŞGÜCÜ

İşçinin sorumluluğunun azaltılması ve işgücünün disiplin altına alınması	İşçinin ortak sorumluluğuna vurgu
Belirli kıstaslara göre eşit ücret	Kişisel beceri ve başarıya dayalı ücret düzeyi
Yüksek uzmanlaşma düzeyi	Görev sınırlandırmalarından kaçınma
Kısıtlı düzeyde iş başında eğitim	Uzun süreli iş başında eğitim
Düşey iş gücü örgütlenmesi	Yatay işgücü örgütlenmesi
Sendikalaşma	Sendikaların önemini kaybetmesi
Örgütlenme ile iş güvencesi kazanımı	Beceri nedeniyle iş kazanımı güvencesi
İşçiye sınırlı sorumluluk	İşçinin sorumluluğun artırılması
İşçiden işin gerektirdiği becerileri kazanmasının istenmesi	İşçiden beceri ve birikimlerinden yararlanmasının istenmesi

FİRMALAR ARASI İLİŞKİLER

Resmi belgeye dayalı ilişkiler	Gayri resmi, sözel ve güvene dayalı ilişkiler
Yeni bilgi, teknoloji ve buluşlardan bireysel yararlanma	Yeni bilgi ve buluşlardan belirli üretim ağıları içinde ortak yararlanma
Kendi içinde bütünleşmiş üretim	Fason iş ilişkileri
Firmaların kendilerine özel araştırma geliştirme pazarlama birimleri	Ortak araştırma geliştirme pazarlama birimleri

MEKANSAL ÖZELLİKLER

İşlevsel mekansal uzmanlaşma	Mekansal yığılma ve toplulaşma eğilimi
Mekansal iş bölümü	Mekanda bütünleşme
Birbirinden bağımsız bölgesel işgücü piyasaları	İşgücü piyasalarının bölgelere göre farklılaşması
Dünya ölçeğinde girdi temini ve fason firma kullanımı	Birbirleriyle ilişkili firmaların aynı mekansal birimi paylaşmaları
Mekanın kültür yapısı ve sosyal ilişkilerinden bağımsız emek-üretim ilişkileri	Mekanın kültürel ve sosyal ilişkilerinden üretim sürecinde yararlanma
Dışarıdan aktarılan yaratıcılık	Üretim mekanında yaratıcılık
Merkeziyetçi yönetim	Yerel yönetimlerin etkinlik kazanması

IDEOLOJİ

Dayanıklı tüketim mallarının kitlesel tüketimi:tüketim toplumu	Bireyselleşmiş tüketim:"yupi" kültürü
Modernizm	Postmodernizm
Bütünsellik/yapısal reform	Özgüllük/uyum
Toplumsallaşma	Bireyselleşme/"seyirlik" toplum

DEVLET

Düzenleme	Deregülasyon/yeniden düzenleme
Katılık	Esneklik
Toplu pazarlık	Bölünme/bireyselleştirme, yerel ya da firma temelinde pazarlık
Refahın toplumsallaşması (refah devleti)	Kolektif ihtiyaçların ve sosyal güvenliğin özelleştirilmesi
Uluslar arası istikrarın çok-yanlı anlaşmalar aracılığıyla sağlanması	Uluslar arası istikrarsızlık; artan jeopolitik gerilimler
Merkezileşme	Ademi merkezileşme; bölgeler ve kentler arasında keskinleşen rekabet
Sübvansiyon devleti/kenti	Girişimci devlet/kent
Gelir ve fiyat politikaları aracılığıyla piyasalara dolaylı müdahale	Piyasalara tedarik politikaları aracılığıyla doğrudan müdahale
Ülke çapında belirlenmiş bölgesel politikalar	Alana bağlı bölgesel politikalar
Başını sanayiinin çektiği yenilikler	Başını devletin çektiği yenilikler

Kaynak: Eraydın, 1992:27-28 ve Harvey, 2003:202-205

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE KAPİTALİZMİN ÇEVRESEL BİÇİMLERİ

4.1. Türkiye Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi

Sosyoekonomik yapının önemli unsurlarından ve dinamiklerinden birini oluşturan KOBİ'lerin, ülke ekonomisinin temel niteliklerinden, genel durumundan, geçirdiği tarihsel gelişmelerden ayrı olarak düşünülmesi ve incelenmesi mümkün değildir. Yine bu çalışmanın konusunu oluşturan kuramlar açısından bakıldığında söz konusu kuramların-özellikle düzenleme kuramı- taşıdıkları tarihsel perspektif göz önüne alındığında post-fordist kuramlar temelinde Türkiye'de KOBİ'lerin analizini doğru ve bütünsel bir çerçeveye oturtmak, Türkiye ekonomisinin tarihsel gelişimi ve niteliklerinin iç ve dış koşullara dayalı olarak ortaya konulmasını gerektirmektedir.

Bu bölümde, Kepenek ve Yentürk (2005)'ün Türkiye ekonomisinin tarihsel gelişimini çözümlerken yaptıkları dönemleştirmeler ele alınarak ekonomimizin taşıdığı genel nitelikler ve geçirdiği dönüşümler açıklanmaya çalışılacaktır. Söz konusu dönemleştirmeler Kepenek ve Yentürk tarafından;

- Osmanlı Devletinin son dönemi
- 1923-1930 kuruluş yılları
- 1930-1946 devletçilik ve sonrası
- 1946-1960 hızlı toplumsal dönüşüm
- 1960-1980 planlı gelişme
- 1980 ve sonrası dışa açılma ve finansal serbestlik olarak tespit edilmiştir.

4.1.1. Osmanlı Devletinin Son Dönemi

Türkiye ekonomisinin tarihsel gelişme süreci incelenirken ele alınacak ilk dönem, Osmanlı Devletinin son yıllarıdır. Çünkü, Cumhuriyet sonrası ekonomik gelişme süreci ve bu süreçte uygulanan sosyo-ekonomik politikalar Osmanlı'dan devralınan yapı üzerinde oluşmuştur ve onun bir uzantısı olma niteliğini taşır.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, bu dönemde sanayileşme hamlesini gerçekleştirememiş, dünyada yaşanan gelişmelere ayak uyduramamış ve varlığını devam ettirebilmek için sürekli savaşmak zorunda kalmıştır. Sonuçta sanayileşen ülkeler karşısında sürekli gerileyerek az gelişmiş bir tarım ülkesi olmaktan öteye geçememiş ve çökmüştür.

Esas olarak, tarıma dayalı bir üretim yapısı olan Osmanlı Devletinde toprak düzeni, tarımı yapılan toprakların devlete ait olduğu, toprakların kullanım hakkının, esas görevi vergi toplamak ve asker sağlamak olan kamu görevlilerine verildiği Tımar Sistemi'ne dayanır. Bu sistem, devletin üretimi denetlemesini, merkezî yönetimin kendisini İmparatorluğun en uç noktalarına kadar hissettirmesini, askerin tüketici değil, üretici olmasını sağlamak gibi çeşitli işlevleri yerine getirmiştir. Ancak, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tımar Sistemi çökmeye başlamış, merkezî yönetim gelirlerini arttırmak amacıyla İltizam sistemine geçmiştir. Vergi toplama hakkının Mültezim adı verilen özel girişimcilere verildiği bu sistemle Mültezimler, merkezî yönetimin etkinliğinin azalması ile faaliyet gösterdikleri topraklar üzerinde fiilen özel bir mülkiyet oluşturmuşlardır. 1858 yılında ise devlet, tarımı resmen özel mülkiyete açmıştır.

Osmanlının tarımsal yapısına bakıldığında, devletin son yıllarında nüfusun %80'nini barındıran ve millî hasılanın %55'ini sağlayan tarım kesiminde sınai bitkilerin görece payının artması dikkat çekici bir husustur. Buna göre, 1899-1911 yılları arasında söz konusu ürünlerde serbest ticaretin

ihracatı arttırma zorunluluğu, küçümsenmeyecek bir üretim artışına yol açmıştır. Devletin tarımı kalkındırmak için uygulamaya koyduğu tedbirlerin etkisi ile özellikle pamuk, fındık, tütün gibi hammaddelerin üretiminde ileri sayılabilecek teknikler kullanılmıştır. Ancak, modern teknolojinin yaygınlaştırılamamış olması hissedilir bir değışimin gerçekleşmesini engellemiştir (H.Şahin, 2000:10).

Osmanlı Devleti'nde, daha önce belirtildiğı üzere sanayileşme geliştirilememiş, aksine mevcut geleneksel sanayi de yıkıma uğramıştır. Kepenek ve Yentürk (2005:16-17), sanayi kavramı, hammaddelerin işlenerek yeni nesnelerin imalatı olarak tanımlandığında, Osmanlı sanayiinin gelişemediğini ve tek başına bu durumun, sanayileşmede ileri bir düzeye ulaşmanın ekonomik gelişme ile eş anlamlı sayılması nedeniyle Osmanlı'nın az gelişmişliğini açıklamakta yeterli olduğunu belirterek, Osmanlı sanayiinin nitelikleri hakkında şu bilgileri verirler:

- Tüketim malları üretimine yönelik ve küçük ölçeklidir,
- Dayanıklı tüketim ve ara üretim mallarında gelişememiştir,
- Mevcut üretim madencilik ve tarımsal üretimle bir bütünlük oluşturamamıştır,
- Sınai işletme mülkiyetlerinin hemen hemen tamamı azınlık ve yabancıların elindedir. Dolayısıyla burjuvallaşabilecek kesim Türk halkının dışındadır.

Osmanlı'nın son dönemindeki ekonomik tablo içinde özellikle üzerinde durulması gereken noktalardan bir tanesi de madencilik sektöründeki gelişmelerdir. Azınlık ve yabancı sermayenin girişimleri sonucu taş kömürü dışında ihracata yönelik yapılan maden üretiminde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu dönemde, madencilik üretiminde önemli artışlar

gerçekleşmiş, aynı zamanda yabancı sermaye ve azınlıkların egemenliği hızla yükselmiştir. Osmanlı yönetiminin bu alanda getirdiği düzenlemeler, yabancı sermayenin yararına olmuş ve yerli sermayeyi destekleme, maden gelirlerini vergileme, maden ihracatını kısıtlama çabaları genel olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Kepenek ve Yentürk,2005:15).

Sonuç olarak; sanayi devriminin gerektirdiği dönüşümleri gerçekleştiremeden dışa açılmanın yıkımına uğramış Osmanlı sanayiinden Cumhuriyete, sanayileşme özleminden başka bir şey kalmamıştır. İmparatorluğun son döneminde, hizmet sektörü içinde yer alan bankacılık, ulaştırma ve ticaret gibi alanlarda ise yabancı sermayenin katkısıyla hızlı bir gelişim sağlanmıştır. Ancak bu gelişimin, tarım ve sanayi sektöründen kaynaklanmayan yapay bir nitelik arz etmesi Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığını arttırmıştır (H.Şahin,2000:19-20).

Osmanlının son 50-60 yılındaki ekonomik durumunu Kepenek ve Yentürk şöyle tasvir etmektedir.

“Hükümet kamu maliyesini, dış ticareti ve para sorununu denetleme yetkilerinden bile yoksundur. Kamu gelirlerinin giderleri karşılamaması sonucu ağır koşullarla dış borçlanmaya gidilmektedir. Tarımsal ürün fazlası sanayie aktarılmazken, sanayi ve hizmet kesimlerini ellerinde bulunduranlar kârlarını yeniden üretimde kullanmamaktadırlar. Türdeş olmayan toplumsal ekonomik yapı, bir yandan kitle üretimine dayanan yabancı sınai malların pazarı durumuna gelmiş, diğer yandan da Batı Anadolu tarımıyla tüm hizmet kesimlerini yabancı sermayeye açmıştır. Bu ekonomik ve toplumsal yapı, makro ekonomi politikalarının ülke içinde oluşturulmasına izin vermemektedir”. (Kepenek ve Yentürk,2005:10)

Osmanlı devletini son döneminde yaşanan gelişmeler toplumsal yapıyı da etkilemiştir. Toprak üzerinde özel mülkiyetin ortaya çıkması, yavaş yavaş ticaret merkezi niteliği kazanan kentlere göç sınıf yapısını değişime uğratmıştır. Bu dönemde müslüman nüfus, yönetici seçkinler, Ayan, küçük esnaf ve zanaatkarlar ve ulemeden oluşan ara sınıf, ücret sistemine göre

alışan zanaatkarlar ve köylülerden oluşan alt sınıf olmak üzere üç gruba ayrılmıştır (Kongar,2004:63).

Türkdoğan (1981:383,390)'a göre Osmanlının son döneminde Batı ile temas sonucu beliren sanayileşme hareketleri Osmanlıdaki kapalı topluluk yapılarını czmiş toplumsal sınıf ve etnik tabakalarda farklılaşmaları beraberinde getirmiştir. Ancak az gelişmiş sanayisi ile Osmanlı toplum yapısında, Batı anlamında sınıf farklılaşmalarına yönelik bir eğilim mevcut değildir. Ne sınıfa dayalı devlet ne de devlete dayalı bir sınıf anlayışı ortaya cıkmiştır.

4.1.2. 1923-1930 Kuruluş Yılları

Daha önce değinildiği üzere, Cumhuriyet sonrası Türkiye ekonomisinin gelişimi ve ekonomide uygulanan politikalar Osmanlı'dan devralınan miras üzerinde oluşmuştur. Osmanlı Devletinden Cumhuriyete geçiş önce Birinci Dünya Savaşı, ardından Kurtuluş Savaşı olmak üzere sekiz yıl süren savaşlar sonrası gerçekleşmiştir. Bu süreçte üretim kaynakları azalmış, tarım, madencilik ve zaten ckmş olan sanayide büyük üretim düşüşleri meydana gelmiştir. En önemli yıkım ise, insan gücü alanında gerçekleşmiştir. Diğer taraftan azınlıkların ülkeden ayrılmaları ile Türkler sanayi ve ticaret alanına hakim olmaya başlamışlardır.

Bu şartlar altında kuruluş yıllarında izlenecek ekonomi politikaları şubat 1923'te gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'inde belirlenmiştir. Tüccar, cifti, sanayici ve işçi kesimlerinin katıldığı kongrede, ulusal bütünleşme anlayışının ekonomiye taşınması amacıyla alınan kararlar biçimlendirilmiştir (Kepenek ve Yentürk,2005:3). Kongrede alınan kararlarla liberal bir bakış açısıyla özel teşebbüse dayalı himayeci ve milliyetçi bir kalkınma politikası benimsenmiştir (Acar,1991:25).

Lozan barış Konferansının ekonomik hükümleri ise benimsenen politikaların sınırlarını belirlemiştir. Lozan'da kapitülasyonların kaldırılması ve kabotaj hakkının alınması ile bir ölçüde ekonomik bağımsızlık sağlanmış, Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi sonucunda kentli nüfus azalmış ve nitelikli iş gücü sorunu ortaya çıkmış, 1 Eylül 1916 gümrük tarifesinin 5 yıl süre ile yürürlükte kalması ile ithalat ve ihracatta yapılabilecek düzenlemeler çok sınırlı kalmış ve ekonomide dışa açıklık devam etmiştir. Bu dönemde ayrıca, sermaye birikimini arttırmak ve özel girişim yoluyla sanayileşmeyi gerçekleştirmek için 1927 yılında Sanayi Teşvik Kanunu çıkarılmış ve özel girişimci sanayi yatırımlarına özendirilmeye çalışılmıştır. Ancak İzmir İktisat Kongresi, Lozan Konferansı ve Sanayi Teşvik Kanunu ile belirlenen ve uygulanan ekonomi politikaları sonunda pek başarı sağlanamamış ve ekonomide önemli bir dönüşüm gerçekleştirilememiştir.

Kuruluş yıllarında ekonomi sektöründe meydana gelen gelişmeler şöyle özetlenebilir:

Tarım: Tarımsal üretimin artırılması amacıyla toprak mülkiyeti, vergi ve kredi alanlarında düzenlemelere gidilmiştir. 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlara dayanılarak, devlete ait 711 bin hektarlık arazi 1923-1934 yılları arasında topraksız ailelere dağıtılmış, aşar vergisi kaldırılmış, Ziraat Bankası çiftçilere düzenli kredi vermeye başlamıştır. Gübre, tohumluk sulama gibi konularda çiftçilere çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır (Acar, 1991:29).

Sayılan uygulamalar sonucunda üretimde belirli bir artış gerçekleştirilmiş ancak yapısal bir dönüşüm sağlanamamıştır. Kullanılan üretim teknolojisi ilkel ve verim büyük ölçüde doğal koşullara bağlıdır. Ulaşım olanaklarının sınırlılığı nedeniyle üretim geçimlik düzeyde kalmıştır. Pazar için üretim Ege, Akdeniz ve Marmara'nın belirli bölgeleri ile sınırlıdır (Çavdar, 2003:203-204).

Sanayi: Dönem süresince sanayiın tarım ürünleri işleme, madencilik ve dokuma alanında yoğunlaşması, bu dönemde sanayileşmenin ilk aşamasında bulunulduğunu göstermektedir. Çevirici güç bakımından büyük ölçüde organik enerjiye dayanan, ilkel teknolojilerle üretim yapan, işyeri başına çalışan kişi sayısının çok düşük olduğu bir yapı söz konusudur. Bu şartlar altına sınıai üretim temel tüketim ihtiyaçlarını bile karşılamaktan uzaktır (Kepenek ve Yentürk, 2005: 46).

Kuruluş yıllarında sanayileşme amacıyla uygulanan politikaların nedenlerini H. Şahin (2000:43) şöyle sıralar: Altyapı yetersizliği, sermayenin azlığı, girişimci ve teknik eleman eksikliği, 1929'a kadar sanayi üretiminde etkin bir korumanın gerçekleştirilememesi ve ticaretin daha kârlı olması.

Kuruluş yıllarında kendi sanayiini kuramamış, tüketim malları ithal eden ve bunu tarımsal ve madensel hammadde ihracatı ile karşılamaya çalışan Türkiye, Lozan konferansında alınan gümrük kararları nedeniyle tamamen dışa açık ve bağımlıdır. Bu dönemde, Türkiye'nin dış ticaretini de bu dışa açık ve bağımlı bir hammadde ekonomisi niteliği arz eden yapı belirlemiştir (H.Şahin,2000:44). Dönemin ilk yarısında, dünyada ekonomik gelişimin devam etmesi nedeniyle ihracat hacmi ve fiyatlar yükselmiş, ardından dünya çapında ortaya çıkan ekonomik bunalım nedeniyle hızla düşmüş, ithalatta ise herhangi bir azalma görülmemiştir.

Kuruluş yıllarında özel teşebbüsü güçlendirilerek ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeye çalışan politikalar, arzu edilen başarıyı sağlayamamış ve yeni bir ekonomik politika arayışına girilmiştir. Bu dönem aynı zamanda, gümrük kısıtlamalarının bittiği ve dünya buhranının ortaya çıktığı bir dönemdir. İthalata sınırlamalar getirilmesi ve buhran sonucu ihracatın azalması, dış ticaret hacminin giderek daralması ve ekonomide içe kapanma ile sonuçlanmıştır.

4.1.3. 1930-1946 Devletçilik ve Sonrası

Daha önce değinildiği üzere, Cumhuriyetin ilk on yılında özel girişimin desteklenmesi ile kapitalist yoldan bir sanayileşme politikası uygulanmaya çalışılmış, ancak bunda başarılı olunamamıştır. Buna ek olarak, 1929 dünya buhranının yıkıcı etkileri ile birlikte sözü edilen yolla sanayileşmenin gerçekleştirilemeyeceği düşüncesi hakim olmuş ve 1933-1950 yılları arasında ekonomi politikası olarak devletçilik uygulamaya konulmuştur.

Genel olarak kabul edilen görüş, Türkiye’de devletçilik uygulamalarının iç ve dış koşulların zorlaması sonucu ortaya çıktığı, doktriner değil pragmatik bir nitelik taşıdığı ve kendine özgü olduğu şeklindedir (Kepenek ve Yentürk, 2005; Şahin,2000; Kılıçbay,1999). H.Şahin’e göre, B. Lewis’in tanımı, Türk devletçiliğinin kabul edilebilir bir tanımıdır: “Devletçilik, özel girişimciliğin ve özel sermayenin işe yarar bir şey yapamayacak kadar zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma amacıyla sınai faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkması durumudur.” (H.Şahin,2000:36)

Ekonomi politikasında devletçiliğe geçişin iç ve dış nedenlerini Acar (1991:43-44), Kepenek ve Yentürk (2005:60-63)’e göre şöyle sıralanabilir:

İç nedenler

- Uygulanan sanayi politikalarının başarısız olması,
- İhracatın tıkanması ve üretim için gerekli malların ithalatında güçlüklerin ortaya çıkması ile oluşan ekonomik durgunluk,
- İhracatı yapılamayan ürünlerin yerli sanayi tarafından işlenme zorunluluğu,
- Döviz darlığı nedeniyle ithalatı yapılamayan maddelerin ülke içinde üretilmesi gereği,

Dış nedenler

- Dünya buhranının ardından yaşanan fiyat düşüşleri, üretim azalması, serbest piyasa ekonomisine duyulan güveni sarsmıştır. Bunalımdan çıkış için hükümetin etkin bir rol oynaması gerektiği fikri yaygınlaşmıştır.

- Sovyetler Birliği'nin plânlı bir ekonomi politikası ile elde ettiği başarı ülkemize de yansımıştır.

- Kapitalist düzenin bunalım içinde olması geliştirmekte olan ülkelerin sanayileşmesi için bir fırsat olarak görülmüş,. Türkiye'nin gereksinimi olan makine ve gereçlerin uygun koşullarda sağlanması olanağı doğmuştur.

Kepenek ve Yentürk (2005:69-70)'e göre, devletçilik uygulamasının nitelikleri şöyledir:

- Büyük ölçüde bütçeden ayrılan kaynaklarla yürütülmüştür.
- Sanayi birimlerinde günün koşullarına göre en ileri teknolojiler kullanılmıştır.
- İleri teknoloji ve düşük ücretle üretim maliyeti en aza indirilerek kamu kesiminin sermaye birikimi artırılmıştır.
- Uygulamanın özel kesimi destekleyici ve onu tamamlayıcı olmasına özen gösterilmiştir.
- Bilinçli bir ithal ikameci sanayileşme niteliği taşır.

Böylece başlatılan sanayi hamlesi sonunda, tüketim mallarının yerli üretimi büyük ölçüde sağlanmış, şeker ithalatı sona ermiş, dokuma sanayii

ihtiyacın %80'nini sağlayacak duruma gelmiş, çimento ihraç edilmeye başlanmıştır. 1939'da Karabük'te ilk demir çelik tesisi kurulmuştur.

Bu dönemde, madencilğe göreceli olarak daha çok önem verilmiş, özel sermayenin yetersizliği ve mevcut koşullarda yabancı sermayenin isteksizliği bu alanda kamu girişimciliğini öne çıkarmıştır. MTA ve Etibank'ın kurulması ile madencilik ivme kazanmıştır. Ancak, teknoloji yetersizliği nedeni ile üretim sonrası madenleri zenginleştirme ve işleme faaliyetleri gerçekleştirilememiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005:72-73).

Hüseyin Şahin (2000:69-70)'e göre bu dönemde, açıkça sanayileşme yönünde tercih yapan devlet, tarım sektörünü ihmal etmiştir. Ancak, ithal ikâmecî sanayileşmenin yarattığı iç talep, tarımda yapısal dönüşümler gerçekleştirilemese de sınai bitkilerinin ekim alanının genişlemesini sağlamıştır. Bu alana yapılan yatırımların azlığı nedeniyle Dünya Buhranından en çok tarım sektörü etkilenmiştir.

Dış ticarete ise, temel politika dış ticaret açığından kaçınma olmuştur. Bu nedenle dış ticaret, büyük ölçüde ikili anlaşmalarla yürütülmüştür. İthalata getirilen sınırlamalar, dış ticaret hacminin %15'lerden %5'lere düşerek daralmasına yol açmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2005:76-79).

Devletçilik uygulamaları ile İkinci Dünya Savaşına kadar önemli bir sanayileşme hamlesi gerçekleştirilmiş ve ekonomik büyüme ortalaması %9 olarak gerçekleşmiştir. Ancak, savaşla birlikte, atılan adımlar sekteye uğramış, devletçi sanayi uygulaması yerini devletin ekonomiye müdahalesini ve denetimini arttırmasına bırakmıştır. Savaş koşullarında devletin ekonomiye aşırı müdahalesi özel sermaye birikiminin hızla genişlemesi ile sonuçlanmıştır. Bütçe gelirlerinin çoğunun askerî harcamalara gitmesi, devlet kaynaklarının yatırımda kullanılamaması, devletin, askerin ihtiyaçlarını gidermek için tüketim mallarını piyasadan çekmesi, üretim düşüşleri, ithalat güçlükleri ve artan talep, fiyatların hızla yükselmesine neden olmuştur. Bu

durum, özel ticari sermaye birikimin arttırmıştır (Kepenek-Yentürk,2005:65-67; H.Şahin, 2000: 83-88).

Kılıçbay (1999:101), bu dönemi, dönemin ilk yarısında hızlı bir sanayileşme programının uygulamaya konulması ile ekonomiyi durgun halden harekete geçiren ve ona büyük bir momentum kazandıran bir dönem olarak niteler. Savaş yıllarında bu gelişme yavaşlamıştır. Bu yıllarda ekonomik ve sosyal hayata damgasını vuran gelişme ise özel ticaret sermayesindeki büyük artış olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında özellikle ticaret yoluyla büyük kazançlar sağlayan tüccar sınıfının oluşması dışında bu dönemde önemli bir toplumsal dönüşüm ortaya çıkmamıştır. Dönem boyunca kurumsal yenileşmelere gidilmiş ve devlet, sanayileşmeye yönelik ciddi girişimlerde bulunmuştur. Ancak bu durum, kırsal toplumsal yapının çözülmesine yetmemiştir. Kepenek ve Yentürk (2005:81)'e göre, bu dönem toplumsal bir birikim dönemidir. Kurumsal yenileşme ile toplumsal durağanlık devletçilik döneminde iç içe olmuştur.

4.1.4. 1946-1960 Hızlı Toplumsal Dönüşüm

Bu dönemin temel niteliği savaş yıllarında özel kesimde toplanan sermaye birikiminin yeni kaynaklarla beslenerek, hızla genişlemesi sonucu toplumsal ve ekonomik gelişmede belirleyici hale gelmesidir. Özel sermayenin bu etkinliği savaş sonrasında değişen ekonomi politikaları ile gerçekleşmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005:89).

Savaş yıllarında, hükümetin ekonomi üzerindeki olağanüstü etkinliği hem genişleyen sermaye çevrelerinde hem de savaş ekonomisinin getirdiği sıkıntılarla boğuşan geniş halk kesimlerinde, hükümetin devletçi uygulamalarına karşı tepkilerin artmasına neden olmuştur. Bu tepkiler, dış siyasi gelişmelerle birleşerek çok partili hayata geçişi zorunlu kılmıştır. 1940

yılında kurulan Demokrat Parti, kentlerde sanayici tüccar gibi iş çevrelerinin, köylerde büyük toprak sahiplerinin desteğini alarak 1950’de iktidara gelmiştir.

Bu dönemde uygulanacak ekonomi politikalarını, doğrudan uygulamaya konulmasa da 1947 kalkınma plânının öngördüğü ilkeler belirlemiştir. Bu plân, savaş sonrasında dünya ekonomi politikasını belirleyen ABD’nin isteklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Plân, esas olarak devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlanmasını; ulaştırma, tarım ve enerji gibi temel yatırımlara ve kırsal kesime ağırlık verilmesini ve yatırımların %49’unun dış kaynaklarla karşılanmasını amaçlamıştır.

1946-1960 dönemindeki gelişmeler dışarıda meydana gelen iki önemli olayla yakından ilgilidir. Bunlardan birincisi, ABD’nin, savaştan sonra güçlenen komünizme karşı kapitalist bir cephe kurma yolunda “Marshal Yardımı” adı verilen bir programı uygulamaya koymasıdır. İkincisi ise, yine aynı amaçla yeni dönemin ekonomik düzeninin Bretton Woods konferansındaki kararlarla belirlenerek, Dünya Bankası, IMF; OECD gibi kurumların kuruluşudur.

Türkiye, 1947 kalkınma plânı ile Marshal yardım programı içine alınmış, Bretton Woods toplantısına katılarak Dünya Bankası ve IMF’ye üye olmuştur. Böylece Sovyetler Birliğine karşı Batı Bloğu içerisinde yerini almıştır (Buluş,2003:50-51, H. Şahin,2000:98). Bu gelişmeler neticesinde 1946 sonrasında, Türk ekonomisinin kapalı, korumacı, dış ticaret dengesine önem veren ekonomi politikaları gevşetilerek, ithalat serbestleştirilmiş, ülkede dış yardım, kredi ve yabancı sermayeye dayanan bir ekonomik yapı belirmiştir (Buluş,2003:52).

Bu dönemde ekonomi sektörlerindeki durum şöyle özetlenebilir:

Tarım: Marshal yardım programının uygulanmaya başlaması ile tarımda hızlı bir makineleşme sürecine girilmiştir. Ulaştırmaya önem

verilerek, tarımsal üretimin pazarla bütünleştirilmesine özen gösterilmiştir. İşlenen tarım alanı genişlemiş, girdilerin artması ile üretim ve verimlilik yükselmiştir. Tarımda makineleşme sonucu ortaya çıkan işgücü fazlası kentlere akın etmiştir.

Sanayi: Dönem süresince sanayi, tarımsal değişme ve kentleşmeye bağlı olarak iç pazarın gelişmesi sonucu canlılık kazanmıştır. Dönemin temel özelliği dokuma, giyim, gıda gibi temel tüketim mallarının yerli üretim sürecinin, başka bir deyişle ithal ikameci sanayileşmenin birinci aşamasının tamamlanmasıdır. Ancak bu durum, öngörülenin aksine, özel teşebbüsle değil kamu kesimince gerçekleştirilmiştir. Çünkü özel kesim, iç pazarın taleplerini karşılayamamış, özel sektörün geliştirilmesi amacına yönelik olarak gerekli alt yapı kamu kesimince hazırlanmış, hammadde ve ara malların temini kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005:109-111).

Dış ticaret: 1950'den sonra ithalatın serbest bırakılması ve hızlı kentleşme ile artan tüketim talebi, ithalat hacmini hızla arttırmıştır. 1953'e kadar Kore Savaşı nedeniyle hammadde talebi ve fiyatlar yükselmiş böylece Türkiye, ihracatını artırma olanağı bulmuştur. Ancak Kore konjonktürünün sona ermesi ile birlikte ihracat gerilemiş, yatırımların zorunlu kıldığı ithalat artarak dış ticaret açığı hızla büyümüştür (Acar, 1991:80-86). 1954'e gelindiğinde ekonomi, enflasyon, döviz dar boğazı ve artan borçlarla krize girmiş, bu tarihten itibaren devletçi ve müdahaleci politikalara geri dönülmesi ve ithalata sınırlamalar getirilmesine rağmen ihracatın azalması sonucu alınan önlemler işe yaramamıştır.

Hüseyin Şahin (2000:28)'e göre, yaşanan plânsız ve programsız ekonomik gelişme iç ve dış koşulların olumlu şartlarının etkisi ile dönemin ilk yıllarında olumlu sonuçlar verse de, dönemin ikinci yarısında durum tersine dönerek plânlı ekonominin sosyal ve psikolojik ortamını hazırlamıştır.

İncelenen dönemin temel özelliği hızlı bir toplumsal dönüşümün yaşanmasıdır. Türkdogan (1981:512-515)'a göre 1950'lerden sonra Türkiye'de başlayan kapitalistleşme süreci kültür ve değerler sisteminde köklü değişikliklere yol açmış, geleneksel kültür kodunu temsil eden tabakalar arası bütünleşmeye yönelik fert-toplum çıkarlar dengesini bozmuştur. 1950'den sonra yerli burjuvazinin gelişmeye başlaması ile birlikte gelir dağılımındaki farklılıklar giderek artmış bu durum, sınıf olgusunu da ortaya çıkarmıştır.

Döneme özgü gelir dağılımı verileri olmamakla birlikte, çok genel bir düzlemde, çalışanların %78'lik bir bölümünün oluşturan tarım kesiminin ulusal gelirden %35-40, çalışanların %10'unu oluşturan sanayi kesiminin ulusal gelirdeki payı %16-17 dolayındadır. Ancak bu veriler gelirin sektör içindeki dağılımını vermemektedir (Kepenek ve Yentürk,2005:127).

İkinci Dünya Savaşı sırasında hızla artan özel sermaye birikimi bu dönemde uygulana sanayileşme politikaları ile birlikte desteklenmiş ve toplum katlarında zirveleşmeler belirlemiştir. Bu gelişmelere paralel olarak ücretli işçi miktarı artmış yeni çalışma alanları oluşmuştur. İşgücü sayısal ve niteliksel olarak gelişmiş, sendikal örgütlenmeler ve sosyal haklar alanında ilerleme kaydedilmiştir.

Bu dönemde, hızlı nüfus artışı ve işçileşme alanındaki gelişmeler kentleşme olgusu ile birlikte toplumsal dönüşümü tetiklemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biri olan hızlı nüfus artışı ve sanayileşmenin gerisinde kalan kentleşme toplumda gözle görülür bir değişiklik yaratmıştır (Gökçe, 2004:120). Kırsal kesimin pazara açılması ve tarıma traktörün girişi ile ortaya çıkan köyden kente göç kentleşmeyi hızlandırmıştır. Başka bir deyişle kentleşme, kentlerdeki işgücü olanaklarının artması sonucu değil tarımda makineleşmenin işgücünü itmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Kırsal kesimin çözülmesine bağlı olarak gecekondulaşma olgusu ücretle çalışma yönündeki istekleri arttırmış, işgücü sunumunun fazlalığı ilk

kez bu dönemde kentlerde açık işsizliği ortaya çıkarmıştır (Kepenek ve Yentürk;2005:125-127).

4.1.5. 1960-1980 Plânlı Kalkınma

1950'li yılların sonunda %25'lere yükselen enflasyon, büyük açıklar veren dış ticaret, döviz dar boğazının ortaya çıkması, millî gelirin azalması vb. sorunlarla ekonominin dengesi bozulmuştur. Ekonomik sorunların üstesinden gelinebilmesi için gidilecek iki yoldan birisi tercih edilmek durumunda kalınmıştır. Bunlardan birincisi, serbest piyasa ilkeleri doğrultusunda hareket etmek, ikincisi ise, plânlı kalkınma politikalarını uygulamaktır. Bu dönemde yaşanan bunalımın temel nedeni olarak, benimsenen politikaların özü değil, bu politikaların uygulanmasında belirli bir modele dayanılmaması ve politikalardaki istikrarsızlık ve koordinasyonsuzluk kabul edilmiştir (Buluş,2003:57-Kılıçbay,1999:113). Bu nedenle tercih ikinci yoldan yana kullanılmıştır.

1960 ihtilâlinin ardından 1961 anayasası hazırlanırken, çıkarılan bir kanunla Devlet Plânlama Teşkilatı kurularak, 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu dönemde, 1963-1983 yılları arasını kapsayan dört kalkınma plânı hazırlanarak uygulanmaya çalışılmıştır. Bu dört Kalkınma Plânının ortak özellikleri Kepenek ve Yentürk (2005:144)'e göre aşağıdaki gibi olmuştur:

a) Tüm yeniden düzenleme (reform) sözlerine karşın üretim yapısını veri almaları,

b) Ekonominin her yıl belli bir hızla büyümesini temel amaç edinmeleri; dolayısıyla niteliksel bir değişimi de içine alan gelişmeyi değil, nicel büyümeyi temel alarak gelişmeyi nicel değişimin bir uzantısı olarak görmeleri,

c) Sanayileşmeye öncelik vermeleri; sanayide hangi sektörlere öncelik verileceği belirlenmiş, fakat ölçek ve teknoloji sorunlarına açık bir yaklaşım getirilememiştir.

d) Planların, belli bir uzun dönem stratejisinin parçaları olmaları; plânlardan ilk ikisi on beş yıllık, diğer ikisi 22 yıllık uzun dönemli stratejilerin kapsamına girmektedir.

Kalkınma plânlarında seçilen sanayileşme modeli ise, yine ithal ikâmecî sanayileşme modelidir. Birinci kalkınma plânı, 1960'larda temel tüketim maddelerinin ithal edilmesi tamamlandığından dayanıklı tüketim mallarının ithal ikâmesini amaçlamıştır. Plânın hedeflerine ulaşmada kamu kesimine ağırlık verilmiştir. 2. ve 3. kalkınma plânlarında ise, özel kesim daha az riskli ve daha çok kârlı olan dayanıklı tüketim malları aşamasında kalmayı tercih ettiğinden, kamu kesiminin ara ve yatırım mallarına yönelmesi amaçlanmıştır. Üçüncü kalkınma plânının öncelikli hedefi, ekonomiyi Avrupa Topluluğuna üyelik doğrultusunda hazırlamaktır. Dördüncü kalkınma plânında ise, sınai mal ihracatına öncelik verilmiştir (H.Şahin,2000:136-138).

Plânlı dönemde, 1963-1970 alt döneminde istikrar içinde büyüme bakımından başarılı bir performans sergilenerek, Türkiye yeni gelişen ülkeler içinde başarılılar kategorisi içine girmiştir (Kazgan,1988:227-230). İzlenen ithal ikâmecî sanayileşme stratejisi ile dayanıklı tüketim mallarından ara mallarına uzanan bir sanayileşme hamlesi gerçekleştirilmiştir. Özel kesim, dayanıklı tüketim mallarının üretimine yönelirken, kamu kesimi ara malları üretimine yönelmiştir. Böylece pek çok sektörde dışarıdan alınan teknolojileri kullanarak oluşan bir öğrenme etkisi ile bilgi birikimi sağlanmış ve bir sanayi işçisi kesimi oluşmuştur (Kepenek ve Yentürk,(2005:362).

Ancak bu süreç, mutlak bir korumacılık altında önemli miktarda döviz harcamaları ile gerçekleşmiş, ara ve yatırım malı ihtiyacı ise büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılanmıştır. 1963'te imalat sanayiinin bileşiminde dayanıklı

tüketim malları %62, ara malları sanayi %28, yatırım malları %10 iken, 1979 yılı için oran, dayanıklı tüketim malları için %40,5, ara malları için %41,7, yatırım malları için %17,8 olmuştur. Ancak bu oranlar, dışa bağımlılığı azaltacak bir düzeye çıkarılamamıştır (Buluş,2003:64).

Böylece, ithal ikâmesi yapan sanayi dalları dışa bağımlı, yeni teknoloji ve yöntemlerden yararlanma yoluna gitmeyen, kalite ve verimliliği artırma amacı gütmeyen sanayi üniteleri olarak kalmış, bu aşamadan ihracata yönelik bir endüstriye geçiş sağlanamamıştır (Kılıçbay,1999:129-130). Ancak bu dönemde toplumun değişen yapısı güçlü bir işçi sınıfı ve siyasal açıdan bilinçlenmiş bir gecekondü halkı yaratmış, Batı tipi sınıflı toplumları andıran bir toplum yapısı ortaya çıkmaya başlamıştır (Gökçe, 2004:36).

Türk sanayiinin hem kuruluş hem de çalışma aşamalarında yatırım ve ara malları açısından dışa bağımlılığı, tüketim malları dışında kalan söz konusu malların ithalatını ekonominin çarklarının dönmesi için olmazsa olmaz bir koşul haline getirmiştir. Diğer taraftan, Türkiye'nin uluslararası ticarete temel bir malın üreticisi ya da satıcısı olmaması, ihracatının tarımsal ürünlere dayanması nedeniyle ihracat da çok düşük bir düzeyde kalmıştır (H.Şahin,2000:169-173).

Böyle bir yapı, dış ticaret açığının hızla büyümesine neden olmuş, plânlı dönem öncesi başlanan borçlanmanın niteliği değişerek uzun dönemli borç kredilerinin yerini bu açığı kapamaya yönelik günlük diyebileceğimiz borçlanma biçimi almıştır (Kepenek ve Yentürk,2005:173-363). 1970'lerin sonunda Türkiye dış ödeme güçlükleri, döviz dar boğazı, yüksek enflasyon, üretimde düşüşler ve işsizliğin artması ile kendini gösteren ağır bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kalmıştır.

4.1.6. 1980 ve Sonrası Dışa Açılma ve Finansal Serbestlik

Türk ekonomisi 1970'li yılların sonunda dış borç ödeme güçlükleri ve yüksek enflasyonla kendini gösteren tarihinin en ağır bunalımına sürüklenmiştir. Bunalımın aşılması için 24 Ocak 1980'de alınan bir dizi kararla yeni bir ekonomi politikasına geçilmiştir.

Kılıçbay (1999:163-164), 24 Ocak 1980 öncesi tabloyu şöyle özetler: Ülkede ara ve yatırım malları büyük ölçüde ithalata bağılıdır ve iç piyasaya dönük bir sınai yapı mevcuttur. 1974'ten itibaren etkisini göstermeye başlayan petrol şokları ithalatın maliyetini önemli ölçüde artırmıştır. Buna ihracatın düşüklüğü ve enerjide dışa bağımlılığın eklenmesi, döviz rezervlerini sıfıra yaklaştırmış ve borç ödemelerinde büyük sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Bu tablo üretimi büyük ölçüde aksatmış, üretim maliyeti yükselerek arz daralmıştır. Sonuçta %100'leri aşan bir enflasyon ortaya çıkmıştır.

Bu şartlar altında 24 Ocak 1980'de alınan ekonomik istikrar kararları aynı yılın siyasal gelişmeleri ile de tamamlanarak sürekli bir nitelik kazanmış ve ithal ikameci gelişme stratejisi terk edilerek ihracata yönelik gelişme stratejisi benimsenmiştir. H. Şahin (2000:192), 24 Ocak kararlarının başlıca niteliklerini şöyle sıralar:

1. Temel felsefe olarak ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak kabul edilmiştir. Ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde fiyat mekanizmasının geçerli olması amaçlanmıştır.

2. Geleneksel sanayileşme politikası olan ithal ikameci politikadan ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçilmiştir.

3.Kısa vadeli amaçlar olarak, acil dış ödeme güçlüklerine çözüm bulmak, enflasyon hızını düşürmek, atıl kapasiteleri harekete geçirerek büyüme hızını yükseltmek belirlenmiştir.

1980 sonrası dönemin nitelikleri ile ilgili olarak Kepenek ve Yentürk (2005:200-205), önemli tespitlerde bulunurlar. Buna göre 24 Ocak Programı çerçevesinde işgücü fiyatı başlıca üç nedenden dolayı düşük tutulmuştur. Bunlar: 1- kar oranlarını arttırarak yatırımları uyarmak, 2- yerli üretimin maliyetini düşürerek ihracatı yapılan malların rekabet gücünü arttırmak, 3- iç talebi bu yolla kısıtlayarak üretimi ihracata yöneltmek.

1980 dönüşümünün bir başka niteliği ekonomiyi dışa açarak yerli üretimin rekabet gücünü arttırmayı amaçlamasıdır. Başta çelişki gibi görünen bu durum, aslında amaca uygundur. Çünkü yerli üretim dış rekabete karşı korunmadığında, maliyet ve nitelik yönünden kendisine çeki düzen vermek zorunda kalacak ve bu yolla eğitilmiş olacaktır. Böylece dışarı ile rekabet edebilen işletmelerin varlığını sürdürmesine imkan vermek yoluyla ihracat arttırılabilecektir. Diğer bir amaç ise dışa açılma yoluyla yabancı sermayenin girişini arttırmaktır. Buna göre yabancı sermaye özellikle ülkedeki ucuz iş gücünden yararlanmak üzere gelecektir.

1980 dönüşümünün ekonomi politikası bu nitelikleri ile ihracat yolu ile dünya piyasalarına eklemlenmeyi amaçlayan ihracata yönelik sanayileşme ya da gelişme stratejisinin ilkelerini tamamen benimsemiştir. Bu politikalar ilk dönemlerde meyvelerini vermeye başlamış, 1980 yılında 2,9 milyar dolar civarında olan ihracat 1989'da 11,6 milyar dolara ulaşarak %300'lük bir artış kaydetmiştir. Aynı dönemde ithalat da artmış ancak özellikle dönemin ilk yıllarında ihracattaki gelişme daha fazla olduğundan dış ticaret açığı gerilemiştir. Ayrıca ihracatın bileşimi de değişerek sanayi mallarının ihracattaki payı 1981-1996 yılları arasında %48,7'den %87'ye ulaşmıştır. Sanayi ürünleri adı altında satılan malların önemli bir bölümü tarıma dayalı

olsa da ihraç edilen ürün çeşidi artmış ve sanayi malı ihracatında kayda değer bir gelişme yaşanmıştır (H.Şahin, 2000:373-374).

Ancak bu dönemde özellikle imalat sanayiine yapılan yatırımların ihracattaki artışa rağmen hem kamuda hem de özel kesimde giderek düştüğü gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. 1980'de toplam yatırımların %29'u imalat sanayiine yönelirken, bu oran 1989'da sadece %14 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ihracat hacminde ortaya çıkan artış yeni yatırımlar yoluyla değil, atıl kapasitelerin kullanımını arttırmak yoluyla gerçekleştirilmiştir. Sanayi sektöründeki kapasite kullanım oranları 1989'a gelindiğinde azami oranlar olan %80-85 civarında gerçekleşmiştir. Sektöre yeni yatırımlar yapılmadığından ihracata yönelik sanayileşme politikası yapısal bir dönüşümü sağlayacak şekilde uygulanmamıştır (Toprak,2001:281-289).

1989'da yapısal uyum politikalarında yeni bir değişikliğe gidilmiş ve finansal serbestlik kararı alınmıştır. Böylece sermaye hareketleri serbest kalmış ve finansal işlemler yabancı paralar cinsinden yapılabilmektedir. Bu uygulamanın amacı, yetersiz kalan yurt içi kaynaklar nedeniyle yatırımları ve büyümeyi yabancı sermaye kaynakları yoluyla gerçekleştirmektir. Gerçekten de uygulama ile birlikte ülkede aşırı bir yabancı sermaye girişi yaşanmış, ancak bu akımın artan faiz oranları nedeniyle spekülatif nitelikte olması uygulamanın reel yatırım kaynaklarını olumsuz etkilemesi ile sonuçlanmıştır. (Kepenek ve Yentürk,2005:211-216).

Ayrıca 1989'dan sonra ücret, maaş ve tarımsal destekleme fiyatları daha yüksek oranlarda arttırılarak iç talebin genişlemesine dayalı bir büyüme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Alınan önlemlerle sanayi yatırım oranlarında küçük bir yükselme meydana geldiyse de, tekrar düşüşe geçmiş ve 1998'e gelindiğinde toplam yatırımların ancak %20'sine ulaşabilmektedir (Şahin,2000:214-215, Toprak,2001:281). Kapasite kullanımı da sınırlarına ulaştığından ihracata yönelik sanayileşme stratejisi kesintiye uğramış, artan

dış borç ve enflasyon oranları ile 1994' ten itibaren başlayan krizler dönemine girilmiştir.

Çalışmanın konusu açısından önem arz eden ihracata yönelik sanayileşmenin, Türkiye'deki uygulama biçimi ve bu dönem sanayiinin nitelikleri Kepenek ve Yentürk (2005:363-379)' e göre açıklanacaktır.

1980'den sonra uygulamaya konulan ihracata yönelik sanayileşme stratejisi önemli bir ihracat artışı sağlamıştır. Bu artış, daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerin yoğunlaştığı imalat sektöründe gerçekleşmiştir. Esas olarak üretim kapasitesini artırma yönünden önemli bir sanayileşme atılımı oluşmuştur. Artış, ilk on yılda 1980 öncesi devralınan kapasitenin daha etkin kullanımı ile gerçekleşmiştir. Bu nedenle, uygulanan politikalar, ihracata yönelik bir sanayileşme strateji olmaktan ziyade, ihracatı artırma politikası olarak nitelenebilir.

Söz konusu politikanın dayandığı uygulamalar dört başlık altında toplanabilir:

1)Devalüasyonlarla paranın değeri düşürülerek, aşırı değerli kurun ihracat üzerinde yapacağı olumsuz etki engellenmiştir.

2) İç talep kısılarak, üretim dış talebe yönlendirilmiştir.

3)Gümrük duvarları ve korumacılık azaltılarak, uluslar arası rekabet Türk sanayicisinin gündemine sokulmuş, verimlilik ve kalite anlayışı gelişmiştir.

4)İhracata sağlanan doğrudan parasal desteklerle yapay bir rekabet gücü oluşturulmuş, yapısal bir rekabet gücü kazanmak için gerekli politikalar uygulanamamıştır.

4.2. Türkiye’de Kapitalist Gelişimin Çevresel Biçimleri

Düzenleme Kuramı’nın gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler için öngördüğü kapitalist gelişim safhaları üzerinde daha önce durulmuştu. Buna göre, gelişmiş ülkelerde kapitalist gelişim sürecinin üç safhası; 1)Yaygın Birikim Rejimi, 2) Yoğun Birikim Rejimi:Fordizm, 3) Esnek Birikim Rejimi: Post-fordizm olarak belirtilmişti. Kapitalist gelişimin bu safhalarına karşılık, çevre ülkelerde aldığı biçimler ise: 1) İlkel Birikim Rejimi, 2) Alt-fordizm, 3) Kanlı Taylorizasyon, 4) Çevresel Fordizm olarak açıklanmıştı. Yukarıdaki safhaları farklı bir biçimde nitelendiren Arın’ın sınıflaması, bu bölümde değinilen konular açısından oldukça aydınlatıcıdır

- “1. Geleneksel ihracata dayanan birikim rejimi (İlksel birikim rejimi)
- 2. Geleneksel (erken) ithal ikâmesine dayanan birikim rejimi; Alt- fordizm
- 3. İhraç ikâmesine dayanan birikim rejimleri
 - a)Vahşi Taylorizm
 - b) Çevre Fordizmi” (Ç.Şahin,2000:256)

Yine daha önce değinildiği üzere, çevre ülkelerde yaşanan söz konusu gelişim evrelerinde, merkezin ihtiyaçları belirleyicidir. Ancak, bunlar her ülkenin kendine özgü koşulları içerisinde şekillenirler. Bu bölümde, düzenleme kuramına göre, kapitalist gelişimin çevresel biçimlerinin Türkiye’de nasıl gerçekleştiği açıklanmaya çalışılacaktır. Burada, kilit noktalardan bir tanesini merkezin belirleyiciliği oluşturmaktadır. Çünkü merkezin egemenliği, sadece güçlü ekonomisi ile uluslararası piyasaları şekillendirmesi biçiminde değil, aynı zamanda merkezin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik iktisat teorilerine dayalı stratejileri çevre ülkelere ekonomik gelişmenin bir reçetesi olarak dayatması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye'nin konumu, Arın'ın yukarıda belirtilen sınıflandırmasından da yararlanılarak geleneksel ihracata, ithal ikâmesine ve ihraç ikâmesine dayalı gelişme stratejileri temel alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.2.1. İlkse Birikim Rejimi ve Türkiye

Büyük ölçüde uluslararası piyasalar tarafından düzenlenen ilkse birikim rejiminde, geleneksel ihracata yönelik bir üretim tarzı hakimdir (Ç.Şahin,2000:257). Geleneksel ihracat, az gelişmiş ülkelerin, sanayileşmiş ülkelere gıda ve hammadde ihraç etmesi yönünde ihtisaslaşması olarak açıklanabilir. İlkse birikim rejiminde, sanayi devrimini gerçekleştiren ülkeler için çevre ülkeler, hem üretimdeki artışları sağlayacak hammadde ve iş gücü kaynağıdır, hem de artan üretimin eritileceği bir pazar işlevi görmektedir.

Bu dönemde ekonomi çevrelerindeki hakim paradigma, uluslararası serbest ticarettir. Çevre ülkelerde uygulanan ekonomik politikalar, özellikle Smith ve Ricardo'nun az gelişmiş yapılar için karşılıklı çıkar anlayışını savunan teorilerine dayanmaktadır. Bu anlayışa göre, bir ülkenin başarılı olduğu alanda üretim yapması hem kendisinin hem de diğer ülkelerin çıkarı için en uygun yoldur.

Smith'in her bir ülkenin ayrı bir üretim alanında uzmanlaşarak, uzmanı olduğu malı satıp, diğerlerini dışarıdan alması gerektiği tezini takip eden Ricardo, mukayeseli maliyetler kuramını ortaya atmıştır. Bu kuram, her ülkenin en düşük maliyetle elde ettiği işte uzmanlaşması gerektiğini savunmaktadır. Bu anlayışlar temelinde merkez ülkeler, uluslararası serbest ticareti çevre ülkelere dayatarak, onları hammadde üretimine itmişler ve sanayileşmelerini engellemişlerdir. Geleneksel ihracat ile karakterize olan ilkse birikim rejiminde, çevre ülkeler, hammadde ihraç ederken, en temel tüketim maddelerini dahi merkezden ithal etmektedirler. Bu durum, çevre ülkelerde çok eskiden beri var olan geleneksel zanaat üretimine de büyük bir

darbe indirmiş ve onu, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır (Ayata,1991:11).

İlksel birikim rejimi safhasını Türkiye için değerlendirirken, Osmanlı döneminden başlamak gerekir. Zira, Türkiye ekonomik gelişimini Osmanlı'dan aldığı miras üzerinde gerçekleştirmiştir. H. Şahin (2000)'e göre Osmanlının ekonomik, siyasi ve kültürel gerileme sürecine girdiği dönem Batı Avrupa ülkelerinin sanayi devrimini gerçekleştirdiği zaman kesitine rastlar.

Hüseyin Şahin (2000:37), imparatorluğun her alanda daha ileri bir konumdayken, bu ülkeler karşısında gerilemesini, Osmanlıda mevcut olumsuzlukların aşılmasını engelleyen nedenlerin Batının yükselişini sağlayan etkenlerle aynı olmasına bağlar. Buna göre, 16. yüzyılın sonlarında İmparatorluk yeni toprak kazanımının sınırlarına gelmiş ve bu yoldan sağlanan gelirler kesilmiştir. Aynı süreçte dünya ticareti Akdeniz limanlarının dışında gerçekleştirilmeye başlanmış, Yeni Dünyanın altın ve gümüş arzı para fiyat dengesini sarsmış, İngiltere'de ortaya çıkan yeni üretim biçimi ve teknolojik gelişmelerle Batı Avrupa ülkelerinde atölye üretiminin yerini büyük fabrikalarda gerçekleştirilen kitle üretimi almıştır. Osmanlı, bir taraftan elindeki askeri, ticari ve ekonomik üstünlüklerini kaybederken, diğer yandan mevcut kurumları bozularak dinamizmini kaybetmeye başlamıştır. Bu sayılanlar ve bu çalışmanın konusunu aşan diğer pek çok etkenin bir araya gelmesi Osmanlı Devleti'nin sanayi devriminin dışında kalmasına ve çöküşünün hızlanmasına neden olmuştur.

Sanayi devrimini ilk olarak gerçekleştiren İngiltere, artan üretimini iç pazarda eritemediğinden ve yükselen hammadde ihtiyacından dolayı komşularından başlayarak çevre ülkeleri serbest ticarete zorlamıştır. Ancak İngiltere dışındaki yeni sanayileşen ülkeler, buna direnerek bir taraftan gümrük duvarları yoluyla geleneksel sanayilerini korurken, diğer taraftan yeni teknolojileri uygulamaya koymuşlardır. Böylece, İngiltere ile aralarındaki farkın açılmasına izin vermemişlerdir. Osmanlı ise, bunun tersine içinde

bulunduğu koşulların da zorlaması sonucu aynı korumacılığı uygulayamamış ve gelişen teknolojinin gerisinde kalarak bunları uygulamaya koyamamıştır. 1838'de İngiltere ile yapılan serbest ticaret anlaşması ile başlayan süreçte Osmanlı, pazarını yabancı sınai ürünlere açmış, böylece Osmanlının bu ürünlerle rekabet etme gücüne sahip olmayan yerli sanayii hızla yıkıma sürüklenmiştir. Süreklilik kazanan savaşlar, merkezi yönetimin elinde toplanan tarımsal artığın yeniden üretimde kullanılmasını engellemiştir (Kepenek ve Yentürk,2005:9).

Sonuç olarak: Osmanlı kendi sanayiini geliştirememekle kalmamış, mevcut geleneksel sanayisini de çöküşten kurtaramamıştır. Dış ticaretin yapısı değişerek, daha önce kendi ürettiği ürünleri ithal eden, tarımsal ve madensel hammaddeler ihraç eden az gelişmiş bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır (H. Şahin,2000:3).

Aynı yapı, Türkiye'nin özel teşebbüsü güçlendirerek kalkınmasını gerçekleştirmeye çalıştığı Cumhuriyetin kuruluş yılları için de geçerli olmuştur. Bu dönemde H. Şahin (2000:44)'in değindiği üzere, Türkiye ekonomisi, bağımlı ve dışa açık bir hammadde ekonomisi niteliği taşımaktadır. Savaş koşulları, zaten çökmüş olan zanaat üretimini de yıkıma uğratmıştır. Gıda, tekstil gibi temel tüketim maddelerinin hemen hepsi ithalat yolu ile karşılanmaktadır. İthalatta tüketim mallarının payı %70'in üzerindedir. İhracatta ise, işlenmemiş hammadde niteliği taşıyan tarımsal ürünlerin oranı %85'in üzerinde, madencilik ürünlerinin ise %5 civarındadır. İhracatın yalnızca %10'luk bir bölümü sanayi ürünleri sayılan maddelerden oluşmaktadır.

4.2.2. Altfordizm ve Türkiye

Çevre ülkelerin kapitalist gelişimindeki ikinci safha, düzenleme kuramında alt-fordizm olarak adlandırılmakta ve çevre ülkelerde ithal ikâmecî politikalarla karakterize olmaktadır (Lipietz,1998:49).

Gelişmiş ülkelerde, üreticiler arasında yaşanan büyük rekabet ve ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sonucu, piyasada ayakta kalabilmek, teknolojiyi en iyi şekilde takip edip uygulamakla mümkün hale gelmiştir. Teknolojik yenilikler, özellikle üretim araçları sanayiinde ortaya çıkmakta ve bu mallar tüketim ürünleri satan firmalara pazarlanmaktadır. Artan rekabetin teknolojiyi en verimli bir şekilde uygulamaya koyma zorunluluğu, üretim artışını da beraberinde getirmiştir. Lipietz (1993:68) durumu, büyük kapitalist ülkelerin hakimiyeti altındaki sermaye mallarının genişletilmiş yeniden üretimi şeklinde ifade etmiştir.

Aşırı üretim, daha önce de üzerinde durulan 1929 Dünya Buhranına yol açmıştır. Buhranın en önemli sonuçlarından bir tanesi, az gelişmiş ülkelerde geleneksel ihracata dayalı ekonomiyi işlemez hale getirmesi olmuştur. Dünya buhranının getirdiği sorunlar karşısında her ülke kendi ekonomik ve siyasal yapılanmalarını yeniden düzenleyerek koşullara uyum sağlamaya çalışmıştır (Ç. Şahin, 2000:46).

Böylece az gelişmiş ülkeler, daha önce ithal edilen malların üretiminin önemli ölçüde yurt içinde gerçekleştirilmesini hedefleyen ithal ikâmecî sanayileşme stratejilerine başvurmak durumunda kalmışlardır. Çünkü buhran yıllarında, geleneksel ithalat (tüketim malları ithalatı) zorlaşmış, az gelişmiş ülkelerin ihraç mallarını oluşturan hammadde talebi hızla gerilemiş ve fiyatlar düşmüştür. Dolayısıyla 1914-1945 döneminde az gelişmiş ülkelerde uygulanan ithal ikameci stratejiler bilinçli bir tercih değil, dönemin ekonomik ve siyasi konjonktürünün zorlaması sonucu ortaya çıkmıştır (Ongun, 1991:44-49).

İthal ikâmecî sanayileşme, birbirinden kesin çizgilerle ayrılan aşamalı bir süreç izler. Birinci aşama, daha önce ithal edilen nihai tüketim mallarının (önce gıda, tekstil gibi temel tüketim malları, ardından dayanıklı tüketim malları) ithal girdi ve makinelerle üretimidir. Bu aşama pazarı geniş ve

teknolojisi kolay malların yerli üretimine geçilmesini içerdiğinden pek sorun yaratmamaktadır. İkinci aşama, imalat sanayiinin daha ileri aşamalarını meydana getiren ara malları ve yatırım mallarının üretimidir. Söz konusu aşamalarda ilerleme kaydedildikçe teknoloji giderek karmaşılaşır ve sermaye yoğunluğu artar. Bu durum, teknoloji tekeline sahip yabancı sermayeye olan bağımlılığı arttırarak teknoloji ithaline giderek daha fazla kaynak aktarılmasını gerektirir.

Türkiye ithal ikâmecî sanayileşmenin ilk aşamasını, 1930'larda yukarıda açıklanan gelişmelere paralel olarak kendine özgü bir devletçilik anlayışı ile uygulamaya koymuştur. Daha önce Türkiye'de devletçilik uygulamasının nitelikleri ve bu uygulamanın doktriner değil pragmatik bir görünüm arz ettiği açıklanmıştı. Bu çerçevede, devletçiliğe dayalı bir ithal ikâmecî sanayileşme stratejisinin uygulanmasının iç ve dış nedenleri ile sonuçları üzerinde durulmuştu. Bunlara tekrar kısaca değinilecek olursa bunlar; Lozan konferansının gümrük duvarlarına ilişkin hükmünün 1929'da kalkması, dünya ekonomik buhranının ithalat ve ihracat üzerindeki olumsuz etkisi ve tamamen özel teşebbüse dayalı bir sanayileşme politikasının başarısızlığa uğraması olarak sıralanabilir. Bu şartlar altında, özel teşebbüse faaliyet alanı bırakılarak, ülkenin mevcut kaynakları çerçevesinde devlet eliyle sınai tesislerin kurulması yoluyla ithal ikâmesine dayalı sanayileşme uygulamasına geçilmiştir.

Bu uygulama sonucunda temel tüketim maddelerinin yerel üretimi büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Buluş (2003:40-47)'a göre, bu dönem, özellikle sanayi kesiminde fon aktarımı, yüksek gümrük duvarları ve denk bütçe politikası gibi tedbirlerin tavizsiz uygulandığı ithal ikâmecî bir sanayileşme ile karakterize olur. Sanayileşme hamlelerinin, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte kesintiye uğradığı bu dönemde, Türkiye ekonomisi kendi kendine yeterli ve içe kapanık bir nitelik arz eder.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, yeni bir dünya düzeni kurulmaya çalışılırken, birden bire az gelişmiş ülkeler ve onların sorunlarına olan ilgi hızla artarak literatürde kalkınma iktisadı olarak geçen yaklaşımlar tüm dünyada kabul görmeye başlamıştır. Ç, Şahin (2000:44-48)'e göre bu durum, bir tesadüf değildir. Fordizimin egemen üretim biçimi haline geldiği bu dönemde, üretimin muazzam ölçüde artması ile sermayenin uluslararasılaşması ihtiyacı doğmuştur. Yine bu dönemde, bir dizi az gelişmiş ülke bağımsızlıklarını elde etmiştir. Bir diğer önemli gelişme ise, ABD'nin hegemonik bir güç olarak ortaya çıkması ve dünyadaki mevcut sistemi kendi dinamiklerinin gereklerine göre düzenleme çabası içine girmesidir.

Kalkınma iktisadının temel argümanları şöyle sıralanabilir:

- Bütün toplumlar zorunlu olarak aynı tarihsel aşamalardan geçer. Az gelişmiş ülkeler, bu tarihsel süreci geriden takip eden ülkelerdir.
- Kalkınma ve büyüme özdeş kavramlardır. Büyümede belirleyici olan sanayileşmedir. Az gelişmiş ülkelerin temel hastalığı, endüstriyel az gelişmişliktir.
- Sınırlı tasarruf ve yatırım imkânlarına sahip bu ülkeler, ellerindeki sınırlı imkânları dahi yapısal sorunları nedeniyle üretici olmayan biçimlerde kullandıklarından kendi kendilerine kalkınamazlar.
- Az gelişmiş ülkeler tasarruf ve yatırım imkânlarını, kullanılmayan kaynaklarını ancak gelişmiş ülkelerin desteği ve devlet müdahaleleri ile harekete geçirebilirler.
- Bu, ancak belirli hedeflere ulaşmak için gerekli olan yolları ve çalışmalarını bir araya toplayan ve ithal ikâmesine dayanan genel kalkınma plânları ile gerçekleştirilebilir.

Bu görüşler temelinde ABD'nin Marshal yardım programı ve Bretton Woods toplantısında alınan kararlarla ithal ikâmecî stratejiler, ikinci dünya savaşından sonra topyekûn sanayileşme çabası içine giren ülkelerde, ekonomik gelişmenin bir reçetesi olarak uygulamaya konulmuştur. Bir sanayileşme stratejisi ve sermaye birikim modeli olarak ilk dönemlerde oldukça hızlı bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesine olanak veren bu uygulama, 1970'lere gelindiğinde döviz dar boğazları ve enflasyon biçiminde somutlaşan ekonomik buhranlarla sonuçlanmış ve derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır (Ongun,1991:60).

Türkiye'de savaşla birlikte kesintiye uğrayan ithal ikâmecî sanayileşme çabaları İkinci Dünya Savaşının ardından dünyadaki gelişmeler doğrultusunda önemli bir politika değişikliği ile yeniden uygulamaya konulmuştur. Söz konusu politika değişikliği, o güne kadar taviz verilmeden uygulanan dış ticaret dengesini koruma amacından vazgeçilerek, ülkenin dış yardımı, kredi ve yabancı sermayeye açılmasıdır. Bu süreç 1960'larda başlayan plânlı kalkınma uygulamaları ile 1980'lere kadar sürmüştür.

İkinci Dünya Savaşının ardından ithal ikâmecî sanayileşme stratejisinin Türkiye'de aldığı görünüm ve nitelikleri Eser (1993:60-70)'e göre şöyle açıklanabilir: Türkiye'de 1980'lere kadar bilinçli bir şekilde uygulanan bu birikim rejimi, dünyadaki genel eğilime uygun olarak devlet himayesinde ithal ikâmecî bir özellik göstermiştir. Buna göre devlet, ekonomiye giderek artan müdahalelerde bulunmaktadır , iç pazara yönelik olan bu birikim rejimi doğal olarak geniş bir iç pazar gerektirmektedir. Tüketim mallarının ikâmesine dayanan ilk aşamada pazarı geniş ve teknolojisi kolay malların üretimi yapıldığından, 1960'ların sonuna kadar yüksek birikim ve büyüme hızları sağlanmış, daha önce ithal edilen malların düşük yoğunlukta sermaye ve kolay teknolojilerle üretimi, döviz tasarrufunu da mümkün kılmıştır.

1960'ların sonundan itibaren devletin daha önce demir-çelik gibi bazı sektörlerde yaptığı yatırımlar ve oluşan sermaye birikimi ile ithal ikâmesinin ikinci aşamasına yani ara ve yatırım mallarının üretimine geçilmiştir.

Giderek daha çok sermaye ve ileri teknoloji gerektiren bu aşamanın devam ettirilebilmesi, istikrarlı bir döviz gelirini gerektirmektedir. Ancak, mutlak bir korumacılık altında yapılan sanayi yatırımları, kalite ve verimliliği artırma yoluna gitmeyen, yeni teknolojiler ve yöntemlerden yararlanmaya çalışmayan, verimlilik düzeyi düşük ve rekabet gücü zayıf bir sanayi yapısı ortaya çıkarmıştır. Bu yapı, ihracatını arttırarak gereksinim duyduğu döviz girdisini sağlayamamıştır. Bu durum, döviz dar boğazı ve ithalat bağımlılığında artışla sonuçlanmıştır. Böylece, ithal ikâmecî birikim rejiminin ara ve yatırım mallarının ikâmesini amaçlayan ileri aşaması tıkanmıştır. 1973'teki petrol krizi ile birlikte Türk ekonomisi, tarihinin en büyük krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Kriz kendisini üretim dar boğazları, büyüme hızının düşmesi, birikim ve yatırımların yavaşlaması, dış açıkların artması ve yüksek bir enflasyon şeklinde göstermiştir.

Yeldan (2004:38-40)'a göre, 1970-1976 dönemi ithal ikâmecî sanayileşmenin ikinci evresini oluşturmaktadır. Bu dönemde Türk ekonomisi, üretim malları üreten, ara mallarında kamu sektörü öncülüğünde hızlı bir yatırım programını devreye sokmuştur. Devlet, hem yatırımcı hem de üretici aktör olarak ekonomik faaliyetlere katılmış, ve sabit sermaye yatırımları yüksek bir tempoda sürmüştür. Bu hızlı büyüme sayesinde oluşan geniş ve etkin yurt içi pazar, koruma altındaki özel sanayi kesimine yüksek kârlılık ve rant gelirleri sağlamış, ancak, 1977'den itibaren ithal ikâmecî modelin sınırlarına ulaşılmıştır. Sanayiın, kullandığı dövizî kendi iç dinamiği ile kazanamaması, ithal girdilerine bağımlı sanayi sektörlerinin büyüme hızının düşmesine yol açmıştır.

4.2.3. Kanlı (İlkel) Taylorizm ve Türkiye

Lipietz tarafından kanlı Taylorizm olarak adlandırılan kapitalist gelişim evresi, Türkiye'deki literatürde genelde ilkel Taylorizm olarak ifade edilmektedir. İlkel Taylorizm, tasarrufun büyük ölçüde düşük ücretlerden elde edildiği, niteliksiz iş gücünün, mekanizasyona dayalı, basit teknolojik süreçlerde kullanıldığı, bu yolla elde edilen rekabet üstünlüğü ile ihracata yönelik üretimin gerçekleştirildiği bir birikim rejimidir. Bu birikim rejimi, az gelişmiş ülkelerde ihracata yönelik sanayileşme politikaları şeklinde ortaya çıkmıştır.

Çiğdem Şahin (2000:264), bu birikim rejiminin ortaya çıkışını Arın'a dayanarak açıklar. Buna göre, az gelişmiş ülkeler, geleneksel ihracatla bir yere varamayacaklarını uzun süren deneyimler sonunda öğrenmişlerdir. Bu nedenle içine düştükleri ithal ikâmesi krizlerini azaltma yolu sanayi mallarının ihracatı olarak belirginleşmiştir. Mevcut birikim rejimi ile böyle bir dönüşüm gerçekleştirilemeyeceğinden, ihraç ikâmesine dayanan birikim rejimi ve buna tekabül eden düzenlemeleri sağlayacak politikaları uygulamaya koymuşlardır.

Az gelişmiş ülkelerde ihraç ikâmesine dayanan birikim rejimi, fordizmin kriz belirtilerinin ortaya çıktığı dünya konjonktüründe belirmiştir. Bu ortamda, yeni sanayileşen ülkelerin ucuz emek gücü, kâr hadlerini arttırmanın kaynaklarından biri olarak, kitle üretimi yapan sermayenin ilgisini çekmeye başlamıştır. Aslında bu durum, Piore ve Sabel (1984)'in gelişmiş ülkelerde krizden çıkışın anahtarı olarak sundukları esnek uzmanlaşma modelini açıkladıkları teorilerinde de ifadesini bulmaktadır. Bilindiği üzere yazarlar, kitle üretim sistemlerinin az gelişmiş ülkelere transfer edilerek yüksek teknoloji ve yeni üretim teknikleri kullanan esnek uzmanlaşmaya dayalı sanayilerin, gelişmiş ülkelerde kalmasını önermektedirler.

Bu doğrultuda pek çok az gelişmiş ülkenin tekstil, ayakkabı ve elektronik montaj sanayii gibi emek yoğun sektörlerde uluslararası pazara

girmek için uygulamaya koydukları ihracata yönelik sanayileşme stratejisini Ongun (1991:72-81) kısaca şöyle açıklar: İhracata yönelik sanayileşme, bir ülkenin uluslararası gelişme potansiyeline sahip sanayi dallarında uzmanlaşarak ve dünya piyasaları için üretimi temel alarak gelişmesini hedefleyen bir sanayileşme stratejisidir.

Söz konusu sanayiler, dolaylı (alt yapı yatırımları, girdilerin düşük fiyatlandırılması vb.) ve dolaysız (düşük faizli krediler gibi) sübvansiyonlarla özendirilir. Ancak bu sübvansiyonlar, ihracata yönelik sanayilerin kurulmasından kısa bir süre sonra kaldırılmalıdır. Bu stratejinin ana özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Dış ticaret rejimi serbesttir ve uluslararası sistemle tam bir bütünleşme için çaba gösterilir. Ülke, uluslararası sistem içindeki rolünü kabul eder ve en önemli olan avantajı olan ucuz iş gücünden yararlanarak ihracatını arttırmaya çalışır.

2. Devletin rolü, özel girişim kararlarını piyasa sinyallerine göre verdiği için, özel girişimcilerin yatırım ve pazarlama faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmelerine yardımcı olmaktır.

3. Yüksek bir tasarruf ve yatırım eğilimine sahip, risk üstlenmeye hazır girişimci kesimini ile beceri ve eğitim düzeyi yüksek bir iş gücünün varlığını gerektirir.

4. Özellikle başlangıç aşamalarında tekstil, konfeksiyon, deri eşya ve mobilya gibi emek yoğun malların ihracatında uzmanlaşılır. Ülke çok uluslu şirketlerin yatırımlarını çekebildiği ölçüde ev aletleri, otomobiller, elektronik tüketim malları ve iletişim sistemleri gibi kalemleri üretebilir.

5. Özellikle ilk aşamalarda, ücretleri düşük düzeyde tutma eğilimi çok güçlüdür.

6. İleri teknoloji ve yabancı yatırımlara aşırı bağımlılık ve sanayi dalları arasındaki bağların zayıflığı nedeniyle gerekli girdilerin ülke içinde üretilmemesi sınai yapının derinleşmesini engeller.

Türkiye, 1970'lerin sonunda girdiği ekonomik darboğazı, diğer az gelişmiş ülkeler gibi ihracata yönelik bir ekonomi politikası izleyerek aşma yolunu seçmiştir. Bu süreçte, 1980 yılında 24 Ocak kararları olarak anılan istikrar programı ile başlatılmış ve uzun döneme yayılmış köklü bir dönüşüm hedeflenmiştir. Bu dönüşüm, dışa açılma süreci ile dünya piyasalarıyla bütünleşmeyi içermektedir. 24 Ocak Kararları ile ekonomi mekanizmalarında pazar fiyatları belirleyici unsur haline getirilmiş, mal ve hizmet ihracatını arttırmaya yönelik önlemler alınmıştır.

1980'lerde, gelişmiş ülkelerin gündemini teknolojik gelişme, yeni üretim teknolojileri üretim sistemleri oluştururken, Türkiye'nin diğer az gelişmiş ülkeler gibi böyle bir gündem oluşturması mümkün olmamıştır. Çünkü, yaşadığı kriz nedeniyle yeterli döviz rezervlerine ve kendi teknolojisini geliştirme olanağına sahip değildir. Dolayısıyla uluslararası piyasalara uyum sağlayabilmek için ihracata yönelik gelişme stratejisine dayalı olarak ihracatını ve yabancı sermaye girişlerini artırma yoluna gitmiştir.

Eraydın (1992:69), bu süreçte Türkiye'nin 1980'li yıllarda dış ticaret ve yabancı sermaye konularına ağırlık verdiğini, buna karşılık sanayileşmenin geri plânda kaldığını belirtmektedir.

1980 sonrasında Türkiye'de uygulamaya konulan ekonomi politikalarının genel niteliklerine bakıldığında, bunların daha önce açıklanmaya çalışılan ihracata yönelik gelişme stratejisinin niteliklerini taşıdığı görülmektedir. Buna göre ilk olarak, iç ve dış piyasalarda fiyat serbestisinin ve piyasa mekanizmasının kamusal düzenlemelere konu

olmadan serbestçe işlemesi amaçlanmış ve buna yönelik önlemler alınmıştır. İkinci olarak bu düzenlemeler, üretimin ve birikimin uluslararası rekabetçi iş bölümü (mukayeseli üstünlükler) kurallarına göre yapılması ve bu yolla dünya ekonomisi ile bütünleşilmesi amaçlanmıştır (Eser,1993:72).

Bu çerçevede ekonominin yapısını, özel sektörün öncülüğünde sürdürülecek olan pazar ekonomisine dayandırmak için özellikle ihracata yönelik imalat sanayiinin ve ticaretin önünün açılmasına çalışılmıştır. Bu doğrultuda alınan önlemlerden biri, ihracata yönelik sanayileşmenin temel özelliklerinden bir tanesi olan ücretlerin düşürülmesidir. Böylece dünya iş bölümünde, az gelişmiş ülkelerin temel üstünlüğü olan iş gücü fazlalığının, verimliliği artırma ve yabancı sermayeyi çekme amacıyla kullanılması hedeflenmiştir. Uygulamanın bir diğer amacını ise, yurt içi talebin daraltılması yoluyla, yurt dışı pazarlara ihraç edilecek bir artığın yaratılması oluşturmaktadır (Yeldan,2004:44).

Alınan bir diğer önlem, teşvikler yoluyla ihracatın özendirilmesidir. Eraydın (1992:76), kuramsal olarak bu teşviklerin üretim, pazarlama ve ihracat sonrası teşvikler olmak üzere, ihracatın farklı aşamalarında yapılabileceği üzerinde durduktan sonra, Türkiye'de özellikle 1980'lerin ilk yarısında sağlanan teşviklerin ihracatın son aşamasına yönelik olduğunu, bu durumun, teşviklerin haksız rekabete yol açtığı şeklinde eleştirilere neden olduğunu belirtir.

Yeldan (2004:44-45)'a göre, ihracatçı sektörlerle yönelik teşvikler, vergi iadesi, ithal girdilerde vergilerden muafiyet ve teşviklendirilmiş kredi kullanımı gibi yollarla gerçekleştirilmiştir. Devletin yoğun desteği ve denetimi altında, ihracata yönelme stratejisi kısa zamanda meyvelerini vererek imalat sanayiinde reel ihracatı 1988 sonuna kadar önemli ölçüde arttırmıştır.

Ancak, yürütülen bu politikaların en önemli eksikliği yeni yatırımlar yoluyla ihracata yönelik üretim kapasitesini arttırmaya yönelik önlemlerin

alınmayışı olmuştur. Bu durumun iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin temel özelliklerinden biri olan, kamunun ekonomideki payını azaltma amacıdır. Bu amaç doğrultusunda kamu yatırımları azaltılmış, yatırımların özel sektör eliyle gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Fakat, öngörülerin aksine özel sektör yatırımları daha çok ticaret ve hizmet sektörlerine yönelmiştir. İkinci neden ise, 1980'lerde devralınan sanayi yapısının temel karakteristiklerinden birisini düşük kapasite kullanımının oluşturması ve yeni yatırımlara gidilmeden üretimi artırma olanağının bulunmasıdır (Eraydın,1992:93).

Yukarıda açıklanan nedenlerle daha önce de değinildiği üzere, 1980-1988 arası dönemde ihracat artışları büyük ölçüde mevcut kapasite kullanımının artırılması ile gerçekleştirilmiş, üretimin geliştirilmesine yönelik yeni arayışlara gidilmemiş ve sanayi kesiminde yapısal bir dönüşüm sağlanamamıştır. Yülek (1998:18)'e göre, 1980 sonrasının ihracat patlamasının atıl kapasitenin kullanımı yolu ile gerçekleştirilmesi ve devlet müdahalesinin akılcı ve tutarlı olmaması, Türkiye'de genel tasarım ve makine üretim teknolojisinin gelişimini engelleyerek hızla yükselen ihracatın 1988'den sonra düşüşe geçmesine yol açmıştır. Ona göre kapsamlı ve tutarlı bir gelişmenin gerçekleştirilebilmesi için üretim kapasitesinde ve yatırımlarda da hızlı bir artış sağlanması gereklidir.

1980 sonrasında yaşanan dönüşümün bir diğer önemli veçhesini, yabancı sermaye girişini artırma yönündeki çabalar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, 1983 sonrası yabancı sermaye girişine yönelik önlemler alınmış, 1989'da uygulamaya konulan finanssal serbestlikle yabancı sermayenin önündeki engeller neredeyse tamamen ortadan kaldırılmıştır. Böylece yabancı sermaye girişi hızlanmış, daha fazla kredinin yabancı finans kanalları ile ülkeye gelmesi sağlanmıştır.

Ancak, yabancı sermayenin ilgi odağı ticaret, turizm ve bankacılık sektörleri olmuş, sanayi sektörüne yönelik ilgi ise kısıtlı kalmıştır. Ayrıca,

ülkeye giren yabancı sermayenin önemli bir bölümünü spekülâtif, kısa süreli sermaye girişleri oluşturmuştur. Dolayısıyla yabancı sermaye girişi artarken, bu sermaye uluslararası rekabet gücüne sahip olabilecek, yeni teknolojileri benimseyen ve bunları ihracat için üreten alanlara yönelmemiştir. Bu nedenle Türkiye'ye giren yabancı sermayedeki artış, umulanın aksine sanayi yatırımı açısından yapısal bir değişim getirmemiştir (Eraydın,1992:85-89).

Tüm bu gelişmeler sonucunda, 1980-1988 döneminde atıl kapasitelerin kullanımı ve düşük ücret politikaları yolu ile bir ihracat patlaması gerçekleştiren Türkiye, ürün tasarımı ve makine üretim teknolojisini geliştirerek sermaye yoğunluğu olan alanlara yönelmediği için dışa açılmanın getirdiği rekabet ortamını verimlilik artışları yönünde kullanamamıştır. Dönemin sonunda izlenen yolla sanayileşme stratejisinin sınırlarına gelindiğinden sürdürülebilir bir büyüme ve gelişme ortaya çıkmamıştır.

Bundan sonra yaşanan süreçte Köse ve Yeldan (1998:46-56)'a göre, ücret daraltılmasına dayalı klasik birikim süreci sona erdiğinden, yeni tür kaynak aktarımı mekanizmalarının uygulanması zorunlu hale gelmiştir. Kaynak aktarımı, özel sektörün kâr marjlarında bir aşınma ile karşılanabilecekken devlet tüm maliyetleri üstlenerek özel sektörün kârlılığının korunmasını hedeflemiştir. Böylece kamunun borçlanma gereği hızla artmış ve Türkiye ekonomisinin birikim ve yatırım öncelikleri tamamen uluslararası piyasaların denetimine veren yüksek ulusal faiz ve düşük döviz kuru tarafından belirlenmeye başlamıştır. Ülkeye giren spekülâtif yabancı sermaye, ithalat ve tüketim hacmini genişletmiş, ihracatta sürdürülebilir bir artışı engellemiştir. Ekonomideki iktisadî öncelikler, üretim dışı sermaye birikimine yönelmiş, denetim dışı bırakılan sermaye hareketleri reel üretim açısından bir istikrarsızlık unsuruna dönüşerek, ekonominin dengeli büyümesini imkânsız hale getirmiştir. Böylece beklentilerin aksine Türkiye, ihracata yönelik olarak sanayileşememiştir.

Beklenen, sermayesi artan ve dış pazarları tanıyan şirketlerin sermaye yoğun ve daha sofistike ürünlerin üretimine geçmeye zorlanması, düşük ücretlerin artan verimlilikle birleştirilerek uluslararası piyasalarda rekabet gücünün giderek artırılması iken sonuç böyle olmamıştır. Örneğin, tekstil sektöründe dünyanın en önemli üreticilerinden biri haline gelen Türkiye'nin, tekstil makineleri üreten ve kendi markalarını yaratmış bir ülke konumuna gelmesi mümkündü. Ancak süreç, Türkiye'nin yukarıda ortaya konmaya çalışılan ekonomik konjonktüründe böyle işlememiştir. Tersine, Türkiye tekstil makineleri ithalatına bağımlı, düşük kâr oranları ile üretim yapan ülke konumunda kalmıştır (Yülek,1998:18-19-52-55).

Sonuçta Türkiye, düşük ücret ve emek verimliliğinin yaygın olduğu Taylorist birikim modelinin başarılı bir şekilde uygulayarak bir sonraki aşamaya geçememiştir. Bazı az gelişmiş ülkeler kanlı Taylorizmi bir süre uyguladıktan sonra atölye devletleri olmaktan çıkıp, daha zengin bir birikim rejimi olan çevre fordizmine geçmişlerdir. Fakat Türkiye'de, gelişmiş ülkelerin de umduğunun aksine bu dönüşüm yaşanmamıştır (Ç. Şahin, 2000:265).

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜÇÜK VE ORTA BÜYÜKLÜKTEKİ İŞLETMELER

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de dinamik ve sürükleyici unsurlardan biri olan KOBİ'ler özellikle kitle üretiminin elverişli olmadığı ve üretim biriminin veya satış miktarının çok düşük olduğu sektörlerde en etkin işletme biçimidir. Genel olarak az sermaye kullanımı yanında düşük düzeyde yönetim giderleri ve daha çok el emeği ile çalışan, çabuk karar verme yeteneğine sahip, ucuz bir üretim gerçekleştiren iktisadi teşebbüsler olarak ifade edilebilir (Uludağ ve Serin,1991:14).

Günümüzde, gerek fordizmden post-fordizme, gerekse sanayi toplumundan bilgi toplumuna ya da sanayi ötesi topluma geçiş tartışmaları ve dünya ölçeğinde yaşanan gelişmeler, küçük ve orta boy işletmelerin hem ekonomik hem de sosyal alandaki öneminin artışına işaret etmektedir. Kitle üretimi ve ölçek ekonomilerinin hem teori hem de uygulamada hakim olduğu dönemlerde, küçük ve orta boy işletmelerin yoğunluğu ekonominin sağlıklı işlemediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilirken, günümüzde durum değişmiş ve bu işletmeler, ekonomik ve sosyal gelişmenin motor gücü olarak görülmeye başlanmıştır.

Gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında, standartlaştırılmış malları kitlesel ölçekte çok düşük bir maliyetle üreten fordist ekonomi sistemine dayalı olarak işleyen büyük ölçekli işletmeler ekonomiye hakim olmuşlardır. Ancak işleyişi standart üretim kalıplarının ve istikrarlı kitlesel pazarların varlığına bağlı olan bu üretim biçimi 1960'ların ikinci yarısından itibaren önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Teknoloji ve haberleşmede yaşanan baş döndürücü gelişmeler, standart ürünlere doymuş kitle pazarlarının istikrarsızlaşması, tüketim kalıplarının hızlı bir değişim sürecine girmesi vb. gelişmeler ve 1970'lerde yaşanan petrol krizi ile birlikte büyük

ölçekli işletmeler, yeni durumun gerektirdiği koşulları yerine getiremez ve taleplerine cevap veremez hale gelmiştir. Aynı süreçte küçük ve orta boy işletmelerin krizden çok daha az etkilendikleri, hızlı değişim sürecine daha iyi uyum sağladıkları ve istihdam sorununa çözüm üretebilecekleri gözlenmiştir. 1980'lerle birlikte endüstriyel birikim ve başarı arasındaki ilişki Henry Ford'un umduğunun tam tersidir: Japonya sağlam küçük firma sektörü ile büyüyor, Büyük Britanya yüksek birikim ekonomisi ile gevşemiştir. (Piore ve Sabel,1984:19)

Bu gözlemler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde KOBİ'lere yönelik yeni stratejilerin oluşturulması gereğini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu stratejilerin oluşturulmasının ilk adımı ise doğru ve geçerli bir KOBİ tanımının yapılmasıdır. Ancak bütün ekonomilerin temel dinamiğini oluşturmalarına rağmen bugün dünya literatüründe üzerinde görüş birliği sağlanmış bir KOBİ tanımı bulunmamaktadır (Sarıaslan,1994:12).

Aslında bu durum küçük ve orta ölçekli işletme kavramının doğasından kaynaklanmaktadır. Kavram, görelî bir büyüklüğü ifade etmektedir ve bu büyüklük ;

1- Sanayileşme düzeyine,

2-Pazarın büyüklüğüne,

3- İşletmelerin çalışmalarını sürdüktleri iş koşullarına,

4-Kullanılan üretim tekniklerine bağılı olarak ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir (Alpugan,1988:2).

Uluslararası ortak bir KOBİ tanımlaması bulunmamasına rağmen her ülke belirli niteliksel ve niceliksel ölçütlere bağılı olarak kendi koşullarına dayalı KOBİ tanımlamaları yapmışlardır.

5.1. KOBİ'lerin Tanımlanmasında Kullanılan Ölçütler

Daha önce belirtildiği gibi, KOBİ tanımları çeşitli etkenlere bağlı olarak ülkeden ülkeye hatta sektörden sektöre ve bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Bu durum, KOBİ tanımları için farklı ölçütlerin kullanılması gereğinden de kaynaklanmaktadır. Müftüoğlu (1998:41,97-98), küçük ve orta boy işletmelerin büyük işletmelerin bir minyatürü olmadığını belirterek, bu işletmeleri büyük işletmelerden ayıran özelliklerin ortaya konması gereği üzerinde durur. KOBİ olgusunun dar kalıplar içinde kalmadan çok boyutlu olarak ele alınabilmesi ancak çeşitli nitel ölçütlerin kullanılması ile mümkündür. Diğer taraftan objektif değerlendirmeler yapma gereği nicel ölçütlere başvurulması zorunluluğunu da ortaya çıkarmaktadır.

Müftüoğlu(1998:97-98)'na göre, ortak bir KOBİ tanımının mümkün olmaması nedeniyle amaca, sektöre ve bölgeye göre gerektiğinde değiştirilebilecek pragmatik tanımlamalar yapılmalıdır. Niteliksel olsun niceliksel olsun KOBİ tanımı büyük ölçüde çözülmesi gereken bir soruna veya bir sorunun analizinin amacına bağlıdır. Örneğin fiziksel tesislerin sağlanması ve işletme tekniklerinin belirlenmesinde satış hacmi daha uygun bir ölçüttür. Küçük işletmelerden alınacak verginin bu işletmelere yapacağı etkinin analizi ise ancak nitel ölçütlerle gerçekleştirilebilir.

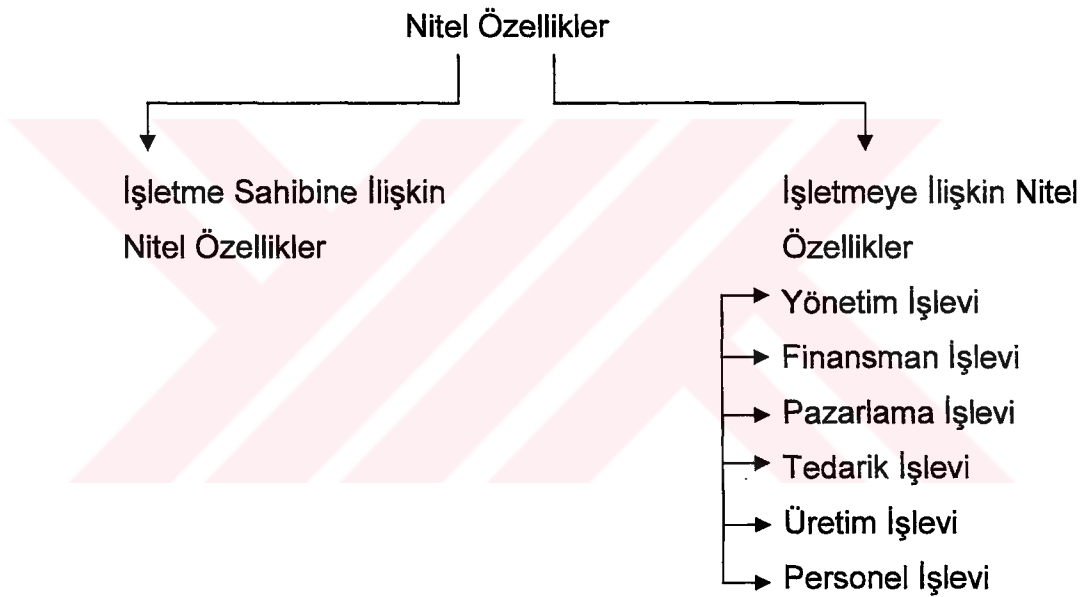
Küçük ve orta ölçekli işletmelerin esas olarak nitel bir karaktere sahip olduğu gerçeğinin göz önünde bulundurulabilmesi için nitel kriterlere, bu işletmelerin sınıflandırılmasında kesin çizgilere gereksinim duyulduğunda ise nicel kriterlere başvurmak daha doğru bir yoldur.

5.1.1. Nitel Ölçütler

Müftüoğlu (1998:102)'na göre, küçük ve orta boy işletmelerin kimliğini belirleyen boyutların yalnızca çok az bir kısmı ölçülebilir yani niceldir. Bu

nedenle KOBİ'lerin tanımlanmasında nitel özelliklere yeterince yer verilmelidir. Nitel özellikler içerisinde küçük ve orta ölçekli işletmelere damgasını vuran ve bu işletmelerin kimliğini belirgin bir şekilde etkileyen unsur ise girişimci başka bir deyişle işletme sahibidir. Buradan hareketle Müftüoğlu (1998:43-74), KOBİ'lerin tanımlanmasında kullanılan nitel ölçütleri işletme sahibine ilişkin nitel özellikler ve işletmeye ilişkin nitel özellikler şeklinde ikili bir ayırıma dayalı olarak belirler:

Şekil:1 KOBİ'lerin Nitel Özellikleri

İşletme Sahibine İlişkin Nitel Özellikler:

- İşletme sahibi, girişimci ya da yönetici aynı kişide bütünüleşir. KOBİ'lerde işletme sahibi, sahip yönetici olarak belirli bir risk üstlenir. Bu, onu tipik büyük işletme özelliği olan profesyonel yöneticiden ayırır.

- İşletme ve işletme sahibi arasında tam bir bütünüleşme vardır. İşletme sahibinin işletmesi ile arasındaki ilişki objektif ve rasyonel olmaktan ziyade sübjektif ve irrasyonel bir nitelik taşır. Bu durum, yönetim anlayışı ve biçimine doğrudan yansır.

- Küçük ve orta ölçekli işletmelerde, işletme sahibi işletmede fiilen çalışır. İşletme sahibi ve işletme arasında çok sıkı bir ekonomik ilişki vardır. İşletme sahibi için, işletmesi sadece bir yan gelir kaynağı olamaz.

- İşletme sahibi ile personel arasındaki ilişki dolaylı ve resmî değil, doğrudan ve kişisel bir ilişkidir. Dolayısıyla işletme sahibi ile personel arasında çok boyutlu ve yoğun bir ilişki vardır.

İşletmeye İlişkin Nitel Özellikler

- Yönetim İşlevine İlişkin: İşletme yönetimi, işletme sahipliğinden kaynaklanan bir hakla işletme sahibi tarafından yürütülür ve süreklilik arz eder. İşletme sahibinin tüm yetkileri elinde bulundurduğu; esnek, sübjektif ve irrasyonel kararların verilebileceği; daha çok kısa ve orta vadeli doğaçlama plânlamaların söz konusu olduğu bir yönetim anlayışı vardır.

- Finansman İşlevine İlişkin: Sermaye yoğunluğu düşüktür ve büyük ölçüde işletme sahibine aittir. Ayrıca küçük ve orta boy işletmeler sermaye piyasalarına katılamazlar ve kredi temininde büyük ölçüde güçlük çekerler.

- Pazarlama İşlevine İlişkin: Malî imkânların kısıtlı olması nedeniyle pazarlama araçlarından yeterince faydalanamazlar. İhracat pazarlarına girmekte zorlanırlar ve daha çok yerel pazarlara yönelik faaliyette bulunurlar. Sınırlı bir pazar payına sahip olan küçük ve orta boy işletmeler, pazar üzerine etkin bir rol oynamaktan da uzaktırlar.

- Tedarik İşlevine İlişkin: Çeşitli malzemelere ilişkin sipariş hacimleri düşüktür ve çeşitlilik gösterir. Ayrıca uzun vadeli malzeme tedarikine gidemezler.

- Üretim İşlevine İlişkin: Emek yoğun üretim tekniklerinin kullanıldığı atölye tipi üretim tarzı yaygındır. Küçük seriler halinde üretim yapılır ve iş bölümünün derecesi düşüktür.

- Personele İlişkin: İşletme yönetimi ve personel arasında doğrudan ve samimi ilişkiler kurulur. Sipariş üzerine üretim yapılması nedeniyle alt kademelerde daha nitelikli ve kalifiye elemana ihtiyaç duyulurken, üst yönetim kademelerine doğru ilerledikçe durum tersine döner. Ayrıca bu işletmelerde sendikalaşma oranı oldukça düşüktür.

Yörük ve Ban (2003:8)'a göre ise, nitel ölçütlerin sayısının artırılması ortak bir tanıma ulaşmayı zorlaştıracığı için sınırlı sayıda nitel ölçütten yararlanılması gerekir. Bu ölçütler, işletmenin potansiyel üretkenlik gücünü temsil edebilecek parasal birimlerle ifade edilmeyecek ve ölçüte esas olan bilgiye kolayca ulaşılabilecek şekilde tespit edilmelidir. Buradan hareketle dikkate alınması gereken ölçütler ise şunlardır:

- “1. Birim ve yönetim fonksiyonlarında uzmanlaşma düzeyi (işletme mülkiyeti ile yönetimin ayrılması)
2. Yönetim kademesi ile; işçi, müşteri, kredi verenler ve işletme sahibi arasındaki ilişkiler
3. Gerekli krediyi sağlayabilme olanakları
4. İşletmenin teorik ve satış çalışmalarında sahip olduğu pazarlık gücü
5. Yerel toplumda tedarik ve satış konusunda ilişkiler
6. Üretimde sermaye ve emek faktörünün rolü” (Yörük ve Ban,2003:8)

Küçük işletmelerin ayırt edici nitel özelliklerini kısaca göreceli düşük uzmanlaşma, yakın kişisel temas ve ilişkiler, sermaye ve kredi elde edilmesindeki güçlükler, üretim birimlerinin çok fazla olması olarak açıklayan Öçal (1990:15-16), küçük sanayi kesiminin kendi içindeki farklılıklarının da

belirlenmesi gereği üzerinde durur. Ona göre ayrıca, geleneksel küçük işletme ve modern küçük işletme ayırımının yapılması da gereklidir. Modern küçük işletmeyi geleneksel alanlardan ayıran noktalar ise şunlardır:

- Modern Küçük İşletme gelişmeye açıktır.
- Ürünler modern toplumun ihtiyaçlarına uygundur.
- Etkin makinelerin uygun kullanımı ve kimyasal proseslerin kontrolü söz konusudur.
- İş plânlaması, bütçeleme ve pazarlama analizleri uygun bir biçimde yapılır.

Küçük ve orta boy işletme olgusunun iyi bir şekilde ortaya konulabilmesi ancak yukarıda sıralanan nitel ölçütleri kapsamına alan bir tanımlamayla mümkündür. Gerek bu kesime yönelik politikaların oluşturulmasında ve gerekse yürütülmesinde bu nitel özellikler temel belirleyici olmalıdır (Müftüoğlu, 1998:142).

5.1.2. Nicel Ölçütler

KOBİ'ler temel olarak nitel bir karakter taşımasına rağmen, özellikle bu alana yönelik politikaların belirlenmesi ve yürütülmesinde objektif ve belirgin bir sınıflandırmanın yapılabilmesi için nicel ölçütlere dayalı tanımlamaların yapılması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Nicel tanımlamanın pragmatikliğinin bir gereği olarak kullanılacak ölçütler amaca, zamana, gelişmişlik düzeyine vb. değişiklikler gösterir (Müftüoğlu, 1998:142).

Yaygın olarak kullanılan başlıca nicel ölçütler şöyle sıralanabilir:

- Çalıştırılan personel sayısı,
- Personele ödenen ücret ve maaşların tutarı,

- Kapasite büyüklüğü,
- İşletmedeki makine parçalarının değeri,
- Sabit varlıklar toplamı,
- Toplam sermaye,
- Satışların tutarı,
- Gayrî safî gelir,
- Enerji kullanımı,
- Belirli bir süre içerisinde kullanılan hammadde tutarı,
- Makinelerin iş zamanı fonu toplamı,
- İş gücünün toplam iş zamanına oranı,
- Belirlenen bir süredeki katma değer,
- Aktif toplamı, yatırılan sermaye,
- Kâr hacmi, ihracat satış oranı, sektör içindeki pazar payı (Yörük ve Ban, 2003:6).

Bunlardan aşağıdaki en önemli beş ölçütü Tutar ve Küçük (2003:201-202), işletmelerin sınıflandırılmasında asıl belirleyici ölçütler olarak açıklar.

1. Personel Sayısı: İşletmede çalışan personel, işletmede istihdam edilen sabit varlıklar yanında ikinci potansiyel faktörü oluşturur. Bu nedenle işletmenin ölçek büyüklüğünü veya faaliyet hacmini belirleme özelliğine sahiptir ve kolayca ölçülebilir. Eksiklikleri arasında, çalışanların her sektörde aynı özelliğe sahip olmaması ve bu ölçütün çalışanların niteliği, çalışma süreleri hakkında bilgi vermemesi, sadece sigortalı işçiyi kapsamaması sayılabilir.

2. Makine Sayısı: KOBİ'lerin ölçek büyüklüklerinin ifade edilmesinde de kullanılan makine sayısı, tespitinin kolay olması gibi bir avantaja sahiptir. Ancak, üretimin farklı aşamalardan oluşması ve farklı nitelik ve teknolojiye sahip makinelerin kullanılması durumunda toplam makine sayısı, işletme hakkında sağlıklı bilgi vermekten uzaktır.

3. Üretim Kapasitesi: Kapasite, bir işletmenin belirli bir zaman dilimi içindeki üretim gücü ya da bir işletmenin belirli bir mal veya hizmet üretebilme yeteneğinin belirli bir ölçüyle ifade edilmesi şeklinde açıklanabilir. Üretim kapasitesi genelde işletmenin büyüklüğü ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak, nicel olarak belirlenmesi güçtür. Ayrıca, fiili kapasite ile teorik kapasite çoğu durumda bir biri ile aynı değildir.

4. Sabit Varlıklar veya Makine Farkı Değeri: Sabit varlıklar, üretim faaliyetlerinde kullanılan makine, tesis, arazi, bina vb. unsurlardır. Sabit varlıkların önemli bir kısmını, üretime doğrudan katkısı olan kalemler oluşturduğundan bu ölçütün kullanılması sakınca doğurabilir. Makine parkı değeri ise, söz konusu üretime katkıda bulunmayan kalemleri dışarıda tuttuğundan daha sağlıklı bir nicel ölçüttür. Makineleri fizikî birimlerle değil, parasal değer olarak ele alan bu ölçüt oldukça önemlidir.

5. Satış Tutarı ve Katma değer: Ölçek büyüklüğünün belirlenmesinde en fazla kullanılan ölçütlerden biri olan satış tutarı, belli bir dönemde yapılan satış miktarının para ile ifadesidir. Zayıf yönü, fiyat artışlarına karşı duyarlı olmasıdır. Ayrıca, işletmenin potansiyel üretim miktarına göre değil, fiili üretim miktarına göre hesaplanması bir dezavantajdır. Bu nedenle katma değer in esas alınması daha anlamlıdır. Zira katma değer, üretim derinliğini de dikkate alan faktör fiyatlarını da hesaba kattığı için en aza indirir. Katma değer, bir işletmede meydana getirilen iktisadî değerlerin toplamıdır. İki şekilde elde edilir:

- Katma Değer=Kâr (işletme sahibinin geliri) Ücret toplamı (işletmede çalışanların geliri) Ödenen vergi tutarı (Devletin geliri).

- Katma değer=Satış tutarı-Diğer işletmelerden alınanlar.

5.2. KOBİ Tanımları

KOBİ tanımlarının ülkeden hattâ sektörden sektöre, bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiği daha önce belirtilmişti. Bu bölümde çeşitli ülke, uluslararası kurumlarla Türkiye ve Türkiye'deki kurumlarda yapılan KOBİ tanımları verilecektir.

5.2.1. Çeşitli Ülkelerde KOBİ Tanımları

ABD'de KOBİ Tanımı: Resmi bir tanımlama bulunmamakla birlikte, 1953 tarihli Küçük İşletme Kanunu; küçük işletmeyi; sahipliği ve yönetimi bağımsız, faaliyet gösterdiği alanda hakimiyet gücü bulunmayan işletme olarak tanımlamaktadır. ABD, Küçük İşletme Teşkilatı (SBA), sektörel olarak işletmelerin satış tutarı ve istihdam edilen işçi sayısına göre KOBİ tanımları bulunmaktadır. SBA tanımına göre imalat sektöründe faaliyet alanına göre 500 veya 1000 işçiden az, toptan ticarete en fazla 100 işçi çalıştıran işletmeleri küçük işletme olarak tanımlamaktadır (Yörük ve Ban,2003:9).

Japonya'da KOBİ Tanımı: Genellikle istihdam edilen personel sayısı ve yatırılan sermaye tutarı esas alınmakta ve sektörlerde farklılaştırmaya gidilmektedir.

Tablo 2: Japonya'da KOBİ Ölçütleri

Ölçüt	Yatırılan Sermaye (Milyon Yen)	İstihdamEdilen Personel Sayısı (İşçi Sayısı)
Sektör		
Sanayi	100 Milyonun altında veya	300 Per.Altında
Ticaret	30 Milyonun altında veya	100 " "
Hizmet	10 Milyonun altında	50 " "

Kaynak: Müftüoğlu, 1998:113

Japonya'da işletme ölçeğine göre daha ayrıntılı bir sınıflama da imalat ve ticaret sektörü ayırımına dayalı olarak aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Japonya'da KOBİ'ler (İmalat ve Ticaret Sektörü)

İşletme Büyüklüğü	İmalat Sektörü (İşçi Sayısı)	Ticaret Sektörü (İşçi Sayısı)
Cüce İşletme	1-4(5 ten az işçi)	1-2 işçi
Çok Küçük İşletme	5-19(20'den az işçi)	3-4 işçi
Küçük ve Orta Ölçekli İşletme	20-299(300'den az işçi) ve ödenmiş sermaye 100 milyon Yen' den az	Toptancı 5-99 işçi Perakendeci 5-49 işçi Ve ödenmiş sermaye 10 milyon Yen' den az

Kaynak: Müftüoğlu, 1998:114

Almanya' da KOBİ Tanımı: Almanya, küçük ve orta boy işletmelerin belirlenmesinde girişimcinin işletmesi ile özdeşleşmesi, işletmenin sermaye piyasasında yer almaması, girişimcinin tüm sorumlulukları ve riskleri üstlenmesi, bağımsızlık gibi nitel ölçütlere başvurmaktadır. Nicel ölçütlere göre ise, istihdam edilen işçi sayısı ve yıllık satışlarına dayalı sektörel bazda bir sınıflandırmaya gitmektedir. Buna göre;

Tablo 4: Almanya'da KOBİ Ölçütleri

Sektör	Çalışan Kişi Sayısı	Yıllık Satış Tutarı
İMALAT SANAYİ -Küçük Boy İşletme -Orta Boy İşletme	1-49	2 Milyon Mark' a kadar 2 Milyon-25 Milyon Mark
TOPTAN TİCARET -Küçük Boy İşletme -Orta Boy İşletme	1-9 10-99	1 Milyon Mark' a kadar 1-50 Milyon Mark' a kadar
PERAKENDE TİCARET -Küçük Boy İşletme -Orta Boy İşletme	1-2 3-49	500 Bin Mark' a kadar 500 Bin-10 Milyon Mark

Kaynak: Çelik, Akgemci,1998:66-67

İtalya'da KOBİ Tanımı: Resmî bir tanımın olmadığı İtalya'da, devletin finansman yardımlarında kullanılmak üzere çeşitli ölçütler geliştirilmiştir. Uygulamada kullanılan en geçerli ölçüler, çalışan kişi ve sabit sermaye yatırım tutarıdır. En çok 500 iş göreni olan ve sabit sermaye yatırımı 3 milyar İtalyan Liretini geçmeyen işletmeler Küçük ve Orta Boy İşletmeler olarak tanımlanmaktadır. Nitel ölçüt olarak üst yönetimdeki iş bölümü kullanılmaktadır. Buna göre profesyonel yöneticilerle çalışan işletmeler Küçük ve Orta Boy İşletmeler olarak kabul edilmektedir (Çelik, Akgemci,1998:68).

Güney Kore’de KOBİ Tanımı: Fabrika ve fabrika dışı üretim olarak ikiye ayrılan sanayi üretiminde, 5’ ten çok işçi çalıştıran işletmeler fabrika tanımına girmektedir. İstihdam edilen işçi sayısı 300’ ün altında olan işletmeler Küçük ve Orta Ölçekli, fazla olan işletmeler Büyük Ölçekli olarak kabul edilmektedir (Müftüoğlu,1998:115).

5.2.2. Uluslararası Kurumlarda KOBİ Tanımları

AB KOBİ Tanımı:

Tablo 5: AB KOBİ Ölçütleri

KOBİ	Eleman Sayı.	Yıllık Ciro	Bilanço Değ.	Bağımsızlık
Orta	250’den az	40 milyon EURO’yu geçmemeli	27milyon EURO’yu geçmemeli	Sermayesinin en çok %25’i büyük işletmelere ait olan
Küçük	50’ den az	7 milyon EURO’yu geçmemeli	5milyon EURO’yu geçmemeli	Sermayesinin en çok %33’ü büyük işletmelere ait olan
Mikro	10’ dan az	_____	_____	_____

Kaynak: Yücel,2000:6

OECD KOBİ Tanımı: 20’den az işçi çalıştıran işletmeler çok küçük, 20-99 işçi çalıştıranlar küçük, 100-499 işçi çalıştıranlar orta ölçekli ve 500’den çok işçi çalıştıran işletmeler büyük işletme olarak kabul edilmektedir (Tutar ve Küçük,2003:192)

Birleşmiş Milletler KOBİ Tanımı: Birleşmiş Milletlerin, 1958 Mısır, İsrail ve Türkiye’ yi kapsayan bir raporunda, sanayi sektöründe çalışan sayısı 10’ un altında kalan iş yerleri küçük sanayi işletmeleri olarak kabul edilmiştir (Müftüoğlu,1998:139).

Dünya Bankası KOBİ Tanımı:1980 yılında Türkiye için hazırlanmış olan, “Küçük ve Orta Ölçekli Sanayiinin Gelişimi ile İstihdam Yaratma Eğilimi ve Umutları” konulu raporunda aşağıdaki sınıflandırma benimsenmiştir (Müftüoğlu,1998:139).

Tablo 6: Dünya Bankasının Türkiye İçin KOBİ Ölçütleri

İşletme Büyüklüğü	İşletmede Çalışan İşçi Sayısı
-Küçük Ölçekli İşletme	1-50
-Orta Ölçekli İşletme	51-200
-Büyük Ölçekli İşletme	200' den çok

Kaynak: Dünya Bankası (1980 Raporu/Müftüoğlu,1998:139)

5.2.3. Türkiye’de KOBİ Tanımları

Ülkemizde KOBİ’lerin tanımlanmasında daha çok nicel ölçütler ve özellikle çalışan personel sayısı benimsenmiştir. Farklı sektörleri kapsayan standart bir ölçüt ve resmî bir tanımlama bulunmamaktadır. Ülkemizde KOBİ’lerin tanımını yapan çeşitli kanunlar mevcut olmakla birlikte, konuyla ilgili kuruluşlar sundukları hizmete uygun olarak farklı ölçüt ve tanımlamalar benimsemektedirler. Bunlar değişen ekonomik ve sosyal yapıya göre değişmektedirler (Tutar ve Küçük,2003:193). 2002 KOBİ Rehberi’inde, Türkiye’de çeşitli kurumların KOBİ tanımlamalar aşağıdaki gibi verilmektedir:

KOSGEB Tanımı:

Tablo : İmalat Sanayiinde KOBİ Ölçütleri

İşletme Büyüklüğü	Çalışan İşçi Sayısı
Küçük Sanayi	1-50
Orta Ölçekli Sanayi	51-150

Kaynak: 3624 Sayılı Kanun

HALKBANK Tanımı:

Tablo 7:HALKBANK KOBİ ÖLÇÜTLERİ

KOBİ Türü	Sabit Yatırım Tutarı	İşçi Sayısı
Teşvik Belgeli KOBİ	100 milyarı aşmayan	1-50
Normal KOBİ	400 milyarı aşmayan	1-250

EXİMBANK Tanımı: Kısa vadeli Türk Lirası kredileri kapsamında 1-200 işçiyi çalıştıran imalat sanayi işletmeleri.

Hazine Müsteşarlığı Tanımı: İmalat sanayiinde faaliyette bulunan ve yasal defter kayıtlarında arsa ve bina hariç, makine ve teçhizat, tesis, taşıt araç ve gereci, demirbaşlar vb. toplamının net tutarı 400 milyar Türk Lirasını aşmayan; en fazla 400 milyar TL tutarında sabit yatırım harcaması yapan işletmelerin tüm yatırımları KOBİ kapsamında değerlendirilir.

Tablo 8: İmalat Sanayiinde KOBİ Ölçütleri

İşletme Ölçeği	Çalışan İşçi Sayısı
Çok Küçük Ölçekli İşletmeler	1-9
Küçük Ölçekli İşletmeler	10-49
Orta Ölçekli İşletmeler	50-250

DİE ve DPT Tanımı:

Tablo 9: DİE ve DPT KOBİ Ölçütleri

İşletme Ölçeği	Çalışan İşçi Sayısı
Çok Küçük Ölçekli İşletmeler	1-9
Küçük Ölçekli İşletmeler	10-49
Orta Ölçekli İşletmeler	50-99

TOSYÖV Tanımı:

Tablo 10: TOSYÖV KOBİ Ölçütleri

İşletme Ölçeği	Çalışan İşçi Sayısı
Çok Küçük Ölçekli İşletmeler	1-5
Küçük Ölçekli İşletmeler	5-100
Orta Ölçekli İşletmeler	100-200

Müftüoğlu (1998:54) Türkiye’de küçük ve orta ölçekli işletmelerin tanımı ve sınıflandırması için kısaca aşağıdaki tabloda görülen ölçütleri önermektedir.

Tablo 11: Türkiye İçin KOBİ Sınıflaması

İşletme Büyüklüğü	Çalışan Personel Sayısı	Makine Parkı Değeri
İşyerleri	Sadece İşletme Sahibi ve Aile Bireyleri	_____
Çok Küçük San.İşletmeleri	1-9	_____
Küçük Sanayi İşletmeleri	1-49	500 bin ile 2 milyon dolara kadar
Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri.	49-499	5 milyon ile 10 milyon dolara kadar
Büyük Ölçekli Sanayi İşletmeleri	200' den çok	5 milyon ile 10 milyon dolardan fazla

Kaynak: Müftüoğlu, 1998:54

5.3. Dünyada ve Türkiye'de KOBİ'lerin Yeri ve Önemi

5.3.1. Dünyada KOBİ'lerin Yeri ve Önemi

Post-fordist kuramlara yönelik yapılan açıklamalara dayanılarak 1960'larda başlayan ve gelişmekte olan ülkelerde küçük ve orta ölçekli işletmelerin önemini hızla arttırdığı söylenebilir. Bu süreç, Marksist bir bakış açısıyla kapitalizmin kendini yeni koşullara uyarladığı yeni bir birikim süreci olarak ya da yeni Smithçi bir bakış açısıyla kapitalist ölçek ekonomilerinin devrinin kapandığı yeni bir dönem olarak da algılansa sonuç değişmemektedir. Farklı yorumlanabilecek koşullar, yöntemler, süreçler ve sonuçlarla da olsa küçük ve orta ölçekli işletmeler, değişen koşullara uyum sağlamada anahtar kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan literatürde bu yaklaşımlar haricinde de "büyük güzeldir" şiarının yerini "küçük güzeldir" şiarına bıraktığı görüşü hızla yaygınlık kazanmaktadır. Buna göre, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren yaygın olarak kabul edilmeye başlayan, büyüklüğün sağladığı maliyet tasarruflarıyla elde edilen rekabet üstünlüğünün küçük ve orta ölçekli işletmeleri piyasalardan sileceği görüşü, 1970'lerden itibaren ekonomik ve sosyal alanda yaşanan radikal dönüşümler ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin niteliklerinde meydana gelen değişimle birlikte geçerliliğini kaybetmiştir. Öçal (1990:16-17), dünyada yaşanan bu dönüşümleri şöyle sınıflar:

- (1) Teknik alandaki gelişmeler
- (2) Hizmet sektörünün büyümesi

- (3) Ülkeler arasındaki rekabetin artması
- (4) Politik faktörler
- (5) Girdi fiyatlarının, özellikle enerji fiyatlarının artması
- (6) Moda ve tüketici tercihlerinin değişmesi

Güleş (2001)'e göre günümüzde küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak rekabetin doğasında ve düzeyinde köklü değişiklikler olmuş, işletmelerin başarısı tüketicilerin artan ve giderek istikrarsızlaşan ihtiyaç ve isteklerini karşılayabilmelerine bağlı hale gelmiştir.

Dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak küçük ve orta ölçekli işletmelerde yaşanan nitelik değişimlerini Müftüoğlu (1998:33-34), ekonomik, sosyal, politik ve girişimcilik niteliği açısından ele almaktadır. Söz konusu nitelik değişimleri aşağıdaki gibidir.

Şekil 2: Küçük Ölçekli işletmelerde Nitelik Değişimleri

Eski teknoloji, yeniliklere ilgisizlik geleneksel üretim	→	Teknoloji ve üretim metotlarında yenilik
Sadece çevre pazarlarla ilgilenme	→	Pazarını dünya pazarı olarak algılama
Rekabetten kaçınma	→	Rekabetçilik
İçine kapalı	→	Büyümeye, demokratik yapıda yer almaya çalışan

Buna göre, daha düne kadar çarpık bir yapının göstergesi olarak kabul edilen bu işletmeler, artık dinamikliğin ve esnekliğin garantisi olarak kabul edilmektedir. Tüketici taleplerine, teknolojik değişimlere, piyasa yapıları ve iç dinamiklerine kolayca uyum sağlayan küçük ve orta ölçekli işletmeler yeni istihdam olanakları da yaratmaya başlamıştır. Dolayısıyla, söz konusu işletmelerin istihdama katkısı, orta sınıf karakteri ve sosyal geçişi kolaylaştıran dinamik yapısı ile sosyal yaşantıyı olumlu yönde etkilemekte ve ekonominin teminatı, istikrarın garantisi haline gelmektedirler.

Bugün küçük girişimciler, milyarlarca dolarlık pazarları büyük firmaların ellerinden almaya başlamışlardır. Örneğin ABD ihracatının %85'i şimdiye kadar 250 dev firma tarafından yapılmasına rağmen, günümüzde bu ülkede 80.000 küçük ve orta ölçekli işletme ihracat yapmaktadır (Bozkurt,2005:143). Aynı şekilde AB'de 1973 krizinden sonra küçük ve orta ölçekli işletmelerin bu krizden çok daha az etkilendikleri ve ekonomilerin vazgeçilmez kurumları ve teşebbüsleri oldukları görülmüştür. Topluluk genelinde KOBİ'lerin ekonomiye küçümsenmeyecek düzeyde katkıları olduğu belirlenmiştir. Bu katkılar :

- Teknolojik gelişmelere kolayca uyum sağlayabilmeleri

- Meslekî eğitim alanında okul işlevi görebilmeleri

- Üretim faktörlerindeki mülkiyetin yaygınlaştırılması olarak tespit edilmiştir (Tutar ve Küçük,2003:213).

Avrupa topluluğunda, topluluk bünyesindeki firmaların yaklaşık %90'ı küçük ve orta boy işletmelerden oluşmakta ve toplam çalışan nüfusun %60'ı bu alanda istihdam edilmektedir. Küçük işletmeler Avrupa ekonomisinin bel kemiği olarak kabul edilmekte, iş fikirlerinin ve işlerin gelişmesi ve üremesi temelinde anahtar bir role sahip oldukları belirtilmektedir. Buna göre küçük işletmeler gündemin ön sırasına alınırsa, yeni ekonomide Avrupa'nın çabaları başarıya ulaşacaktır. Dinamik ve esnek yapısıyla KOBİ'lerin Avrupa birliğinde ekonomik büyüme, rekabet edebilirlik ve istihdam yaratılmasının teşvik edilmesinde temel unsuru oluşturduğu tüm üye ülkelerce kabul edilmektedir (KOBİ Rehberi,2002:21-24).

Japonya'da 1982 istatistiklerine göre, ülke genelindeki işletme sayısı itibari ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin payı %99.4, istihdam içindeki payı %81'dir (Öçal,1990:19-27). Büyük ölçüde küçük ölçekli işletmelere dayalı

olan Japonya ekonomisinin gelişmişlik düzeyi ve dünya üzerindeki gücü bu işletmelerin önem derecesini ortaya koymaktadır.

İtalya'nın Üçüncü İtalya olarak anılan bölgesinde küçük ve orta ölçekli işletmeler, zenginleşmekte olan sanayi bölgelerinin çekirdeğini oluşturmuştur. İleri teknoloji ve sanayileri gelişkin, ürün ve bilinçli tasarımlarıyla gerek ulusal gerekse uluslar arası pazarda bu işletmeler önemli bir yer edinmiştir. Üretimin ademî merkezileştirilmesi ile toplumsal bütünleşmeyi sağlamışlardır. Rekabet ve iş birliğine dayalı olarak politik partiler ve diğer alt kültür kurumları ile toplumsal bir uzlaşma havası yaratarak yeni demokratik düzenlemelere gitmişlerdir (Kumar,1995:54-57).

Çeşitli ülkelerde, küçük işletmelerle ilgili ekonomik göstergelerin yer aldığı aşağıdaki tabloya bakıldığında, küçük ve orta boy işletmelerin toplam işletmeler içindeki payları ve istihdamdaki, toplam katma değer ve toplam ihracat içindeki paylarına bakıldığında stratejik açıdan bu işletmelerin taşıdığı önem daha iyi anlaşılacaktır (Yörük ve Ban,2003:17).

Tablo12: Çeşitli Ülkelerde Küçük İşletmelerle İlgili Ekonomik Göstergeler

ÜLKELER	Tüm İşletmeler İçindeki Payı %	Toplam İstihdam İçindeki Payı %	Toplam Yatırım İçindeki Payı %	Katma Değer İçindeki Payı %	Toplam İhracat İçindeki Payı %	Toplam Kredilerden Aldığı Pay %
A:B:D	92,7	50,4	38,0	36,2	32,0	42,7
Almanya	99,8	64,0	44,0	49,0	31,1	35,0
Hindistan	98,6	63,2	27,8	50,0	40,0	15,3
Japonya	99,4	81,4	40,0	52,0	38,0	50,0
İngiltere	98,8	36,0	29,5	25,1	22,2	27,2
Güney Kore	97,8	61,9	35,7	34,5	20,2	46,8
Fransa	97,0	49,4	45,0	54,0	23,0	48,0
İtalya	98,8	56,0	39,0	53,0	—	—
Türkiye	99,5	56,5	26,5	37,7	8,0	3,0

Kaynak:Yörük ve Ban, 2003:17

Tüm bu veriler dikkate alındığında, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomik ve sosyal alanda oynayabilecekleri rol hakkında bir fikir edinilebilir Müftüoğlu (1998:3), yeni toplumun, küçük ve orta ölçekli işletmeler

tablosunun sanayi toplumunkinden farklı olacağını ve bu konudaki değerlendirmelerin geçmişin sanayi toplumunun çerçevesinde değil, yeni toplumsal tablo içerisinde yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

5.3.2. Türkiye'de KOBİ'lerin Yeri ve Önemi

Gelişen dünyanın sosyoekonomik yapısında küçük ve orta ölçekli işletmelerin önemi gittikçe artmaktadır. Bu işletmeler gerek sektörel yapı içinde sahip oldukları konum, gerekse rekabeti geliştirici etkileri ve istihdam sorununun çözümüne sağladıkları katkı ile bölgesel kalkınmada bir araç olarak ülkemiz açısından önemlidir (Tecioğlu vd,2002:121). Türkiye açısından genel bir değerlendirme yapılacak olursa, küçük ve orta ölçekli işletmeler, üretim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin %99,5'ini oluşturmakta ve üretim sektöründeki istihdamın %61,1'ini sağlamaktadır. Ülke ekonomisinde %27,3 oranında katma değer yaratmaktadır (www.kosgeb.gov.tr).

KOBİ'lerin ülkemizdeki önemini görebilmek açısından işyeri sayısı, istihdam edilen kişi ve katma değer payları bakımından üç önemli göstergeye bakılabilir. Bu nitelikler çerçevesinde KOBİ'lerin ülkemizin sosyal ve ekonomik alanlarındaki önemi daha net anlaşılabilir (Yücel,2000:42).

Tablo 13: KOBİ İşletmelerinin Ölçeksel Dağılımı

Sanayii ölçeği	İşletme Sayısı	İşletme Payı (%)	Çalışan Sayısı	Çalışan Payı (%)	Katma Değer payı (%)
Küçük Ölçekli Sanayi(1-49)	194,546	98,4	721,469	47,1	14,1
Orta Ölçekli Sanayi(50-199)	2,247	1,1	213,675	14,0	13,2
KOS(1-199)	196,973	99,55	935,144	61,1	27,3
Büyük Sanayi (200 ve üstü)	982	0,45	595,601	38,9	72,7
Toplam İmalat Sanayi	197,975	100,00	1,530,745	100,00	100,00

Kaynak: DİE, 1992 Sanayi İşyeri Sayımı

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Türkiye’de KOBİ’lerin toplam işletmeler ve istihdam içerisindeki payı, toplam katma değer içindeki payı ile oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak, yine de Türkiye’deki KOBİ’lerin durumunun gelişmiş ülkelerdeki duruma pek uymadığı da bir gerçektir. Fakat genç ve dinamik bu işletmelerin geçmişten günümüze gelişimine bakıldığında belirli potansiyellere sahip oldukları ve bunları harekete geçirebilecek nitelikleri taşıdıkları söylenebilir.

Ülkemizdeki küçük ve orta ölçekli işletmeler, 1950’lere kadar genelde yerel tüketicilerin siparişlerine cevap vermeye yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu tarihten sonra bu işletmelerin ekonomik gücünün artırılmasına yönelik bazı çalışmalar yapıldıysa da pek fazla başarı sağlanamamıştır. Ancak, dünya ekonomisinde 1970’lerde yaşanan krizin ardından küçük ve orta ölçekli işletmelerin hızla yükselişi sırasında Türkiye’de de benzer gelişmeler yaşanmıştır. Pınarcıoğlu (2000:303)’na göre son 20 yılda dünyada tanık olunan gelişmeler Türkiye’de de tecrübe edilmiştir. Hiç beklenmeyen bir anda küçük işletmeler dikkate değer bir büyüme göstererek önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Kalkınmada örnek firmalar ve kentler bu gelişmenin temelinde seçilmiş ve takdir edilmişlerdir. Bu hızlı gelişim, şimdilerde biraz zayıflasa da KOBİ’lerin dayanışma ağları, yerel dönüştürme kapasiteleri ve değişik veçhelerde ortaya çıkan iş ilişkileri, ülke kalkınması açısından önemlerini devam ettirmektedir. Pınarcıoğlu’na göre KOBİ’ler başarılarını kendi aralarında ilişkiler kurmalarına ve karşılıklı olarak çıkan fırsatları değerlendirmelerine borçludurlar. Bu çerçevede Türkiye’deki KOBİ’ler:

- Bireysel verimlilikleri üzerine değil, kolektif verimlilikleri üzerine yoğunlaşıyor.
- Kolektif verimliliğin sürdürülebilirliği üzerinde düşünmeye çalışıyor.
- Oluşan sorunların çözümünde rekabetçi fakat yardımlaşmacı bir atmosferin yaratılması ortaya konulmaya çalışılıyor.

KOBİ'lerin, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasında; ekonomiye dinamizm kazandırma, istihdam sağlama ve yeni iş imkânları yaratma, esneklik ve yenilikleri teşvik etme, bölgesel kalkınmayı hızlandırma vb. alanlarda oynayabilecekleri rol göz ardı edilmemelidir. Bu noktayı Yörük ve Ban (2003:15-16) şöyle sıralamaktadırlar:

Ekonomiye dinamizm kazandırma: Bağımsız olarak ayakta kalabilmek ve başarmak güdüsü ile yönlendirilen ve yönetilen KOBİ'ler, bir ekonominin canlılığının barometresidir. O ekonomiyi kemikleşmekten ve çökmekten korurlar.

İstihdam sağlama ve yeni iş imkânı yaratma: Gerek ekonomideki ağırlıkları, gerek emek yoğun nitelikte üretim yapmaları ve ülke çapında sanatkâr niteliğindeki kişileri geliştirerek istihdam yaratırlar. Çalışan işçi sayısı ve işletmelerin sahibi girişimciler ve aileler önemli bir nüfus yoğunluğu oluştururlar. Bu haliyle KOBİ'ler gelir dağılımında denge unsuruna ve kuvvetli bir orta sınıfın doğmasına katkıda bulunurlar.

Esneklik ve yenilikleri teşvik etme: KOBİ'ler, hem girişimcilik potansiyelleri hem de çalışanların kişisel becerisini ön plâna çıkarması sonucu, yeni fikirlerin ortaya çıkarılmasında ve ekonomik ürünlere dönüştürülmesinde önemli avantajlara sahiptir.

Bölgesel kalkınmayı hızlandırma: KOBİ'ler, tüm coğrafi bölgelere yayılarak çok az sermaye ile kurulabilen, atıl kalan marjinal özellikte iş gücü, hammadde ve finansman kaynaklarını küçük yatırımlarla değerlendirebilen yapısıyla bölgeler arasındaki dengeli dağılımı sağlarken aynı zamanda bölgesel istihdam sağlamaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

POST-FORDİZM AÇISINDAN TÜRKİYE'DE KOBİ'LER

6.1. Türkiye'deki KOBİ'lerin Genel Durumu

Türkiye'deki KOBİ'lerin genel durumunu açıklamak için öncelikle geçmişten gelen birikimler üzerinde durmak gereklidir. Bu nedenle konu, Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren ele alınacaktır.

Osmanlı sanayii büyük ölçüde el sanatlarına ve esnaf biçimi örgütlenmeye dayalıdır ve 18.yüzyıl başında çözölen Ahi sisteminin ardından sanayi devriminin gerektirdiğı dönüşömleri gerçekleştirememiştir. 5. ve 7. bölömlerde ayrıntılı olarak ele alınmış olan koşullar nedeniyle 19.yy. boyunca varlığını sürdüren bağımsız küçük işyerleri de büyük ölçüde yıkıma uğramıştır.1922'de yapılan Sanayi Sayımı'na göre işyerleri ve çalışanlar sayısı tablo 14 ve 15'te yer almaktadır.

Tablo 14: İşyerleri ve Çalışanların Sektörel Dağılımı:1922

Sanayi Kolu	İşyeri Sayısı	%	İşçi Sayısı	%	İşyeri Başına Düşen İşçi S.
Dokuma	20057	60,7	35316	46,3	1.76
Deri	5347	16,2	17964	23,6	3,35
Maden	3273	9,9	8021	10,5	2,45
Tahta	2067	6,3	6007	7,9	2,91
Gıda	1273	3,8	4493	5,9	3,52
Kimya	337	1,0	803	1,1	2,38
Toprak	704	2,21	3612	4,7	1,93

Kaynak: Çelebi, 1983:15

Tablo 15: İşyerlerinin Çalışanlar Sayısına Göre Bölünümü:1927

Çalışan Sayısına Göre İşyerleri	Mutlak Olarak	%	Toplu %
Bir kişilik iş yerleri	23316	35,74	35,74
Aile bireylerinden kurulu işyerleri	4914	7,53	43,27
2-3 kişilik işyerleri	23332	35,76	79,03
4-5 kişilik işyerleri	7683	11,78	90,81
5-10 kişilik işyerleri	3940	6,04	96,85
11-20 kişilik işyerleri	1188	1,82	98,67
21-50 kişilik işyerleri	551	0,84	99,51
51-100 kişilik işyerleri	166	0,25	99,76
100 ve daha çok kişilik işyerleri	155	0,24	100,00

Kaynak: Çelebi, 1983:15

1922 sanayi sayımı, Anadolu'da sanayi faaliyetinin yok denecek kadar az olduğunu ortaya koymakta ve işyeri başına çalışan sayısının düşüklüğü, sanayie henüz makinenin girmediğini göstermektedir. 1927 sanayi sayım sonuçları Türkiye'de genellikle küçük işyerlerinin ve özellikle tarımsal maddeleri işleyen işletmelerin ağırlıkta olduğunu ortaya koymaktadır (Çelebi,1983:14-15).

Bilindiği üzere Osmanlıdan sanayileşme özlemini devralmış olan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren 1950'lere kadar kendi öz kaynakları ile sanayiini geliştirme çabası içinde olmuştur. Ancak 1938,1948 ve 1950 yıllarında millî gelirden sanayiinin payı 9.3, 10.5 ve 11.1 düzeylerinde seyretmiştir. Aynı şekilde, 1955 ve 1960 yıllarında bu oranlar sırası ile 11.6 ve 10.8 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla millî gelir içinde sanayiinin payı giderek artmışsa da yeterli düzeyde bir sanayileşme oranının çok gerisinde kalmıştır. Küçük işyerlerinin çok yüksek bir orana sahip olduğu bu yapı içinde üretime katkısı ise çok düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir.

1960'larla birlikte Türkiye ithal ikâmecî sanayi modelini kalkınma plânları çerçevesinde uygulamaya koymuş ve 1970'lere kadar başarılı bir sanayileşme performansı sergilemiştir. Ancak, devlet desteği ile gerçekleştirilen bu süreçte küçük ölçekli işletmelerde belirgin bir gelişme gözlenememiştir. 1970' te toplam işyeri sayısının %97.3'ünü oluşturan küçük işletmelerin üretime katkısı yalnızca %16.1 olarak gerçekleşirken, toplam işletme sayısı içindeki oranı %2.7 olan büyük sanayiinin üretime katkısı %83.9 olmuştur (Çelebi, 1983:17).

Gürel ve Sezgin Tüzün (1989:303-313),1963-1985 döneminde sanayide küçük üretimin konumunu inceledikleri çalışmada, DİE'nin genel sanayi ve işyerleri sayımlarından yararlanarak, imalat sanayiinin bileşimini aşağıdaki gibi ortaya koymuşlardır.

Tablo 16: İmalat Sanayisinin Bileşimi (%)

İşletme tipi/Yıl	İşletme Sayısı	İstihdam	Üretim
Zanaatkar			
1963	97,9	65,3	34,6
1970	97,4	50,1	24,8
1980	95,5	49,3	21,2
1985	94,7	44,3	15,7
Küçük			
1963	1,6	-	21,25
1970	1,9	10,9	19,2
1980	3,5	13,2	16,5
1985	4,1	14,2	14,4
Orta			
1963	0,3	-	18,74
1970	0,5	12,6	19,6
1980	0,7	12,6	21,0
1985	0,9	13,1	19,3
Büyük			
1963	0,09	-	25,5
1970	0,18	26,3	36,5
1980	0,24	24,9	41,1
1985	0,31	28,4	50,6

Kaynak: DİE Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımları (Tüzün, 1989:305)

Dönem boyunca, zanaatkâr işletmeleri sayısal olarak %17'ye yakın bir artış kaydetse de, bunların imalat sanayii içindeki yeri ve ağırlığı önemli ölçüde azalmıştır. Küçük sanayi işletmelerinin sayısal olarak artışı çok daha hızlı olmasına ve istihdam içindeki paylarının artmasına rağmen, üretim içindeki payları dönem boyunca %21.5'ten %14.4'e düşmüştür. Orta büyüklükteki işletmelerin istihdam ve üretim içindeki payındaki artış sınırlı kalırken, büyük sanayiinin üretim içindeki payı hızla artmıştır. Bu artış, 1980-1985 döneminde, diğer dönemlere göre daha fazla gerçekleşmiştir.

Gürel ve Sezgin Tüzün (1989)'ün söz konusu çalışmaları sonucunda elde ettikleri bulgular şöyle özetlenebilir:

- Diğer gelişmekte olan ülkelerdeki gibi zanaatkâr işletmeleri ve küçük işyerleri görece olarak basit, emek yoğun üretim teknikleri kullanmaktadırlar.

- Hammadde kaynaklarına ve tüketici pazarlarına yakınlığın önemli olduğu sanayi kollarında, büyük işletmelerin gelişmesi ile ortaya çıkan alanlarda ya da pazarın bölünmesi sonucu büyük işletmelerin üretim yapamadığı sektörlerde yoğunlaşmıştır. Bunlara finans kaynaklarından yararlanma olanaklarının kısıtlılığı da eklendiğinden, sabit sermaye yatırımları da oldukça düşüktür.

- Üretkenlik ve kârlılık oranları düşüktür. Çıraklık kurumunun varlığını sürdürdüğü küçük işletmelerde düşük ücret en önemli avantajdır.

- Dönem boyunca, küçük işletmelerin imalat sanayii üretimi içindeki payı giderek azalmış, 1985'lere gelindiğinde büyük sanayi üretime egemen olmuştur. Ancak, büyük sanayi ile aralarındaki rekabetçi olmayan ilişkiler sonucu küçük sanayi varlığını korumaya devam etmiştir. Türkiye'de bu tür ilişkiler, işbirliğinden çok pazar bölünmesine dayalı olarak gerçekleşmektedir. Diğer taraftan kararlı bir pazara sahip olan küçük işletmeler arasında özellikle

dokuma, metal ürünleri ve ağaç ürünleri gibi dallarda işbirliğine dayalı alt sözleşme ilişkileri mevcuttur.

Türkiye'deki ekonomik ve sosyal gelişmelere paralel olarak üzerinde durulması gereken bir başka nokta, küçük işletmelerin yapısı ve niteliklerinde meydana gelen değişimdir. Bu değişim, Çelebi (1983)'nin Aydın'daki küçük sanayileri sosyolojik açıdan incelediği çalışması sonucu ulaştığı sonuçlara dayalı olarak açıklanacaktır. Çelebi, küçük sanayi işyerlerini, işyerlerinde gerçekleştirdikleri faaliyetleri, işyerlerinin çevreleri ile ilişkilerinin sanayileşmeden nasıl etkilendiğini incelediği çalışmasında geleneksel küçük sanayiden modern küçük sanayie doğru bir yönelim tespit etmiştir. Buna göre geleneksel küçük sanayiinin toplam kazançları zaman içinde azalırken, modern küçük sanayiinin kazancında bir artma eğilimi mevcuttur. Modern küçük sanayilerin çok yüksek bir oranı il düzeyinde bir tüketici kitlesinin gereksinimlerinin karşılamaktadır.

Geleneksel küçük sanayii istikrarsızlıkla karşı karşıya olmasına rağmen, modern küçük sanayiinin istikrarsızlıkla karşılaşma olasılığı düşüktür. Geleneksel küçük sanayiinin faaliyetleri azalırken, modern küçük sanayiiler büyüme eğilimi göstermektedirler.

Ürettiği ürüne olan talep giderek düşerken, rakipleri tarafından sürekli geçilen, ulaşmak istediği hedeflere ulaşamayan başarı ve beklenti düzeyi arasındaki açıklık büyüyen geleneksel küçük sanayideki işyeri sahipleri anomik tutumlar sergilemektedirler. Yani bu işyeri sahiplerinde istedikleri hedeflere ulaşamayacakları, içinde yaşadıkları toplumda ne olacağının bilinmez olduğu, toplumsal destekten yoksun oldukları algısı vb. durumlar oluşmaktadır. Diğer taraftan modern sanayi işyeri sahipleri için bunun tersi söz konusudur. Bu kişiler kendilerine güvenmekte ve yeni girişimlere yönelmektedirler.

Tüm bu bulgular geleneksel küçük sanayiinin giderek zayıfladığını, modern küçük sanayiinin ise çevreleri ile kurdukları ilişkiler örüntüsü aracılığı ile gelişme yönünde bir değişim içinde olduklarını göstermektedir.

Sarıaslan (1996:12-14), Türkiye ekonomisinde küçük ve orta boy işletmelerin gelişim trendini görebilmek amacı ile 1970-1992 arasında DİE Genel Sanayii ve İşyerleri Sayımlarından yararlanarak, imalat sanayiinin gelişme eğilimi üzerinde durmaktadır.

Tablo 17: Yıllara ve Büyüklüklere Göre İmalat Sanayi İşletmelerinin Dağılımı

Yıllar	İşyeri sayısı (%) (1-9 işçi)	İşyeri sayısı (%) (10-49 işçi)	İşyeri sayısı (%) (50-99 işçi)	İşyeri sayısı (%) (>100 işçi)
1970	97,3	1,9	0,3	0,5
1980	95,3	3,5	0,5	0,6
1985	94,5	4,1	0,6	0,8
1992	94,3	4,1	0,7	0,9

Kaynak: Sarıaslan, 1996:12

Tablo 18: İmalat Sanayiinde İstihdamın İşletme Büyüklüklerine Göre Dağılımı (1970-1992)

İşletme Büyüklüğü	1970 (%)	1980(%)	1985(%)	1992(%)
Çok küçük (1-9 işçi)	39	38	36	35,5
Küçük (10-49 işçi)	9	11	12	11,5
Orta (50-99 işçi)	5	5	5	6,4
Büyük > 100 işçi	47	46	47	46,6

Kaynak: Sarıaslan, 1996:13

Sarıaslan'a göre, imalat sanayii işletmelerinin %99,1'ni KOBİ'ler oluşturmaktadır. Ancak, büyük ölçekli işletmelerin sayısal olarak artış hızı, küçük işletmelerden çok daha hızlı olmuştur. 1970-1992 arası dönemde küçük işletmeler %11,25 oranında artış gösterirken, bu oran büyük işletmelerde %121 olarak gerçekleşmiştir. Aynı durum %133'lük bir oranla orta ölçekli sanayi işletmeleri için de geçerlidir. Türkiye sanayii, küçük işletme

ağırlıklı olmasına karşın bir büyüme eğilimi içindedir. 1985-1992 döneminde küçük ölçekli sanayi işletmelerindeki artış çok düşük bir düzeyde %1.2 oranında olmuştur. İstihdam oranlarına bakıldığında, 1992 verilerine göre imalat sanayiinin sağladığı toplam istihdamın %53.4 KOBİ'ler tarafından sağlanmakta, bu açıdan KOBİ' ler yalnızca işletme sayısı bakımından değil, istihdam açısından da büyük önem arz etmektedir (Sarıaslan, 1996:13).

Toprak (2001:402-404), 1988 yılı verilerine göre çalışanların %24.9'u küçük, %29.4'ü orta büyüklükteki işletmelerde istihdam edilmektedir. Ancak, net satış kriterine göre KOBİ'lerin performans düzeyi incelendiğinde KOBİ'lerin payı %16.3, büyük ölçekli firmaların payı ise %83.7'dir. Ekonomide sayısal bakımdan KOBİ'ler egemen durumdadır. Ancak kaynak, üretim ve istihdam göstergeleri bakımından az sayıdaki büyük firmanın ağırlığı çok daha fazladır (Toprak, 2001:402-404). Sarıaslan (1996:13)'a göre, eğer küçük işletmeler ekonomik canlılığın bir barometresi ise, Türk ekonomisine yazık ki pek canlı gözükmemektedir.

KOBİ'lerin ülke ekonomisine katkısı açısından ihracat içindeki payları da önemli bir göstergedir. KOBİ'lerin ihracat içindeki payı Japonya'da %50, Güney Kore'de %42.7, ABD'de %47 iken, bu oran ülkemizde %10 olarak hayli düşük bir seviyededir. Ancak KOBİ'lerin üretmiş oldukları ürünlerin büyük çoğunluğu aracı firmalar vasıtası ile ihraç edildiğinden, ihracata katkıları gerçekte daha fazladır. Tablo'dan da görüleceği gibi KOBİ'lerin toplam ihracat içindeki payları giderek artmıştır. Bu yükselme de yurt içindeki istikrarsızlık ve belirsizlikten kaçan KOBİ'lerin istikrarlı dış piyasalara yönelmeleri etkili olmuştur. Ayrıca, Rusya ve Uzak Doğuda yaşanan krizler ve Türk ekonomisinin içinde bulunduğu sıkıntıya rağmen gerçekleşen bu artışlar, bu işletmelerin dinamizmini göstermeleri açısından önemlidir (Yücel, 2000:72-74).

Tablo 19: KOBİ' lerin Toplam İhracattaki Payları

Baz Alınan İhracat Değeri (1000 \$)	Firma Sayısı	Toplam Firma içindeki Payı (%)	Yapılan İhracat Değeri (Milyon \$)	Toplam İhracat İçindeki Payı(%)
1994 Yılı İhracat Değeri				
0-100	8197	54.9	231	1.3
100-999	4552	30.5	1572	8.7
1.000 +	2193	14.6	16301	90
TOPLAM	14942	100	18104	100
1995 Yılı İhracat Değeri				
0-100	9292	54.6	276	1.3
100-999	5212	30.6	1848	8.5
1.000 +	2527	14.8	19512	90.2
TOPLAM	17031	100	21636	100
1996 Yılı İhracat Değeri				
0-100	14280	61.3	366	1.6
100-999	6289	27.0	2162	9.3
1.000 +	2719	11.7	20640	89.1
TOPLAM	23288	100	23168	100
1997 Yılı İhracat Değeri				
0-100	13635	58.6	352	1.3
100-999	6555	28.2	2364	9.0
1.000 +	3091	13.2	23545	89.7
TOPLAM	23281	100	26261	100
1998 Yılı İhracat Değeri				
0-100	13962	57.8	359	1.3
100-999	6993	29.0	2498	9.3
1.000 +	3183	13.2	24117	89.4
TOPLAM	24139	100	26974	100
1998 Yılı Ocak-Ekim Dönemi İhracat Değeri				
0-100	12906	58.3	334	1.5
100-999	6472	29.2	2313	10.3
1.000 +	2770	12.5	19835	88.2
TOPLAM	22148	100	22482	100
1999 Yılı Ocak-Ekim Dönemi İhracat Değeri				
0-100	13531	60.3	344	1.6
100-999	6350	28.3	2229	10.6
1.000 +	2562	11.4	18633	87.8
TOPLAM	22443	100	21206	100

Kaynak: Yücel, 2000:72

6.2. Kolektif Verimlilik ve KOBİ'ler

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde küçük ve orta ölçekli işletmeler, belirli sektör ve mekânlarda kümeleşmişler, bu yolla teknolojik yenilenme, mal çeşitlenmesine gidebilme ve rekabet edebilme yeteneklerini geliştirmişlerdir. 1990'lı yıllarda bu ülkelerde yapılan çalışmalar bazı bölgelerin belirli sektörler ve sınai faaliyetler açısından ün kazandıklarını göstermişlerdir. Bu kümelerde yer alan firmalar başarılarını tekil olarak değil, dayanışma ve iş bölümü aracılığı ile gerçekleştirdikleri kolektif verimlilik yoluyla kazanmışlardır (Ansal,1997:228). Bu bölümde Türkiye'deki KOBİ'ler açısından kolektif verimlilik olgusu Pınarcıoğlu (2000:303-317)'na dayalı olarak açıklanacaktır.

Kolektiflik, küçük işletmelerin kendi çıkarlarını güçlendirmek için kurmak zorunda oldukları bir ilişki tarzıdır. Burada sözü edilen kolektivite, KOBİ'lerin belirli özellikler gösteren bölgelerde yürüttükleri faaliyetler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bölgelerin en önemli özellikleri, hızlı gelişme gösteren ve sektörel olarak uzmanlaşmış küçük ve orta ölçekli firmalardan oluşması, görece az gelişmiş mekânlarda ortaya çıkması ve başarının işletmelerin kendi aralarında ağ benzeri ilişkiler kurması yolu ile sağlanmasıdır. Söz konusu ilişkiler iki kısımda incelenebilir. Bunlardan birincisi, zanaatsal bilgiye dayalı ve geleneksel olarak uzmanlaşmış sektörlerde hemşehrilik ve benzeri ilişkiler ile geleneksel yerel kimliğin önemli olduğu bir ilişkiler ağıdır. İkincisi ise, profesyonel olarak yetişmiş, teknolojik bilgisi yüksek insanların girişimciliği ile oluşan konvansiyonel kapitalist ilişkiler ağıdır. Türkiye'de yaygın olan ilişki biçimleri ise tahmin edilebileceği gibi birinci tipteki ilişkiler ağına uymaktadır.

Kolektif verimliliğin oluştuğu ilişkiler ağının işlemesi ve ivmesini arttırması ise, birbirini tanıyanlar arasında oluşan enformel bir güven olgusunun, yani aktif güvenin varlığına bağlıdır. Eğer aralarında aktif güven varsa, küçük işletmeler üretim ve pazarlama için gerekli bilgi akışlarını ağ içinde sağlamaktadırlar. Türkiye'de görülen örnekler aktif güvenin oluşumunu

sağlayan en önemli unsurun hemşehrilik olduğunu göstermektedir. Birbirini tanımanın, aynı geçmiş ve kültüre sahip olma ve aynı memleketten olmaya dayanan özellikleri iş bölümü ve dayanışmaya dayalı ağ örgütlenmeleri oluşturma yönünde kullanılmaktadır. Bunun dışında aktif güvene dayalı bu tür ağ ilişkileri, islamî hassasiyete sahip kişiler arasında da kurulmakta hatta bölge sınırlarını aşan bir boyuta ulaşmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin yoğun olarak bulunduğu MÜSİAD ve İŞHAD gibi örgütlenmeler stratejik yardım, kolektif hizmet sunumu ve bireysel sorunların çözümü gibi alanlarda önemli işlevler üstlenmektedirler.

Türkiye’de KOBİ’ler, ekonomik pozisyonları açısından formal sektör içerisinde yer alsa da enformel nitelikleri ön plândadır. Çoğunlukla eğitimsiz olan ve dış pazarlarla nasıl ilişkiye geçeceğini bilmeyen kesimler enformelliğin pozitif ve yaratıcı gücünü kullanmaktadırlar. Birbirlerine aktif olarak güvenen küçük işletmeler yerel gelenekleri yeni şartlara uydurarak yaşatıp yeniden biçimlendirmeye ve bu yolla kolektif stratejiler geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Ancak, söz konusu stratejiler yeni teknolojiler ve üretim teknikleri kullanma ve ürün yeniliğine gitme yönünde oluşturulmamaktadır. Türkiye’de ortaya çıkan endüstriyel bölge başarıları, düşük katma değerli ve düşük teknolojilerin kullanımına dayanan sektörlerde ortaya çıkmaktadır. Verimlilik ve rekabet gücü büyük ölçüde düşük ücretli, geçici ve sigortasız işçi kullanımı yolu ile sağlanmaktadır. Bu durum, bölgesel kümeleşmeler yolu ile sağlanan kolektivitinin post-fordist üretim süreçlerine yönelik bir kolektif verimlilik niteliği taşımadığını göstermektedir.

Türkiye’deki KOBİ’ler arasında kolektif verimliliğe dayalı post-fordist bir yapının ortaya çıkmamasının nedenlerinden bir tanesi de piyasalar ve devletin KOBİ’lere olan bakış açısıdır. Buna göre çok sayıda KOBİ kurulmalı, bunlar rekabetçi bir ortamda çarpışmalı ve bunlardan başarılı olanları dünya ölçeğinde büyümelidir. Bu anlayış KOBİ’leri, geçici bir durum olarak görmekte

ve başarıyı kısa zamanda sağlanacak büyüme ile ölçmektedir. 1990'lardan itibaren KOBİ'ler, devlet müdahalesi açısından ön plâna çıkmış ve yukarıdaki anlayışla KOBİ'lere yönelik destek programları oluşturulmaya başlanmıştır.

Ancak, bu programlar kolektif bir temele dayanmamakta ve yerel bir strateji içermemektedir. Her yerde geçerli olacak ve uygulanacak sektörel eğilimli politikalar ile sınırları firma boyutunu aşmayan işletme verimliliği politikaları uygulanmaktadır. Söz konusu uygulamalar nedeniyle kolektif temelde ortaya çıkan KOBİ'ler, zamanla içinde bulundukları ağların bozulmasına neden olabilmektedir. Zira, bu ağlar yani kendiliğinden oluşan kolektiflik, son derece kırılgan ve bozulmaya müsait bir yapı arz etmektedir.

6.3. Teknoloji ve KOBİ'ler

Post-fordist teoriler açısından bakıldığında, hem düzenleme kuramı hem de esnek uzmanlaşma kuramında küçük işletmelerin yeni ve ileri teknolojileri, üretim süreçlerinde uygulama ve uyarılama konusundaki yetenekleri önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu kuramlara göre KOBİ'lerin önem kazandığı üretim süreçleri, ortaya çıkan yeni teknolojilerle doğrudan bağlantılıdır. Yeni teknolojilere uyum sağlama ve bu teknolojileri üretime uygulama yeteneği, küçük işletmelerin değişen ve istikrarsızlaşan piyasalardaki rekabet güçlerini önemli ölçüde arttırmaktadır. Yeni teknolojiler, post-fordist üretimin en önemli öğelerinden birini oluşturmaktadır.

Yine dünya iş bölümü açısından düzenleme kuramı eleştirel, esnek uzmanlaşma kuramı ise onaylayan bir tavırla, yeni ve ileri teknoloji kullanımına dayalı üretimi gelişmiş ülkelerin, eski ve mekanizasyona dayalı teknolojilere dayalı üretimi az gelişmiş ülkelerin niteliği olarak ortaya koymaktadır. Buna göre gelişmiş ülkeler, vasıflı iş gücü yoğun ve teknoloji yoğun mamul üretiminde uzmanlaşacaklardır. Bu ülkeler, aynı zamanda eskimiş teknolojilerini az gelişmiş ülkelere transfer ederek kazanç sağlayacak ve teknoloji üzerindeki kontrollerini sürdürecektir.

Az gelişmiş ülkeler ise, ithal teknoloji kullanarak standartlaşmış ürün ve fason meta üreteceklerdir. Dolayısıyla, çalışmanın konusu açısından Türkiye'deki KOBİ'lerin yeni ve ileri teknolojileri kullanma açısından ne durumda oldukları önem taşımaktadır. Güleş (2001:59-76)'in Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde İleri İmalat Teknolojilerinin kullanımı üzerine yaptığı çalışma, bu konuda oldukça aydınlatıcıdır. Zira araştırma, KOBİ'lerin rekabet güçlerini arttıracak teknolojileri kullanım düzeyleri ve amaçlarına yönelik olarak Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden 181 işletme üzerinde gerçekleştirilmiştir. Aşağıda bu çalışmaya dayalı olarak KOBİ'lerin teknoloji kullanımı açısından nasıl bir görünüm arz ettiği açıklanmaya çalışılacaktır.

İleri imalat teknolojileri, uygulandığı zaman bir firmanın mevcut üretim metotlarında, yönetim sistemlerinde ve mamulün tasarım ve üretiminde değişikliğe yol açan yeni ve ileri teknikler olarak tanımlanmaktadır. KOBİ'ler esnek yapıları, değişime uyum sağlayabilme yetenekleri ile rekabet ederken, söz konusu teknolojilerden yararlandıklarında:

-Müşteri taleplerini hızlı karşılayabilme, müşteri siparişlerine uygun ve çeşitli üretim gibi post-fordist süreçler açısından büyük önem taşıyan avantajlara sahip olacaklardır.

-İleri imalat teknolojileri arasında sayısal denetimli tezgahlar (NC), bilgisayar destekli tasarım, tam zamanında üretim yani hammadde, ara girdi veya yarı mamuller üretim sürecine tam gerekli oldukları zamanda stoklanmaya gerek kalmadan sokulması, toplam kalite yönetimi yani sıfır hatalı üretimi gerçekleştirmeye yönelik olarak, her işçi yaptığı işin kalitesinden sorumlu tutularak ve üretimin her aşamasının kontrol edilmesi vb. yer almaktadır.

Tablo 20: İleri İmalat Teknolojilerinin Kullanım Düzeyleri Ortalamaları

İleri İmalat Teknolojileri	Beş Yıl önce		Şu Anda		Wicox0n Testi	
	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma	Z	P
Mühendislik Teknolojileri						
Sayısal Denetimli Tezgâhlar	0.81	0.79	1.73		-8.32	
Bilgisayar Destekli Denetim	0.79	1.09	1.41		<.001	
Bilgisayar Destekli Üretim	0.76	1.06	1.78		-9.10	<.001
Robotlar	0.17	0.51	1.35		-8.71	
Esnek İmalat Sistemleri 1.04	1.91	1.91	1.76		<.001	
			1.43		-5.65	
			0.55		<.001	
			0.97		<.001	
			1.25			
			8.14			
Yönetim Teknolojileri						
Toplam Kalite Yönetimi/Kaizen	1.75		2.38	1.13	-6.83	
Tam Zamanında Üretim/Kanban	1.34		2.21		<.001	
Tam Zamanında Tedarik	1.29		1.03		-9.44	
Üretim Kaynakları Planlaması	0.99		2.18		<.001	
Bilgisayar Destekli Üretim	1.63		0.97		-6.52	
Plânlaması	1.25		1.64		<.001	
	0.71		1.08		-9.43	
	0.92		1.61		<.001	
	0.71		1.34		-8.55	
	1.02				<.001	

Not: (i) n=181; (ii) ölçekte 0=hiç kullanılmıyor 4=yüksek düzeyde kullanılıyor
Kaynak: Güleş, 2001:67

Tabloda görüldüğü gibi, beş yıl önce ileri imalat teknolojileri son derece düşük düzeyde kullanılmakta ya da hiç kullanılmamaktadır. Beş yıl sonunda bu teknolojilerin kullanımında kısmi bir yükselme görülmektedir. Bu, hem mevcut teknolojilerin kullanım düzeyini arttırmak hem de daha önce kullanılmamış teknolojileri kullanmaya başlamak sureti ile gerçekleştirilmiştir. İleri imalat teknolojilerinin kullanımı henüz başlangıç aşamasındadır.

Tablo 21:İleri İmalat Teknolojileri Kullanımından Beklenen Amaçlara Ulaşılma Dereceleri

İTT Uygulama Amaçları	Ortalama	Std. Sapma
Kaliteyi Yükseltme	4,55	1,35
Üretim Miktarını Yükseltme	4,35	1,29
Rekabet Gücünü Yükseltme	4,26	1,58
İşgücü Verimliliği Arttırma	4,24	1,33
Üretim Süresini Azaltma	4,18	1,46
Malzeme Kullanım Verimliliğini Yükseltme	4,02	1,50
Maliyetleri Azaltma	3,44	1,48
Üretimde Esnekliği Sağlama	3,30	1,46

Not: (i) n=181; (ii) ölçek 0=hiç ulaşılmadı, 6=çok yüksek derecede ulaşıldı şeklindedir. (iii) Freadman Çift Yönlü Anova testine göre ($K^2=159,54$, $p<0.001$) sonuçlar istastiksel bakımdan anlamlıdır.

Kaynak: Güleş, 2001:69

İleri İmalat Teknolojileri'nin kullanımında en yüksek derecede ulaşılan amaç, kaliteyi yükseltmektir. Bu durumun ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet üstünlüğü elde etmede kaliteye verilen önemden kaynaklandığı söylenebilir. Ancak, bunun yalnızca söz konusu teknolojileri kullanmaya yönelik işletmeler için geçerli olduğunu göz önünde bulundurmak, post-fordist üretimin Türkiye'deki KOBİ'ler açısından incelendiği çalışma açısından önem taşımaktadır. Yine bu açıdan önemli bir diğer nokta, en düşük değeri üretimde esnekliği sağlama amacının almış olmasıdır. Zira bunun nedeni, esnek imalat teknolojilerin kullanımının düşük olması olabileceği gibi ileri imalat teknolojilerin bu amaçla kullanılmaması da olabilir. Maliyetlerin azaltılması amacına ulaşılma derecesinin düşük olması, ülkemizde enflasyonun yüksek olmasından kaynaklanabilir.

Tablo 22: İleri İmalat Teknolojilerinin Kullanımının Tedarik Zinciri Uygulamalarına Etkisi

Tedarik Uygulamalar	Tedarik Uygulamalarının Ortalama Değeri			
	Tüm Örnek (181)	Düşük İİT Kullanıcıları (100)	Yüksek İİT Kullanıcıları (81)	P değeri
Tedarik sayısı	1,21	1,07	1,39	<0.05
Tedarikçi seçme kriteri	1,97	1,79	2,18	<0.01
Ticari ilişkinin süresi	2,13	1,57		

Not: Mann-Whitney U testi (tek taraflı); parantezdeki rakamlar her gruba giren işletme sayısını göstermektedir.

Kaynak: Güleş, 2001:72

İleri imalat teknolojilerinin kullanımında alıcı ve tedarikçiler arasında iş birliğine dayalı ilişkilerin kurulması gerekir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi ileri imalat teknolojilerini daha yüksek düzeyde kullanan işletmeler daha az sayıda tedarikçi ile çalışmakta, tedarikçi seçerken fiyat dışı unsurlara ağırlık vermekte ve tedarikçilere daha uzun vadeli ticari ilişkiler kurmaktadır.

Sonuç olarak, KOBİ'lerde 1993-1998 yılları arasında ileri imalat teknolojilerinin kullanımı nispeten artmasına rağmen, oldukça düşük bir seviyededir. Bu durumun ortaya çıkmasında, ulusal pazarın işletmeler açısından yeterli olarak görülmesi ve ileri İmalat teknolojilerinin yüksek derecede sermaye yatırımını gerektirmesinin etkili olduğu söylenebilir. Daha önce değinildiği üzere Türkiye'nin genel ekonomik yapısı, ihracatta önemli

ölçüde güçlülere yol açmaktadır. Yine mevcut yapı içerisinde rant ekonomisi geçerliliğini koruduğundan ve ticaret daha kârlı bir alan olarak görüldüğünden sanayiye yapılan yatırımlar çok düşük düzeyde kalmaktadır. Post-fordist süreçler açısından bakıldığında, bu durum Türkiye'deki KOBİ'lerin gelecekte dış pazarlarda maliyet, esneklik, kalite, hız ve verimlilik açısından rekabet edebilirliğini önemli ölçüde azaltacaktır

Bilgisayar Destekli Tasarımları içeren mühendislik teknolojilerinin kullanımından düşük düzeyde oluşu, teknoloji temininde yaşanan güçlülere işaret etmektedir. Bu durum, teknolojik açıdan dışa bağımlılığın, mevcut teknolojilerin hızlı demode oluşunun veya işletmelerin alt yapılarındaki yetersizliklerin bir sonucu olarak yorumlanabilir.

6.4. KOBİ'lerde Ürün Yeniliği

Esnek uzmanlaşma kuramı açısından bölgesel kümeleşmeler yoluyla post-fordist tarzda üretim yapan, pek çok faaliyetin ortaklaşa yürütüldüğü küçük ve orta ölçekli işletmeler arasındaki rekabet, üretim sürecindeki yeniliklerle gerçekleştirilir. Bu yeniliklerden belki de en önemlisi ürün yeniliğidir. Zira bu yapılanmalar, taleplerin sürekli değiştiği pazarların ihtiyaçlarına ürün yeniliği yoluyla cevap vermekte, hatta yine bu yolla kendilerine yeni pazarlar bulmaktadırlar. Aynı zamanda ürün yeniliği, KOBİ'lerin sahip oldukları esneklik ve müşteriye daha yakın olma avantajlarını kullanabilecekleri en iyi alandır. Erdil, İmamoğlu ve Keskin (2003:22) ürün yeniliğini, mevcut ürünlerde önemli teknolojik geliştirmeler yapılması veya piyasaya, geliştirme ve yenileme sonucu yeni ürünler çıkarılması olarak tanımlamaktadırlar. Ürün yeniliğine yönelik stratejileri aşağıdaki başlıklar altında ele almaktadırlar.

Dünya için yeni: Tamamen yeni Pazar yaratan ürünler, KOBİ'lerin ihracat alanındaki düşük performansları göz önüne alındığında Türkiye'de bu tür bir stratejinin varlığından söz etmek pek de mümkün değildir.

İşletme için yeni: İşletmenin mevcut pazara girişine izin veren ilk kez üretilen yeni ürünler, Türkiye' deki KOBİ'lerin önemli bir bölümü sipariş için üretim yapmaktadırlar. Ancak, genel ekonomik yapı açısından bakıldığında söz konusu siparişlerin teknoloji yoğun ve yüksek katma değerli ürünlere yönelik olmadığı sonucuna rahatlıkla varılabilir. Dolayısıyla, işletme için yeni olsa da, üretilen ürünlerin burada sözü edilen ürün yeniliğine yönelik olmadığı söylenebilir.

Mevcut ürünlerde geliştirmeler yapma: Geliştirilmiş performans veya büyük anlamda değer katan ve mevcut ürünlerin yerini almasını sağlayan yeni ürünlere yönelik üretimi içermektedir. Daha önce yapılan değerlendirmelerden hareketle Türkiye'deki KOBİ'ler açısından bu tür bir stratejinin varlığından söz etmek oldukça güç görünmektedir.

Türkiye'deki KOBİ'lerin genel durumuna bakıldığında, bu işletmelerin üretim ve emek sürecinin esnek uzmanlaşma ya da post-fordist bir yeniden yapılanma süreci içinde olduklarını söylemek mümkün değildir. Yine daha önce incelendiği üzere az gelişmiş bir ülke olarak kapitalist gelişim sürecinde Türkiye'nin geldiği aşama bu tür bir yapılanmanın istense de gerçekleştirilemeyeceği yönündeki değerlendirmeleri (Konukman,1999:376) desteklemektedir. Zira kamu yatırımlarının sanayiden çekildiği, özel sektör ve yabancı sermaye yatırımlarının sanayileşmede post-fordizmin gerektirdiği dönüşümleri gerçekleştirmekten çok uzak olduğu bir ortam, KOBİ'lerin mevcut potansiyellerini kullanmalarına engel olmaktadır. Ekonomideki istikrarsızlık, sürekli bir kriz tehdidinin varlığı ve enflasyon bu işletmelerin gelişimindeki en büyük problem alanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak yine de yeterli olmasa da Türkiye'deki KOBİ'lerin ülke ekonomisinde aktif rol almalarını sağlayabilecek çeşitli örgütlenmelerin ortaya çıktığı da bir gerçektir.

6.5. KOBİ'ler Arasında Yeni Örgütlenmeler

Türkiye'de küçük ve orta ölçekli işletmelerin, özellikle dış ticarete yönelik olarak çeşitli örgütlenmeler gerçekleştirdikleri gözlenmektedir. Bu örgütlenmeler sektörel bazda dernek ve birlik adı altında KOBİ'lere bürokratik sorunlarını çözme, teknoloji, finansman ve pazarlama açısından destek olmakta ve KOBİ'lerin sektörel olarak kümeleşmeler oluşturmalarını sağlamaktadır.

Türkiye'de KOBİ'ler Sektörel Dış Ticaret Şirketleri adı altında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı denetiminde faaliyet göstermektedirler. Bu şirketler, 5-200 kişi istihdam eden aynı üretim dalında faaliyet gösteren en az 10 adet KOBİ'nin bir araya gelmesiyle kurulmaktadır ve her yıl belirli bir miktar ihracatı gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Ülkemizde ilk kurulan sektörel dış ticaret şirketi Ege Giyim Sanayii ve Dış Ticaret (EGS) A.Ş.'dir (Candemir ve Kasap, 2001:124). Türkiye'de bu tür 13 sektörel bazlı kümeleşme örneği mevcuttur. Bunlardan 7 tanesi tekstil ve giyim alanına yöneliktir ve bunlardan en önemlisi EGS'dir (Çakar,1997:241).

EGS'nin yapısı Candemir ve Kasap (2001:121-128)'a göre açıklanacaktır. 1993 yılında 99 tekstil imalatçısı-ihracatçısı tarafından kurulan İzmir Merkezli EGS, toplam 178 büro çalışanı ve İstanbul, Denizli, Bursa Bölge Müdürlükleri ile ortaklarının ihracat ve ithalat işlemlerini gerçekleştirmektedir. Bu gün EGS, kuruculuğunu yaptığı 18 şirket ve 2 vakıf ile tekstil sektöründe faaliyet gösteren ortaklarına hammadde temini, finansman, nakliye, dış ticaret bilgileri ve ürün satışları alanlarında hizmet vermektedir. Kurulduğu 1993 yılından 1997'ye kadar EGS'nin gerçekleştirdiği ihracat performansı aşağıdaki gibidir.

Tablo 23: EGS İhracat Performansları

Yıl	1993	1994	1995	1996	1997
Miktar (Milyon Dolar)	52	420	820	695	229

Kaynak: EGS Dış Ticaret Yıllığı (Candemir ve Kasap, 2001:125)

EGS'nin bir diğer önemli faaliyeti "Değişim 2000 Projesi"dir. EGS bu proje ile ortak çağrı merkezleri kurup işleterek, ortak veri bankası ve danışmanlık merkezleri oluşturmuştur. Proje dahilinde EGS, kendisine bağlı şirketlerinin ve ortaklarının teknolojik alt yapılarının yenilenmesi, bir şirketin tek başına gerçekleştiremeyeceği bir teknoloji parkının kurulması gibi faaliyetler gerçekleştirmiştir.

Bir başka kurumlaşma örneği Tekstil ve Hazır Giyim Sanayicileri Derneğidir. 96 dokuma ve hazır giyim üreticisinin kendi aralarında oluşturdukları bir birliktir. Aynı sektörde fakat farklı büyüklükte üretim yapan firmalara finansman, teknoloji ve pazarlama açısından destek vererek bu firmaların dış pazarlara açılmalarını gerçekleştirmiştir (Eraydın, 1992:80).

Türkiye'de KOBİ'lerin aralarında oluşturdukları çeşitli örgütlenmeler büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle KOBİ'lerin kendilerinden beklenen rolleri yerine getirebilmeleri için oldukça yeni ve az sayıdaki örgütlenmelerin sayısının ve etkinliğinin artırılması gerekmektedir.

6.6. Anadolu Kaplanları

Yukarıda KOBİ'lere yönelik olarak aktarılan duruma rağmen, 1980'ler sonrasında daha önceki bölümlerde açıklanmaya çalışılan dünya ölçeğindeki gelişmeler, Türkiye'de özellikle ülkenin az gelişmiş bölgelerinde "Anadolu Kaplanları" olarak anılan KOBİ'lerde yansımaları göstermiştir. Anadolu imalat sanayiinde faaliyette bulunan bu işletmeler, toplumun değişik kesimlerinde sanayileşmenin ve kalkınmanın itici gücü olarak görülmeye başlanmıştır (Köse ve Öncü, 1998:135). Ancak, post-fordist teoriler açısından bakıldığında bu oluşum, çok da umut vaat eden bir nitelik taşımamaktadır. Nitekim Konukman (1997:233)'a göre bu firmalar arasında fiyat ve ücret düşmelerine yönelik bir rekabetten, ürün ve üretim süreçlerinde kalite, nitelik, yeni teknolojiler ve üretim teknikleri ile sürdürülebilir bir dayanışmacı rekabete

geçmeyi sağlayacak bir kurumsal yapı, dolayısıyla post-fordist bir üretim tarzı söz konusu değildir.

Bu bölümde Köse ve Öncü (1998:135-158)'nın Makine Mühendisleri Odası'nın 1997 Ulusal Sanayii Kongresi'nde Anadolu İmalat Sanayii için hazırlanan veri setini kullanarak bu sektöre yönelik yaptığı analiz aktarılacaktır. Bunu göre:

Anadolu Sanayiinin temel özellikleri şöyle sıralanabilir:

1- Küçük İşletmeler Yaygındır: 1-9 kişi çalıştıran küçük işyerleri toplam işyerlerinin %95 'ini oluşturmaktadır. Küçük işyerlerindeki istihdam oranı 1980'de %30, 1994'te ise %38'dir. İşletme yoğunluğu açısından bu kadar önemli bir yere sahip olan küçük işletmeler, katma değerin 1980 yılında %18'ini, 1994 yılında ise %17'sini üretebilmiştir.

2- Verimlilik Düzeyi Düşüktür: Verimliliğin düşük olmasındaki en önemli etken imalat sanayiinin küçük ölçekli yapısıdır. İşletmenin küçülmesi ile doğru orantılı olarak verimlilik düzeyleri de düşmektedir.

3- Teknoloji ve Örgütsel Yapılanmalarda Bir Gelişme Eğilimi Yoktur: Teknoloji ve örgütsel yapılanmada gelişme eğilimi, işletme ölçeği küçüldükçe ortadan kalkmaktadır. Özellikle küçük işletmelerde modern teknoloji kullanma eğilimi yüksek olan sektörlerle yönelme söz konusu değildir. Eski teknolojilerin kullanıldığı tüketim malları üreten sektörler yönündeki eğilim güçlenmekte, rekabet avantajı büyük ölçüde düşük ücret ve kaynak maliyetlerine dayalı olarak gerçekleşmektedir.

Anadolu sanayii, Türkiye'nin diğer az gelişmiş ülkeler gibi uluslararası iş bölümündeki düşük ücret ve kaynak kullanımına dayalı yerinin zorunlu mekanları durumundadır.

Örgütlenme tarzı ve yapısına bakıldığında işletmelerin %80 düzeyinde bir çoğunluğunun düşük sermayeli aile işletmesi olduğu görülmektedir. Anadolu imalat sanayii, aile temelinde örgütlenmiş bir sosyoekonomik sistem olarak düşünülebilir. Taylorist modelin hiyerarşik kontrol yapısına dayalı bir karar alma süreci gözlenmektedir. Mühendis ve teknisyenler, üretim sürecinde bağımsız karar alma yetkisine sahip değildir.

%90 oranında büyük bir çoğunluk, yurt içi pazar için üretim yapmaktadır. Küçük işletmelerin sadece %28'i yurt dışı pazarlarda rekabet edebilecek güce sahip olduğunu belirtmektedir. İhracata yönelik sektörler ülkedeki genel duruma paralel olarak dokuma ve giyimde yoğunlaşmaktadır.

İşletmelerin özgün tasarımlarından oluşan makine kullanım oranı son derece düşüktür. Makine donanımı yetersiz olduğundan, niteliksiz işgücü kullanımı yaygındır. Bu niteliksizleşme kadın ve çocuk işgücü kullanımı açısından bakıldığında daha da bilinleşmektedir.

Sonuç olarak: Anadolu sanayii diye adlandırılan gelişim gerçekte umulduğu gibi büyük bir oluşuma denk düşmemektedir. Niteliksiz işgücü kullanımının yaygın olduğu, makine ve teknolojik donanım yetersiz bir düzeyde kaldığı, düzenleme kurumlarına sahip olmayan aile işletmelerinden oluşan bu yapılanmada Taylorist emek süreci örgütlenmesi hakimdir. Bu nedenle söz konusu gelişim, kalkınmada dinamik bir aktör olma niteliği taşımamaktadır.

Köse ve Öncü (2000:73,87)'ye göre, 2000 yılında uygulamaya konulan istikrar programları Türkiye ekonomisinin uluslararası iş bölümündeki düşük katma değerli emek yoğun sanayilerde uzmanlaşma konumunu pekiştirmiştir. Anadolu sanayii, İlkel Taylorizm'in hüküm sürdüğü işletmeleri barındıran bir sanayi coğrafyası olma özelliğini devam ettirmektedir.

Anadolu sanayiinde toplumsal boyutu inceleyen Ayata (1997:222-226), bu konu ile ilgili olarak bölgesellik, sınıf özellikleri, kültür ve Anadolu sermayesi ile İslam sermayesi arasındaki ilişkiler üzerinde durur. Buna göre, bölgesellik açısından Antep'i ele alan Ayata'ya göre bu şehir, GAP bölgesinin kalbi durumundadır. Bölgenin merkezi olacağız düşüncesi ile hareket eden Antep'te, bunu kurumsal düzeyde kovalayan bir sanayi ve ticaret eliti mevcuttur. Bunlar bilinçli bir şekilde merkez konumunu tutmaya çalışırken, GAP yatırımları ve çevredeki zenginlik arttıkça Antep'in ekonomisi de zenginleşmektedir. Bunda ayrıca, ulaşım imkânlarının artması sonucu şehrin, bir taraftan Mersin'e yani limana ulaşmada kilit noktayı teşkil etmesi, diğer taraftan GAP bölgesindeki şehirlerle olan hızlı ulaşım bağlantısının oluşması etkili olmaktadır.

Sınıfsal açıdan bakıldığında, Anadolu Kaplanları etrafında heterojen bir yapı arz eden bir orta sınıf oluşmaktadır. Buradaki en önemli boyutu sosyal köken farklılığı oluşturmaktadır. Kır kökenli, işçi kökenli girişimcilerin dinî eğilimleri ağır basmakta ve bunlar İslamî sermaye ile ilişki kurmaktadır. Ticaretten sermayeye geçmiş kent kökenli girişimciler ise daha çok dışarı ile bağlantı kurmaktadır. Kır kökenli girişimciler Weber' in kavramlaştırması olan dünyevî asketizm, yani kendini aşırı derecede işe verirken, dünyevî zevklerden uzak durarak tasarruf edip, bunu yatırıma dönüştürme yolu ile bir sermaye birikimine gitmektedir. Kent kökenli girişimciler ise, dışarı ile kurdukları bağlantılar; fuar ve yeni teknolojileri izlemeleri, çocuklarını yurt dışına göndererek firmalarla doğrudan bağlantılar kurmaları vb. özelliklerle karakterize olmaktadır.

Anadolu Kaplanları olarak nitelendirilen firmalar genel olarak, kültürel temelli birliktelikler kurmaktadır. Bu boyutta esnek uzmanlaşmada kolektif verimliliğin temel boyutu olan aktif güven ilişkisi ön plâna çıkmaktadır. Yani kültürel birliktelikler, etnik köken, din, hemşehrilik gibi kültürel özelliklerin getirdiği aktif güven temelinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, fason üretim için seçilen firmalar buna göre seçilmekte ya da bir girişimciye neden Antep'te

kalıyor sun sorusu sorulduğunda “şimdi sıkışsam 4 saat içinde 10 milyar toparım” cevabı alınabilmektedir.

Ancak, söz konusu toplumsal süreçler henüz KOBİ lerin bu çalışmada ele alınan anlamda post-fordist bir gelişimi gerçekleştirecek güce ve orana sahip değildir. Yine de bu tür kültürel temelli birliktelikleri kurma yeteneğinin nereden kaynaklandığı post-fordist süreçlere geçiş açısından önemle üzerinde durulması gereken bir konu olma özelliğini taşımaktadır.

6.7. Bursa Dokuma-Giyim Sanayiinin Fordizm ve Post-Fordizm Açısından Karşılaştırılması

Bu bölümde Eraydın (1992:148-149)'ın Bursa dokuma ve giyim sanayiinin post-fordist üretim kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda yaptığı araştırma özetlenmeye çalışılacaktır. Araştırma, mevcut üretim yapısı, üretimde iş gücü kullanımı, firmalar arası ilişkiler ve mekânsal özellikler açısından Bursa dokuma sanayiinin fordist ve post-fordist üretim biçimleri ile benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaya yöneliktir. Eraydın'ın araştırmaya dayalı olarak yaptığı karşılaştırma aşağıdaki gibidir.

Tablo 24: Bursa Sanayiinin Fordizm ve Post-Fordizm Açısından Karşılaştırılması
ÜRETİM YAPISI

	FORDİST ÜRETİM	ESNEK ÜRETİM
Küçük bölümlerde üretim yaygın ve çoğalıyor, ancak kitlesel üretim yapan firmalar da var	Aynı tür malın kitlesel üretimi	Küçük ölçeklerde üretim
Değişik ürün türlerinde piyasaya göre üretim, ancak bazı konularda (iplik gibi standartlaşmış üretim)	Benzerlik ve standartlaşma	Esnek, küçük ölçeklerde ve değişik ürün türlerinde üretim
Düşük tutulmaya çalışılan stok	Emniyet amaçlı büyük stoklama	Stoklama olmadan üretim
Üretim sonrasında kalite kontrolü	Üretim sonrası kalite kontrolü	Üretim sırasında kalite kontrolü
Üretim bandı çevresinde yapılan üretimin kısıtlı olması	Üretim bandının düzenlenmesi, bozuk parçaların ayıklanması ve yedek parça teminin nedeniyle uzun üretim süresi	Üretim süresinin kısaltılması, günlük iş kayıplarının önlenmesi
Talep yönlendirici	Kaynaklar yönlendirici	Talep yönlendirici

Düşey ayrışmanın bir yanda giderek artması, fason iş yaptıran ve yapan firmalarda artış	Düşey ve kimi kez yatay bütünleşme	Düşey ayrışma ve fason iş yaptırma
Maliyetlerin artmasında ücretlerin düşürülmesi ve fason iş yapan firma kullanımı	Ücretlerin kontrolü maliyetlerin düşürülmesinde ana yaklaşım	Uzun erimli plânlamada Yapararak öğrenme ve ucuz maliyetle üretim

FİRMALAR ARASI İLİŞKİLER

Gayri resmi, özel ve güvene dayalı ilişkiler	Resmi belgeye dayalı ilişkiler	Gayri resmi, sözel ve güvene dayalı ilişkiler
Yeni bilgilerden yararlanma çoğunlukla bireysel, ancak kısa süre sonra taklit söz konusu	Yeni bilgi, teknoloji ve buluşlardan bireysel yararlanma	Yeni bilgi ve buluşlardan belirli üretim ağıları içinde ortak yararlanma
Fason iş ilişkileri	Kendi içinde bütünleşmiş üretim	Fason iş ilişkileri
Araştırma-geliştirme faaliyetleri kısıtlı, teknoloji transferi söz konusu	Firmaların kendilerine özel araştırma-geliştirme, pazarlama birimleri	Ortak araştırma geliştirme, pazarlama birimleri

İŞGÜCÜ

Firmalara göre işçilerin sorumluluk farklılaşması	Her işçinin bir işten sorumlu olması	Çok sorumluluk küçük firmalarda sorumlulukların artması
Ücret belirlemelerinde belirsizlik, sendikali işçilere göre yüksek ücret	Belirli kıstaslara göre eşit ücret	Kişisel beceri ve başarıya dayalı ücret düzeyi
Genelde uzmanlaşma, ancak farklı işlere kayma olasılığı	Yüksek uzmanlaşma düzeyi	G ö r e v Sınırlandırmalarından kaçınma
Eğitim sınırlı düzeyde veya geleneksel yollarla eğitim	Kısıtlı düzeyde iş başında eğitim	Uzun süreli iş başında eğitim
İşçi örgütlenmesi sadece büyük ölçekli firmalarla sınırlı	Düşey iş gücü örgütlenmesi	Yatay iş gücü örgütlenmesi
Sendikali işçi sayısı toplam içinde düşük düzeyde	Sendikalaşma	S e n d i k a l a r ın önemini kaybetmesi
Bazı firmalarda örgütlenme ile bazı firmalarda beceri ile iş güvencesi kazanımı	Örgütlenme ile iş güvencesi kazanımı	Beceri nedeniyle iş güvencesi elde edilebilmekte
Gerçek becerili iş gücü sağlamada zorluklar	İşçiden işin gerektirdiği becerileri kazanmasının istenmesi	İşçiden mevcut becerileri ve geleneksel birikimlerinden yararlanmasının istenmesi

MEKÂNSAL ÖZELLİKLER

Mekânda yığılma	İşlevsel mekânsal uzmanlaşma	Mekânsal yığılma ve toplulaşma eğilimi
Mekânda bütünleşme	Mekânsal iş bölümü	Mekânda bütünleşme
Mekânın kültür yapısının üretim yapısı üzerine etkileri	Mekânın kültür yapısı ve sosyal ilişkilerinden bağımsız emek üretim ilişkileri	Mekânın kültürel ve sosyal ilişkilerinden üretim sürecinde yararlanma
Yaratıcılık genelde dışarıdan	Dışarıdan aktarılan yaratıcılık	Üretim mekânında yaratıcılık aktarılmakta

6.8. Esnek Uzmanlaşma Açısından Ostim Sanayi Bölgesi

Nadir Suğur (1994, 122-127) OSTİM'de (Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi) 1992-1993 yıllarında yapılan ampirik araştırmadaki verilere dayanarak fason ve sipariş türü iş bağlantıları, mesleki kuruluşlar ve örgütsel yapı, teknolojik yapı ve iş gücünün kullanımı başlıkları altında OSTİM'i esnek uzmanlaşma açısından teorik düzlemde incelemiştir. Söz konusu çalışma aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Firmalar arası fason ve sipariş türü iş bağlantıları:

İşletmelerin hemen hemen hepsinin fason veya sipariş türü işler üzerinde çalıştığı OSTİM'de çeşitli firmalar tarafından ve düzensiz olarak verilen fason ve sipariş türü işler, belirli kişi veya firmalar tarafından düzenli olarak verilen fason ve sipariş türü işlerden daha yaygın olarak görülmektedir.

Büyük bir firma tarafından verilen fason veya sipariş türü işler küçük firmalar tarafından belirli bir iş bölümü ve işbirliği dahilinde yapılmamaktadır. Büyük firmaların verdiği işler birden fazla küçük işletme tarafından yapılsa da, bu küçük işletmelerin örgütlenmesine değil, büyük firmanın tercihine bağlı olarak gerçekleşmektedir. OSTİM' deki işyeri sahiplerinin %89'u en büyük rakip olarak diğer küçük işletmeleri görmektedir. Bu durum, mevcut koşullarda dayanışma ve işbirliğinin ortaya çıkmasının güçlüğünü, buna karşın rekabetin yaygınlaşmasının kolay olduğunu göstermektedir.

OSTİM'deki işletmeler birinci elden ihalelere girmek için gerekli koşulları taşımadıklarından, küçük işletmelerin büyük çoğunluğu ikinci hatta üçüncü elden işler yapmaktadır. Bu durum, fason veya sipariş türü işi elde etmek için küçük işletmeler arasında amansız bir rekabete yol açmaktadır. Böylece birinci elden ihaleyi alıp belirli kısımlarını küçük işletmelere veren firmalar kârlarını korurken, diğerleri birbirlerini hatta kendilerini yok etme

pahasına bir rekabet içine girmektedirler. Bu durum, esnek uzmanlaşmanın en temel unsurunu oluşturan kolektif verimliğe yönelik iş bölümü ve dayanışmanın ortaya çıkmasını engellemektedir.

Mesleki Kuruluşlar ve Örgütsel Yapı

OSTİM’de, esnek uzmanlaşma açısından vazgeçilmez bir unsur olan coğrafi yakınlık mevcut olmakla birlikte sektörel bütünlük sağlanamamıştır. Bunun en önemli nedeni resmi ve özel örgütlenmelerin etkin bir şekilde çalışmamasıdır. Coğrafi ve sektörel yakınlık, resmi ve özel kuruluşların kendilerinden beklenen işlevleri yerine getiremediğinden esnek uzmanlaşmaya yönelik bir eğilim göstermemektedir.

İhalelere girebilmek için gerekli şartlara sahip olmayan küçük işletme sahipleri ihtiyaç duydukları desteği, KOSGEB, Ticaret ve Sanayi Odaları gibi kuruluşların sağlayamayacağını düşünmekte ve aralarındaki rekabet dolayısıyla kendi içlerinde örgütlenme yoluna gidememektedirler. Nitekim adı geçen kuruluşlar, küçük işletme sahiplerinin teknik bilgi ve becerilerini arttırmak, kalite kontrol mekanizmaları kurmak, işletmeleri teknolojik gelişmelerden haberdar etmek, finansman desteği sağlamak, alt yapı sorunlarını çözmek, ihalelere giriş ve hammadde alımında kolaylık sağlamak gibi işlevlerin yerine getirilmesinde formaliteden öteye geçebilecek bir şey yapamamaktadırlar.

Teknolojik Yapı ve Üretim Sürecinde İşgücünün Kullanımı

Esnek uzmanlaşmanın varlığı, kalifiye işgücü istihdamına ve talep farklılıklarına paralel olarak ürün çeşitliliğine imkân veren esnek teknolojilerin kullanımı ile doğrudan ilişkilidir. Teknolojinin esnekliği gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Nitelikli iş gücü, çok ileri olmasa da belirli düzeydeki teknoloji ile esnek üretim yapma imkânını sağlasa da, esnek uzmanlaşma gerçek anlamda ileri düzeyde bir teknoloji ile mümkündür.

OSTİM'de faaliyet gösteren küçük işletmelerin hemen hemen hiç biri ileri düzeyde bir teknolojik donanıma sahip değildir. Çünkü düşük kâr marjı ve kapasite ile çalışan bu işletmeler ileri bir teknolojiyi finanse edebilecek sermaye birikimi gerçekleştirememektedirler. Teknoloji düzeyi düşük olan işletmeler kalifiye elemanların kullanımı yolu ile emek yoğun bir esnek üretimi gerçekleştirmektedirler.

Emek yoğun esnek üretim, OSTİM'de coğrafi ve sektörel yakınlığın işbirliği temelinde değil, rekabet temelinde işleminin bir sonucudur. Şöyle ki, ancak ikinci ve üçüncü elden fason ve sipariş türü iş yapabilen küçük işletmelerin coğrafi ve sektörel yakınlığı, dayanak noktası iş alabilmek olan bu işletmeleri aşırı rekabete zorlamaktadır. Bu rekabet içinde ayakta kalabilmek, bir taraftan maliyeti alabildiğince düşürmeye, diğer taraftan fason veya sipariş işi veren firmaların değişik türden taleplerine cevap verebilecek esnek bir üretim yapısını geliştirmeye bağlıdır. Sonuçta OSTİM'deki küçük işletmeler, fason ve siparişlere emek yoğun esnek üretim yaparak uyum sağlamalarına rağmen, teknolojik olarak gelişmeye ve üretim sürecinde yenilik yaratmaya yönelememektedirler. Bunun yerine, fiyat düşürmeye ve nitelikli işgücünü düşük ücretle çalıştırmaya zorlanmaktadırlar.

Bu durum OSTİM'de işletmeler arasında rekabetin yenilik üretmede yaşandığı, bunun dışında hammadde temini, üretim bilgisi, finans gibi alanlarda sıkı bir işbirliğinin söz konusu olduğu, sektörel bütünlüğün bilinçli bir işbölümü temelinde sağlandığı esnek uzmanlaşma modelinin oluşmadığını göstermektedir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Konusu düzenleme kuramı ve esnek uzmanlaşma teorisi temelinde Türkiye’de KOBİ’lerin analizi olan araştırmanın problemi aşağıdaki beş soru ile belirlenmişti.

- 1) Düzenleme kuramının analiz araçları nelerdir ve kuram fordist ve post-fordist üretim sistemlerini nasıl açıklamaktadır?
- 2) Esnek uzmanlaşma kuramının analiz araçları nelerdir ve kuram fordist ve post-fordist üretim sistemlerini nasıl açıklamaktadır?
- 3) KOBİ’lerin genel nitelikleri ve dünyada ve Türkiye’deki önemleri nelerdir ?
- 4) Birikim rejimlerinin çevresel biçimleri açısından Türkiye’nin durumu nedir?
- 5) Türkiye’deki KOBİ’ler düzenleme kuramı ve esnek uzmanlaşma teorisi açısından post-fordizmin neresindedir?

Bu bölümde çalışma sonucunda araştırma soruları çerçevesinde ulaşılan cevaplar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ancak bu bölümde daha çok doğrudan Türkiye’deki KOBİ’lerle ilgili olan son üç araştırma problemi üzerinde odaklanılmıştır.

Post-fordist olarak nitelenen üretim sürecini kapitalizmin gelişim evrelerinden sonuncusu olarak gören düzenleme kuramının bu evreleri açıklamak üzere kullandığı analiz araçları, birikim rejimi ve düzenleme tarzı kavramlarıdır. Birikim rejimi, net ürünün tüketim ve birikim arasında tahsis edilmesi sürecinin uzun vadede istikrara kavuşturulmasını tanımlarken, düzenleme tarzı, mevcut birikim rejimini mümkün kılan içselleştirilmiş kurallar

ve toplumsal süreçler bütünüdür. Kapitalizmin kendisini her seferinde yeniden ürettiği gelişim evrelerini ise düzenleme kuramı; yaygın birikim rejimi, yoğun birikim rejimi (fordizm), esnek birikim rejimi (post fordizm) olarak tespit etmektedir.

Kapitalist gelişim sürecinde bir evreden diğerine geçiş, yeni birikim rejiminin ortaya çıkışının engellenmesi ya da mevcut birikim rejiminin sınırlarına dayanması sonucu ortaya çıkan krizlerle gerçekleşmektedir. Buna göre yaygın birikim rejiminin 1930'larda yaşadığı krizin ardından ortaya çıkan yoğun birikim rejimi olarak fordizm, Taylorist ilkelere dayalı üretim örgütlenmesi içinde standart malların kitlesel üretimini içerir. Fordizm, toplumsal yapıda tekeli düzenleme tarzı olarak adlandırılan yapılanmaları beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemeler arasında refah devleti ve düzenli talep artışlarını garantileyen Keynesçi devlet, fiyat rekabetini sınırlayan oligopolistik rekabet, birikimin gereksinimlerini karşılayan banka sistemi sayılabilir.

Esnek birikim rejimi olarak post-fordizm, fordizmin sınırlarını tüketmesiyle ortaya çıkmıştır. Düzenleme kuramcıları esnek birikim rejiminin niteliklerinin henüz tam olarak belirginleşmediği noktasında birleşmektedirler. Geçici bir nitelendirme ile post-fordizmi işgücü piysaları, ürünler ve tüketim kalıpları bakımından fabrika üretiminin şart olmadığı, küçük üretimin ve taşeronlaşmanın yaygınlaştığı, geçici istihdamın mümkün olduğu özetle fordizmin katı kurallarının esnediği bir birikim rejimi olarak görmektedirler.

Düzenleme kuramının araştırma konusu bakımından önem arz ettiği bir başka çözümlemesi yukarıda değinilen birikim rejimlerinin az gelişmiş ülkelerdeki yansımalarını ifade eden kapitalist gelişimin çevresel biçimleri üzerinedir. Bunlar merkeze bağlı olarak ortaya çıkmakta ancak her ülkenin kendi koşulları temelinde şekillenmektedir. Buna göre ilksel birikim rejiminin temel niteliği geleneksel ihracattır. Az gelişmiş ülkeler bu aşamada merkezin hammadde ihtiyacını karşılamakta ve onlar için açık pazar işlevi

görmektedirler. Alt-fordizm evresinde ise merkezin, sermaye mallarının aşırı üretimini bu ülkelerde eritme ihtiyacına yönelik olarak ithal ikameci politikalar uygulanmıştır. Çevre ülkeler bu yolla kendi sanayilerini kurma amacını gütmüşlerdir. Üretim ve tüketimde gelişmiş ülkeleri model almalarına rağmen geleneksel olarak nitelendirilen toplumsal yapıları ile fordizmin gerektirdiği işçi sınıfına ve ilişkiler ağına sahip olmayan bu ülkelerde, ithal ikameci sanayileşme modeli başarısız olmuştur.

Ancak, yine de bu politikalar çevre ülkelerde bazı toplumsal dönüşümleri teşvik etmiş, tecrübeli bir işçi sınıfı oluşmaya başlamıştır. Böylece ithal ikameci politikaların başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından çevre ülkelerde ihracata yönelik sanayileşme politikaları uygulamaya konulmuştur. Kanlı Taylorizasyon olarak adlandırılan bu aşama, eski teknolojilerle Taylorist ilkelere dayalı bir üretimin gerçekleştirildiği, karın düşük ücrete bağlı olduğu bir üretim tarzıdır.

Son aşama olan çevresel fordizmde ise gerçekten fordist olarak nitelendirilebilecek bir safhaya işaret eder. Üretim örgütlenmesi ve teknolojisinde daha ileri safhalara geçme çabasını içeren bu aşama da merkezin ihtiyaçları üzerine kuruludur ve söz konusu üretim tarzını gerçekleştiren ülkeler kalifiye istihdam (özellikle mühendislik)'ı oluşturacak bir sınıftan yoksundur.

Yukarıda sayılan nitelikleri doğrultusunda düzenleme kuramı tarihsel bir perspektifle az gelişmiş ülkelerde merkez ülkelerin belirleyiciliği altında gerçekleşen sosyo-ekonomik yapılanmalara ilişkin önemli veriler sunmakta ve Türkiye'de yaşanan gelişmelere de ışık tutmaktadır.

Değişen piyasa koşullarını merkeze alan esnek uzmanlaşma teorisi ise analizini gelişmiş ülkelere yönelik olarak ortaya koymakta ve iki teknolojik gelişim modelinden birinin seçilmesini ifade eden endüstriyel bölünme olgusunu temel almaktadır. Bu bölünmelerden ilki kitle üretiminin zanaat

üretimine tercih edilmesidir. Esnek uzmanlaşma kuramcılarına göre bu tercih, Amerikanın İkinci Dünya Savaşındaki başarısında kitle üretiminin oynadığı rol nedeniyle yapılmış siyasal bir tercihtir. Kitlesele üretim, ,fordist üretim biçimini ifade etmektedir. Fordizmin temel özellikleri açısından esnek uzmanlaşma teorisi düzenleme kuramı ile uzlaşmakta ve bu kuramın düzenleme tarzı kavramını analizlerinde kullanmaktadır.

İkinci bölünme ise, kitlesele üretimin değişen piyasa koşullarının ihtiyaçlarını karşılamakta başarısızlığa uğraması nedeniyle zanaat üretimi ilkelerine dayanan esnek uzmanlaşma yönünde gerçekleşmektedir. Esnek uzmanlaşma, vasıflı işçilerin genel amaçlı makineler kullanarak bilgi ve teknolojinin farklılaşmış üretimini mümkün kılacak biçimde üretimde rol almasını ifade eden esnekliğe ve merkeziyetçilikten uzaklaşma, taşeronlaşma ve piyasaların bölünmesine atıfta bulunan uzmanlaşmaya dayalı bir teknolojik gelişim modelidir.

Bu model aynı zamanda sosyo-ekonomik yapılanmaları da içermektedir. Bu yapılanmalar, esnek uzmanlaşma modeli içinde etnik, dini, ya da kültürel temelli bölgesel kümeleşmeler, federal işletmeler ve güneş benzeri firma yapısı olmak üzere üç temel şekilde ortaya çıkar. Araştırmanın konusu açısından küçük ve orta ölçekli işletmelerin sektörel işbölümüne dayalı ve formel olmayan sosyal bağlar üzerine kurulu, dayanışmacı bir rekabet içinde güç kazandığı yapılanmalar olan bölgesel kümeleşmeler önemli bir analiz aracıdır.

Esnek uzmanlaşma teorisi ile Piore ve Sabel, analizlerinde esnek uzmanlaşmayı, gelişmiş ülkelerin içine düştükleri krizden bir çıkış yolu olarak ortaya koymuşlar, kitle üretim sistemlerinin ise az gelişmiş ülkelere transfer edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu yorum, düzenleme kuramında merkezin belirleyiciliği yönündeki vurguyu destekleyici bir nitelik taşımaktadır. Esnek uzmanlaşmanın az gelişmiş ülkelerde uygulanabilirliği yönündeki çalışmalar ise bunun ancak çok daha güçlü bir dayanışma ağı, sektörel ve

coğrafi yakınlık ve etkin yerel kurumların oluşturulabilmesi ile mümkün olabileceği üzerinde durmaktadır.

Esnek uzmanlaşma teorisi post-fordizmin nitelikleri ve bu niteliklerin küçük ve orta ölçekli işletmeler açısından aldıkları görünümeler konusunda bir takım özellikleri net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunlar, esneklik ve uzmanlaşmanın bir kombinasyonunun oluşturulması, kümeleşmelere girişin sınırlandırılması yolu ile kaynakların bu yapılanmaların yararına kullanılması, ücret ve kalite düşürülmesi yönündeki rekabetin sınırlandırılarak ve ürün yeniliği yönündeki rekabetin teşvik edilmesidir.

Kapitalist gelişimin çevresel biçimlerinin Türkiye’de aldığı görünümeler değerlendirildiğinde, düzenleme kuramının az gelişmiş ülkeler için ortaya koyduğu analizlerin araştırma açısından önemli veriler sağladığı görülmüştür. Bu doğrultuda Türk ekonomisinin gelişim sürecinin diğer azgelişmiş ülkelerle paralel bir seyir izlediğini görülmektedir.

İngiltere’nin başlattığı sanayileşme devriminin gerçekleştiği dönemde Osmanlı devleti, bu çalışmanın kapsamını aşan çeşitli nedenlerden dolayı sanayileşmesini gerçekleştirememiştir. Böylece dış ticaret yapısı değişen Osmanlı devletinde, daha önce kendi ürettiği ürünleri ithal eden, tarımsal ve madensel hammaddeler ihraç eden az gelişmiş bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır. Aynı yapı, Türkiye’nin özel teşebbüsü güçlendirerek ulusal kalkınmayı gerçekleştirmeye çalıştığı Cumhuriyetin kuruluş yılları için de geçerli olmuştur. Savaş koşulları, zaten çökmüş olan zanaat üretimini yıkıma uğratmıştır. Bu dönemde temel tüketim maddelerinin hemen hepsi ithalat yolu ile karşılanmakta, tarımsal hammadde ve işlenmemiş madenler ise ihracat kalemlerini oluşturmaktadır. Uzun süren savaşların yıkıcı etkisinin en fazla görüldüğü alan ise yetişmiş insan gücüdür. Bu dönemde Türkiye, ne sanayileşmeyi sürükleyecek özel sermayeye ne de üretimi gerçekleştirecek yeterli iş gücüne sahiptir. Yukarıda ortaya konulan koşullar ilksel birikim rejiminin temel özelliklerini aynen taşımaktadır.

Alt-fordizm aşaması ise Türkiye'de 1930'lardan İkinci Dünya Savaşına kadar devletçilik uygulamaları çerçevesinde yaşanmıştır. Örgütlenmiş tecrübeli bir işçi sınıfının bulunmadığı bu dönemde Türkiye, devlet yatırımları yolu ile temel tüketim maddelerinin ithal ikamesini önemli ölçüde gerçekleştirmiş ve gelişmiş ülkelerin sermaye mallarının pazarı olmuştur. 1960'lardan 1980'e kadar planlı kalkınma politikalarının uygulanması ile süren bu evrede alt-fordizm olark nitelendirilen gelişmeler, diğer az gelişmiş ülkelerdekine paralel bir seyir izlemiştir. Tüketim mallarının ikâmesine dayanan ilk aşamada pazarı geniş ve teknolojisi kolay malların üretimi yapıldığından, daha önce ithal edilen malların düşük yoğunlukta sermaye ve kolay teknolojilerle üretimi, döviz tasarrufunu da mümkün kılmıştır ve yüksek büyüme hızları sağlanmıştır.

Aynı zamanda hızlı toplumsal dönüşümlerin yaşandığı bu dönemde, hızlı bir nüfus artışı gerçekleşmiş, tarıma makinenin girmesinin ardından köyden kente yoğun bir göç yaşanmış, demokratikleşme hareketleri hız kazanmış, bir işçi sınıfı oluşmuş ve bir takım sendikal haklar elde edilmiştir. Ancak daha çok sermaye ve teknoloji gerektiren ara ve yatırım mallarının üretimine geçilmesi, sorunları da beraberinde getirmiş ve bu gelişme modeli tıkanmış, ülke büyük bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kalmıştır.

Böylece Türkiye, 1970'lerin sonunda girdiği ekonomik darboğazı, diğer az gelişmiş ülkeler gibi ihracata yönelik bir ekonomi politikası izleyerek aşma yolunu seçmiş ve ilkel Taylorizm aşamasına geçilmiştir. İhracata yönelik sanayileşmenin gerçekleştirilmesi için ücretler düşürülmüş böylece iş gücü fazlalığının verimliliği artırması ve yabancı sermayeyi çekmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu uygulama, iç talebin düşürülmesi yoluyla ihracata yönelimin gerçekleştirilmesini hedeflemiştir. Düşük ücret politikası ve atıl kapasitelerin kullanımı yoluyla ilk aşamada bir ihracat patlaması gerçekleştirilmiştir.

Ancak yatırımların arttırılması yönünde önlemler alınmadığından ve yabancı sermaye sanayi üretimine yönelmediğinden Türkiye, ürün tasarımı ve makine üretim teknolojisini geliştirememiş sermaye yoğunluğu olan alanlarda bir ilerleme kaydedememiştir. Böylece dışa açılmanın getirdiği rekabet ortamının getireceği verimlilik artışları da sağlanamamıştır. Sonuçta beklentilerin aksine Türkiye, ihracata yönelik olarak sanayileşememiştir.

Bu durum, düşük ücret, ilkel teknoloji ve emek verimliliğine dayalı Taylorist birikim rejiminden bir sonraki aşama olan çevresel fordizme geçişin gerçekleştirilememesine neden olmuştur. Bazı az gelişmiş ülkeler ilkel Taylorizmi bir süre uyguladıktan sonra, daha zengin bir birikim rejimi olan çevre fordizmine geçmişlerdir. Fakat Türkiye’de bu yönde bir dönüşüm sağlanamamıştır.

Sözü edilen dönüşümün gerçekleştirilememesinin toplumsal alandaki sonuçları özellikle az gelişmişliğin tipik bir özelliği olan gelir dağılımındaki eşitsizlik ve bölgeler arası sosyo-ekonomik farklılıkların derinleşmesidir. Bu durumun toplumsal tabakalaşma sistemi ve ulusal bütünleşme üzerinde önemli etkileri mevcuttur. Bilindiği üzere sanayi toplumlarının karakteristik grupları ekonomik temele dayanan toplumsal sınıflardır. Sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğu bu konuda üçlü bir ayrım üzerinde anlaşılmaktadır. Bunlar, toplumsal kaynakların önemli bir kısmını elinde bulunduran üst sınıf, özellikle sanayi kesiminde ücretli çalışanların oluşturduğu işçi sınıfı ve beyaz yakalılar ve serbest meslek sahiplerinin oluşturduğu orta sınıftır. Gelişmiş ülkelerde orta sınıf toplumun geniş bir kesimini kapsarken az gelişmiş ülkelerde oldukça dar bir kesimi kapsamaktadır. Sanayileşme sürecinde ilkel Taylorizm aşamasında kalan Türkiye’de gerçek anlamı ile bir orta sınıf meydana gelmemiştir. Bu durum toplumsal kesimler arasında bir bütünleşmenin sağlanmasını da engellemektedir.

KOBİ'lerin genel nitelikleri açısından bir değerlendirme yapıldığında öncelikle KOBİ kavramının göreceli bir büyüklüğü ifade ettiği söylenebilir. Bu büyüklük, sanayileşme düzeyine, pazarın büyüklüğüne, iş koşullarına, kullanılan üretim tekniklerine vb. göre ülkeden ülkeye hatta bölgeden bölgeye ve sektörden sektöre değişiklik arz etmektedir. Bu nedenle üzerinde anlaşmaya varılmış tek bir KOBİ tanımı yoktur. KOBİ tanımları her ülke ve kurum açısından sektörel farklılıklar ve amaçlar da dikkate alınarak yapılmaktadır. KOBİ'lerin temel karakteristiklerinin niteliksel olması nedeni ile tanım yapılırken amaca uygun niteliksel ölçütler kullanılmakta, objektiflik açısından ise niceliksel ölçütlere başvurulmaktadır.

Günümüzde, gerek fordizmden post-fordizme geçiş tartışmaları ve dünya ölçeğinde yaşanan gelişmeler, küçük ve orta boy işletmelerin hem ekonomik hem de sosyal alandaki öneminin artışına işaret etmektedir. Gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında, standartlaştırılmış malları kitlesel ölçekte çok düşük bir maliyetle üreten fordist ekonomi sistemine dayalı olarak işleyen büyük ölçekli işletmeler ekonomiye hakim olmuşlardır. Ancak işleyişi standart üretim kalıplarının ve istikrarlı kitlesel pazarların varlığına bağlı olan bu üretim biçimi 1960'ların ikinci yarısından itibaren önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Teknoloji ve haberleşmede yaşanan baş döndürücü gelişmeler, standart ürünlere doymuş kitle pazarlarının istikrarsızlaşması, tüketim kalıplarının hızlı bir değişim sürecine girmesi vb. gelişmeler ve 1970'lerde yaşanan petrol krizi ile birlikte, büyük ölçekli işletmeler, yeni durumun gerektirdiği koşulları yerine getiremez ve taleplerine cevap veremez hale gelmiştir. Aynı süreçte küçük ve orta boy işletmelerin krizden çok daha az etkilendikleri, hızlı değişim sürecine daha iyi uyum sağladıkları ve istihdam sorununa çözüm üretebilecekleri gözlenmiştir. Pek çok gelişmiş ülkede KOBİ'ler istihdamın önemli bir kısmını sağlamakta ve ülke ihracatının büyük bir kısmını gerçekleştirmektedirler.

Yukarıda sıralanan gelişmelerin ortaya çıkışında KOBİ'lerde meydana gelen nitelik değişimlerinin de önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir. Buna göre, daha önce eski teknolojilerle geleneksel üretim yapan, yeniliklere ilgisiz kalan, rekabetten korkan, içine kapalı bir yapıya sahip olan küçük işletmeler; günümüzde teknoloji ve üretim metotlarında yeniliklere gitmişler, dünya pazarını hedef alarak rekabete yönelik bir bakış açısına sahip olmuşlar, demokratik yapılanmalarda rol almaya başlamışlardır.

Türkiye açısından bakıldığında, KOBİ'lerin, toplam işletme sayısı ve istihdam içindeki payı önemli bir yere sahiptir. Ancak yine de durum gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, Türkiye'deki KOBİ yapılanmalarının ve bu işletmelerin ülke ekonomisine katkılarının gelişmiş ülkelere pek de uymadığı gözlenmektedir. Ancak bu durum ülkemizdeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin belirli potansiyellere sahip olduklarını ve bunları harekete geçirebilecek nitelikleri taşımadıklarını göstermemektedir. KOBİ'ler üzerine çalışmaları olan pek çok bilim adamı bu nokta üzerinde önemle durmaktadır. Türkiye'deki KOBİ'lerin, ülkenin ekonomik ve sosyal sistemine sağlayabilecekleri katkılar şöyle sıralanabilir: Ekonomiye dinamizm kazandırma, istihdam sağlama ve yeni iş imkânı yaratma, esneklik ve yenilikleri teşvik etme, bölgesel kalkınmayı hızlandırma.

Bu yönleri ile KOBİ'ler ülkenin ekonomik gelişiminde, toplumsal tabakalaşma sisteminde, bölgeler arası ekonomik ve sosyal farklılıkların giderilmesinde önemli rol oynayabilecek potansiyellere sahiptir. KOBİ'ler toplumsal tabakalaşma sisteminde genellikle orta sınıf içerisinde yer almaktadır. Daha önce değinildiği üzere geniş bir orta sınıfın yokluğu kesimler arasında bir uçurumun meydana gelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla post-fordist süreçler dahilinde Türkiye'de KOBİ'lerin ekonomide etkin bir rol edinmeleri, orta sınıfın genişleyerek toplumsal kesimler arasındaki farkların kısmen ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır. Aynı şekilde bu işletmelerin bölgesel kümeleşmeler yolu ile sağlayacakları başarı ülkedeki bölgesel farklılıkların azalmasına katkıda bulunacaktır.

Bu potansiyellerin ortaya çıkması KOBİ'lerin, post-fordizm kavramı ile açıklanan değişim sürecini gerçekleştirmeleri ile mümkün olabilecektir. Zira gelir seviyesi sosyal tabakalaşmanın en önemli kriterlerinden biridir ve KOBİ'ler, ülkemizde gelir seviyesi bakımından orta sınıfa tekabül etmektedir. Bu nedenle KOBİ'lerin gelişerek ülke çapında yaygınlaşması ve ekonomik açıdan güçlü bir konuma gelmesi gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltarak orta sınıfın gelişmesini sağlayacaktır. Bu durum aynı zamanda bölgeler arası farklılıkları da ortadan kaldırmanın bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha önce değinilen sosyo-ekonomik gelişim seyri içinde Türkiye'de KOBİ'lerin gelişimi ise, şöyle özetlenebilir: Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Anadolu'da sanayi faaliyetleri yok denecek kadar azdır. Henüz makinenin girmediği sanayide özellikle tarımsal hammaddeleri işleyen çok küçük işletmeler ağırlıktadır.

Bu dönemi izleyen yıllar boyunca küçük üretimin sanayiye katkısı çok düşük bir düzeyde kalmıştır. Üretkenlik ve kârlılık oranları düşüktür. Dönem boyunca, küçük işletmelerin imalat sanayii üretimi içindeki payı giderek azalmış, 1985'lere gelindiğinde büyük sanayi, üretime egemen olmuştur. Ancak bu dönemde modern olarak nitelendirilebilecek küçük sanayi işletmelerinin lehine gelişmeler yaşanmış ve bu işletmelerde geleneksel işletme yapısından modern işletme yapısına doğru önemli nitelik değişimleri meydana gelmiştir.

KOBİ'lerin ihracat içindeki paylarına bakıldığında bu oranın gelişmiş ülkelere nazaran oldukça düşük olduğu söylenebilir. Ancak KOBİ'lerin ihracata katkıları her geçen yıl biraz daha artmaktadır. Bu durum söz konusu işletmelerin dinamizmini göstermesi açısından önemli bir göstergedir.

Post-fordist üretim biçiminde KOBİ'lerin taşıması gereken temel özellikler; kolektif verimliliğin sağlanmasına yönelik yapılanmalar, bu

yapılanmalar içerisinde yeni ve ileri teknolojilerin kullanılması, ürün yeniliğine gidilmesi ve ihracata yönelik yeni örgütlenme biçimlerinin oluşturulması olarak sayılabilir. Söz konusu kriterlere dayalı olarak KOBİ'lerin durumuna ilişkin bir değerlendirme yapıldığında post-fordizmin gerektirdiği yapılanmaların oluşturulmasında dikkate değer bir ilerlemenin sağlanamadığı görülmektedir.

Kolektif verimlilik birbirini tanıma, aynı geçmiş ve kültüre sahip olma ve aynı memleketten olmaya dayanan özelliklerin, iş bölümü ve dayanışmaya dayalı ilişki ağları oluşturma yönünde kullanılması olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de özellikle hemşehrilik ve din bağlarına dayalı dayanışma ağları oluşturulmuştur. Bu ağların yeni teknolojiler ve üretim teknikleri kullanma ve ürün yeniliğine gitme yönünde kullanılmaması kolektif verimliliğe yönelik bir gelişmenin oluşumunu engellemektedir. Türkiye'de ortaya çıkan endüstriyel bölge başarıları, düşük katma değerli ve düşük teknolojilerin kullanımına dayanan sektörlerde ortaya çıkmaktadır. Verimlilik ve rekabet gücü büyük ölçüde düşük ücretli, geçici ve sigortasız işçi kullanımı yolu ile sağlanmaktadır. Bu durum, bölgesel kümeleşmeler yolu ile sağlanan kolektivitinin, post-fordist üretim süreçlerine yönelik bir kolektif verimlilik niteliği taşımadığını göstermektedir.

KOBİ'lerde 1993-1998 yılları arasında ileri imalat teknolojilerinin kullanımı nispeten artmasına rağmen, bu artış, oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, ulusal pazarın işletmeler açısından yeterli olarak görülmesinin, ileri imalat teknolojilerinin yüksek derecede sermaye yatırımı gerektirmesinin ve teknolojiye dışa bağımlılığın etkili olduğu söylenebilir. Bu nedenle Türkiye'deki KOBİ'lerin gelecekte dış pazarlarda maliyet, esneklik, kalite, hız ve verimlilik açısından rekabet edebilirliğini önemli ölçüde azalacaktır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet güçlerinin yetersiz kalmasına yol açan bir başka etken, gerek mevcut pazarlara girmek gerekse yeni

pazarlar yaratmak amacına yönelik olarak ürün yeniliğine gidilememesidir. Post-fordist üretim biçimlerinden söz edilebilmesi için rekabetin maliyet ve fiyat düşüklüğüne değil ürün yeniliğine yönelik olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ancak Türkiye'deki KOBİ'ler açısından bu tür bir stratejinin varlığından söz etmek oldukça güç görünmektedir.

Türkiye'de küçük ve orta ölçekli işletmelerin, özellikle dış ticarete yönelik olarak çeşitli örgütlenmeler gerçekleştirdikleri gözlenmektedir. Bu örgütlenmeler sektörel bazda dernek ve birlik adı altında, KOBİ'lerin bürokratik sorunlarını çözmekte, eğitim, teknoloji, finansman ve pazarlama açısından onlara destek olmakta, KOBİ'lerin sektörel olarak kümeleşmeler oluşturmalarını sağlamakta ve önemli başarılar elde temektedirler. Ancak bu tip örgütlenmelerin sayılarının çok az olması ve yaygınlaşamamaları önemli bir sorundur.

Post-fordizm, küçük ve orta ölçekli işletmelerin yükselişini de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmenin Türkiye'deki yansımalarından biri Anadolu Kaplanları adı verilen oluşumdur. Genellikle küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinden oluşan Anadolu Kaplanları, kültürel temelli birliktelikler kurmaktadır. Böylece söz konusu yapılanmada esnek uzmanlaşmada kolektif verimliliğin temel boyutu olan aktif güven ilişkileri ortaya çıkmaktadır. Esnek uzmanlaşma teorisinin bölgesel kümeleşmeler adı altında değindiği bu yapı, Anadolu Kaplanlarında etnik köken, din, hemşehrilik gibi kültürel özelliklerin getirdiği aktif güven ilişkileri temelinde ortaya çıkmaktadır. Ancak Anadolu sanayi yapısı üzerinde yapılan araştırmalar bu bölgenin ilkel Taylorizmin hüküm sürdüğü işletmeleri barındıran bir sanayi coğrafyası olma özelliğini devam ettirdiğini göstermektedir.

Bursa giyim ve dokuma sanayiine bakıldığında esnek üretim sistemlerine yönelik bazı gelişmelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak bu bölgede sektörel iş bölümü ve coğrafi yakınlığa dayalı dayanışma ağlarının oluşturulamadığı gözlenmektedir. Bu durum mevcut üretim yapısında ortaya

ıkan esnekliklerin dış pazarlara açılma yönünde bir başarıyı getirme olasılığını düşürmektedir. Benzer şekilde kolektif verimliliğe dayalı bir üretimin ortaya çıkmasını engelleyen koşulları taşıyan OSTİM sanayi bölgesinde vasıflı işçilerin düşük ücretlerle istihdam edildiği emek yoğun bir esnek üretim söz konusudur. Bahsi geçen koşullar, coğrafi ve sektörel yakınlığın, işbirliği temelinde değil, rekabet temelinde işlemesidir. Böylece OSTİM'deki küçük işletmeler, değişen koşullara emek yoğun esnek üretim yaparak uyum sağlamalarına rağmen, teknolojik olarak gelişmeye ve üretim sürecinde yenilik yaratmaya ynelememektedirler.

KAYNAKÇA

ACAR, Yalçın

1991, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar. Bursa:Uludağ Üniversitesi Yayınları.

AKTAR, Ayhan

1990, Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi. İstanbul: Afa Yayınları.

ALPUGAN, Oktay

1998, Küçük İşletme Kavramı Kuruluşu ve Yönetimi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

ANSAL, Hacer.

1997, “Üretim Organizasyonu Biçimi Olarak Anadolu Kaplanları ve Dünyadaki Benzerleri” TMMOB 1997 Sanayi Kongresi, s. 227-232.

AYATA, Sencer

1987, Kapitalizm ve Küçük Üreticilik. Ankara: Yurt Yayınları.

1997, “Anadolu Sanayiinde Toplumsal Boyut” TMMOB 1997 Sanayi Kongresi, s. 222-227.

BELEK, İlker

1999, Postkapitalist Paradigmalar. İstanbul:Sorun Yayınları.

2004, Esnek Üretim Derin Sömürü. İstanbul:NK Yayınları.

BOZKURT, Veysel

2005, Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm. İstanbul:Aktüel Yayınları.

BULUŞ, Abdülkadir

2003, Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri. Konya: Tablet Kitabevi.

CALLINICOS, Alex

2001, Postmodernizme Hayır. Çev.Şebnem Pala, Ankara: Ayraç Yayınevi.

CANDEMİR, Mehmet ve KASAP, İsmail

2001, “ KOBİ Örgütlenmesi ve Türkiye’de İki Ayrı Uygulama Modeli” 1. Avrasya Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Kongresi, s.121-128.

ÇAVDAR, Tefik

2003, Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960. Ankara: İmge Kitabevi.

ÇELEBİ, Nilgün

1983, Aydın’daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ÇELİK, Adnan ve AKGEMCİ, Tahir
1999, Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler. Ankara:Nobel Yayın Dağıtım.

ÇETİNDAMAR, Dilek
1993, "İkinci Sınai Eşik", Tanıtım, Toplum ve Bilim Dergisi, 1993 Bahar, No. 56. s.206-209.

DİE
2002, Küçük Ölçekli İmalat Sanayi İstatistikleri Yıllığı, Ankara.

ERAYDIN, Ayda
1992, Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler. Ankara:Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Matbaası.

ERDİL, Oya, İMAMOĞLU, Zeki, KESKİN, Halit
2003, "Küçük ve Orta Boy İşletmelerde (KOBİ'lerde) Ürün Yeniliği ve Ar-ge Faaliyetleri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 19. s. 21-29.

ESER, Uğur
1993, Türkiye'de Sanayileşme. Ankara:İmge Yayınevi.

GÖKÇE, Birsen
2004, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar. Ankara:Savaş Yayınevi.

GÜLEŞ, Hasan
2001, "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde İleri İmalat Teknolojileri Üzerine Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s. 59-76.

HARVEY, David
2003, Postmodernliğin Durumu. Çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları.

KAZGAN, Gülten
1988, Ekonomide Dışa Açık Büyüme. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan
2005, Türkiye Ekonomisi. İstanbul : Remzi Kitapevi.

KILIÇBAY, Ahmet
1999, Türkiye Ekonomisi: Modeller, Politikalar, Stratejiler. İstanbul:Bilim Teknik Yayınevi.

KONGAR, Emre

2004. 21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı. İstanbul:Remzi Kitabevi.

KONUKMAN, Aziz

1999, "Esnek Üretim Tekniklerinin Türkiye'nin Sanayileşme Stratejisi Açısından Geçerliliği", Türk İş Yıllığı, 1999, s. 363-381.

KOSGEB

2002. KOBİ Rehberi, Ankara.

KÖSE, Ahmet ve ÖNCÜ, Ahmet

1998, "Dünya Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayi: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindeyiz ?", Toplum ve Bilim Dergisi, 1998 Yaz, No. 77. s. 134-159.

2000, "İşgücü Piyasaları ve Uluslar arası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları", Toplum ve Bilim Dergisi, 2000 Güz, No.86. s. 72-89.

KÖSE, Ahmet ve YELDAN, Erinc

1998, "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri", Toplum ve Bilim Dergisi, 1998 Yaz, No.77. s. 45-67.

KUMAR, Krishan

1999, Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları. Ankara: Dost Kitabevi.

LİPIETZ, Alain

1993, "Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları", Toplum ve Bilim Dergisi, 1993 Bahar, No.56. s.58-81.

1988, "Dünya Çapında Fordizme Doğru", N. Satılğan, S. Savran (der.), Dünya Kapitalizminin Bunalımı. İstanbul: Alan Yayıncılık. 445-463.

1987, Mirages and Miracles, London: Verso.

MÜFTÜOĞLU, Tamer

1998, Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler KOBİ'ler: Sorunlar Öneriler. Ankara: Turhan Kitabevi.

ONGUN, M. Tuğba

1991, Sanayileşme ve Uluslar arası İlişkiler. Ankara: Gazi Üniversitesi.

ÖÇAL, Taner

1990, Küçük Sanayi İşletmelerimizin Konumu Önemi ve AT'a Girerken Karşılaşılabilecek Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Ankara:MPM.

PIORE, Michael and SABEL, Charles
1984, The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity. Newyork: Basic Books.

POLOMA, Margeret
1993, Çağdaş Sosyoloji Kuramları. Ankara; Gündoğan Yayınları.

PINARCIOĞLU, Melih
2000, "KOBİ'ler, Kolektif Verimlilik ve Sorunları", Toplum ve Bilim Dergisi, 2000 Güz, No.86. s. 303- 316.

RUSTIN, Michael
1989, "The Poltics of Post-Fordism: or the Trouble With "New Times"", New Left Review, vol.175. s. 54-77.

SARIASLAN, Halil
1994, Orta ve Küçük Ölçekli İşletmelerin Finansal Sorunları. Ankara: TOBB Yayınları.

1996, Türkiye Ekonomisinde Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmeler. Ankara: TOBB Yayınları.

SAYER, Andrew
1989 "Post-Fordism in Question", International Journal of Urban and Regional Reseach, 1989, vol.13 no. 4.

SCHMITZ, H.
1989, "Flexible Specialition, a New Paradigm of Small-Scale Industrialisation", Institute of Development Studies Working Paper No. 261.

SOMEL, Cem
1997, "Teknoloji Rekabetçilik ve Kalkınma", 1997 TMMOB Sanayi Kongresi, s.132-134.

SUĞUR, Nadir
1994 " Türkiye'de Esnek Üretim ve Küçük Sanayi: OSTİM Sayı Bölgesi Esnek Uzmanlaşmanın Neresinde?", Toplum ve Bilim Dergisi, 1994 Bahar, No.63. s. 122-137.

ŞAHİN, Çiğdem
2000, Kapitalizm ve Yoksulluk. İstanbul: Çivi Yazıları.

ŞAHİN, Hüseyin
2002, Türkiye Ekonomisi. Bursa: Ezgi Kitapevi.

TAYMAZ, Erol

1993, "Kriz ve Teknoloji", Toplum ve Bilim Dergisi, 1993 Bahar, No.56. s.5-41.

TOPRAK, Metin

2001, Küreselleşen Dünyada Türkiye Ekonomisi, Serbest Piyasa Devriminin Serüveni. Ankara: Siyasal Kitapevi.

TÜRKDOĞAN, Orhan

1981, Sanayileşmenin Sosyolojisi, Türkiye'nin Sanayileşmesi. Ankara:Töre Devlet Yayınevi.

TÜZÜN, Gürel ve TÜZÜN, Sezgin

1989, "Türkiye Sanayisinde Küçük Üretim", TMOBB 1989 Sanayi Kongresi, s. 303-313,

ULUDAĞ, İlhan ve SERİN, Vildan

1991, Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler; Yapısal ve Finansal Sorunlar Çözümler. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No:25.

YELDAN, Erinc

2004, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İstanbul:İletişim Yayınları.

YENTÜRK, Nurhan

1993, "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünyada İktisadi Bölüşümün Geleceği", Toplum ve Bilim Dergisi, 1993 Bahar, No.56. s.42-47.

1999, Yeni Üretim Süreçler ve Kadın Emeği. Ankara: Başbakanlık Kadın Statüsü Ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

YÖRÜK, Nevin ve BAN, Ünsal

2003, KOBİ'lerin Finansman Sorunları ve Finansman Sorunlarının Kaynaklarının Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama. Ankara: Gazi Kitapevi.

YÜLEK, Ahmet

1998, Asya Kaplanları: Sanayi Politikaları ve Kalkınma. İstanbul: Afa Yayınları.

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'deki KOBİ'lerin fordizmden post-fordizme geçiş sürecini teorileştiren düzenleme kuramı ve esnek uzmanlaşma kuramı temelinde sosyolojik analizini yapmaktır.

Bu amaçla araştırmada öncelikle teorik çerçeveyi oluşturan kuramlar açıklanmış ve bunların analiz araçları gösterilmeye çalışılmıştır. Düzenleme kuramı özellikle az gelişmiş ülkelerdeki durumun, esnek uzmanlaşma kuramı ise KOBİ'lerin post-fordist üretim biçimi içinde nasıl bir yapılanmaya sahip olduklarının ortaya konulmasında kullanılmıştır.

Araştırmada Dünya ve Türkiye ekonomisinin belirli dönemlerdeki genel niteliklerine bağlı olarak kapitalist gelişimin çevresel biçimlerinin Türkiye'de aldığı görünüm, KOBİ'lerin gelişimi ve sosyo-ekonomik yapıdaki yeri açıklanmıştır. Ayrıca küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin post-fordist üretim biçiminin temel özellikleri açısından nerede bulundukları tespit edilmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

The aim of this study is, to make the basic sociological analyze of the flexible specialization theory and the regulation theory which theorizes about the transition process from fordism to post-fordism of small and middle sized enterprises in Turkey.

For the purpose of this study, the procedures that establish the theoretical frame is explained first and their analytical means are tried to be shown. The flexible specialization theory is established to show what type of structure is used in small and middle sized enterprises's post-fordist reproduction style.

In the research, the view the environmental form of the capitalist devolopment in Turkey due to the general characteristics of the world and Turkish economy in certain periods and the development of small and middle sized enterprises and their socio-economic structure has been expressed. On the other hand, the post-fordist reproduction style of small and middle sized enterprises is tried to be determined by their basic characteristics.